

101

HAMER
MAANDBLAD

20
cent

per nummer

NOVEMBER
1941

2e JAARGANG
NUMMER 2

OPLAGE
20.000 EXEMPLAREN

INHOUD VAN DIT NUMMER:

	Bldz.
Voorplaat: Grootvader en kleinzoon te Monnikendam (foto: Gerda Schaap)	1
De zin des levens, door Nico de Haas	2—4
Zinnebeelden in de volkskunst, door K. Th. Weigel	5—6
Het Friesche oelbord, door Klaes Sierksma	7—9
Zinvolle Volkskunst	10
Zinnebeelden in het vrouwelijk handwerk, door Elsa M. Valetton	11—12
Huismerken, door Gerda Schaap	13—19
De Meermin	20
Merkwaardige lieden uit het oude Edam, door Nico de Haas	21—24
Eeuwig is des dooden dadenroem — langs de steenen handvesten van Monnikendam, door Gerda Schaap	25—29
Een belangrijk document, door Dr. Johan Theunisz.	30—31
Heilsteekens op schepen	32

OPMAAK:

Nico de Haas en Gerda Schaap

REDACTIE:

Nico de Haas
J. C. Nachenius
Gerda Schaap

Redactie-adres:

Hekelveld 15a, Amsterdam, Tel. 38811, toestel 53
's Avonds: Tel. 22960, Leiden (Juffermanstraat 25, Oegstgeest)

ADMINISTRATIE:

Uitgeverij „Hamer”. Dir. Reinier van Houten,
Frankenslag 115, Den Haag. Tel. 554936 (2 lijnen)
Postrekening 202522

ABONNEMENTSPRIJS:

f 1.— per halfjaar, franco per post bij vooruitbetaling excl. inningskosten
Duitsland: R.M. 2 per halfjaar
België: Frs. 15.— per halfjaar

LOSSE NUMMERS: 20 cent

Duitsland R.M. 0.40; België Frs. 3.—
„Hamer” wordt voor de Volksche Werkgemeenschap uitgegeven door de Uitgeverij „Hamer” te Den Haag

VOLKSCHIE WERKGEMEENSCHAP

R. J. Schimmelpennincklaan 12, Den Haag
Tel. 334383. Giro 307867

EEN ZINVOL GESCHENK

Eind November verschijnt:

KALENDER 1942

VAN DE VOLKSCHIE WERKGEMEENSCHAP

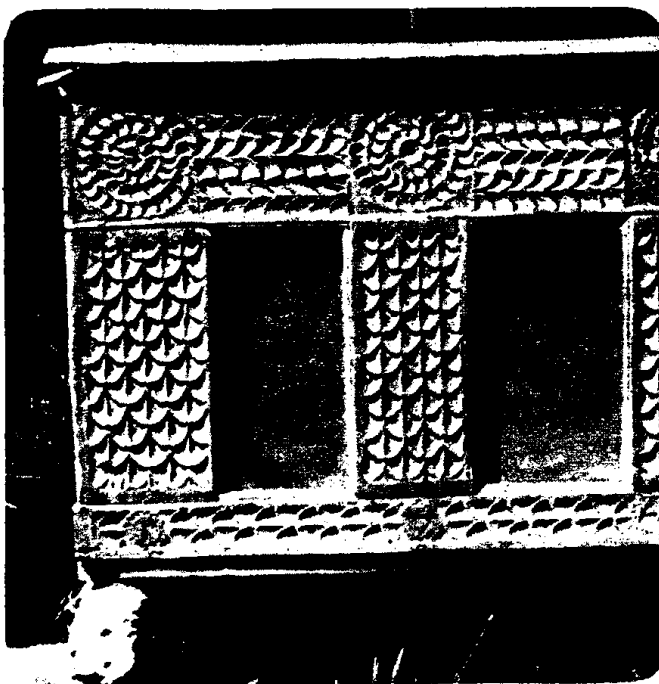
Een Nederlandsche Volkskunde-kalender met 52 foto's van arbeid en gebruiken, van menschen en landschap, van volksleven en volkskunst.

Weekkalender in een handig formaat: 15 x 3 cm. De kalender kan opgehangen en neergezet worden.

PRJS **f 1.90**

Schrijf f 2.— over op Postgiro 202522 van Uitgeverij „Hamer”, Den Haag, voor franco toezending.

UITGEVERIJ „HAMER”, DEN HAAG
FRANKENSLAG 115 TELEFOON 554936

Kleerenkist van het Erve Kots te Lichtenvoorde. Op de lijst een paar zonnewervels. De Zonnezinnebeelden drukken niet alleen het begrip „Zon” uit, maar tevens verzinnebeelden zij het Zonnejaar, den loop van den dagster door de getijden. Zij zijn de groote heilsteekens voor Licht en Warmte, die het groen doen ontkiiken en het groen doen rijpen. Zij drukken tevens de overwinning van den Zonneheld op den Winterdood uit. De kerk nam het beeld van de sterkende zonnenschijf ook in haar gebruiken op, men bekijke maar eens de monsttransen!

Emmerrek te Folsgara (Friesland) met radkruisen, waarvan het voorkomen door Montelius reeds onder 3000 jaar oude zinnebeelden is aangetoond. De vierendeeling is ontstaan door de waarneming van kenmerkende zons op- en ondergangspunten in de hoognoordelijke bakermat onzer kultuur. Pas tegen het einde van de tweede eeuw na het begin onzer jaartelling treffen wij het gelijkarmige kruis bij de christenen aan en wel op hun grafsteenen tusschen het radkruis en het hakenkruis. Naast dit kruis nam de kerk ook nog verscheidene andere kruisvormen onder haar symbolen op.

DE ZIN DES LEVENS

DE TENTONSTELLING „EEUWIG LEVENDE TEEKENS”

DE oeroude heilsteekens van ons voorgelacht, de zinnebeelden van onze oorspronkelijke wereldbeschouwing zijn reeds eeuwen geleden bestreden: bij de kerstening. Bonifacius kondigde verbodsbepalingen af tegen het gebruik van bepaalde teekens en keizer Karel stelde zelfs de doodstraf op het snijden van „demonen”-afweerende teekens in de balken der huizen. Een heele reeks volksgebruiken, waarbij zinnebeelden te pas kwamen, werd tot bijgeloof, toovenarij en heksenwaan verklaard — een beschuldiging die halsstarrige bedrivers maar al te vaak om lijf en goed bracht. Zoo gingen kerk en overheid, beide in de volste overtuiging van de superioriteit van hun uit het Zuiden en Oosten stammende gedachten, gelijkgezind aan de uitroeiing van de oorspronkelijke zeden, gebruiken en geloofsgoederen van het Germaansche Noorden. Want zij zagen dit Noorden als barbaarsch, als duister en ruw en onbeschaafd en zonder eigen wetmatigheid, stijl of levensorde. Zij meenden, dat dit heele grootgermaansche levensgebied en wat daar nog meer omheen lag, uit zichzelf onmachtig was tot een ware kultuur en geloofden dat de komst van hun soldaten en priesters niet anders dan tot een uiteindelijke zege voor deze „wilde gebieden” moest worden. Zij waren dan ook overtuigd, dat het breken van het inheemsche en oorspronkelijke, van het ongekerstende leven, een nuttig en schoon, „godewelgevallig” werk was. En zij vernietigden dan ook veel.

DE OUDE ZINNEBEELDEN

Merkwaardig is evenwel, dat een groot aantal van de oorspronkelijke heilsteekens niettemin

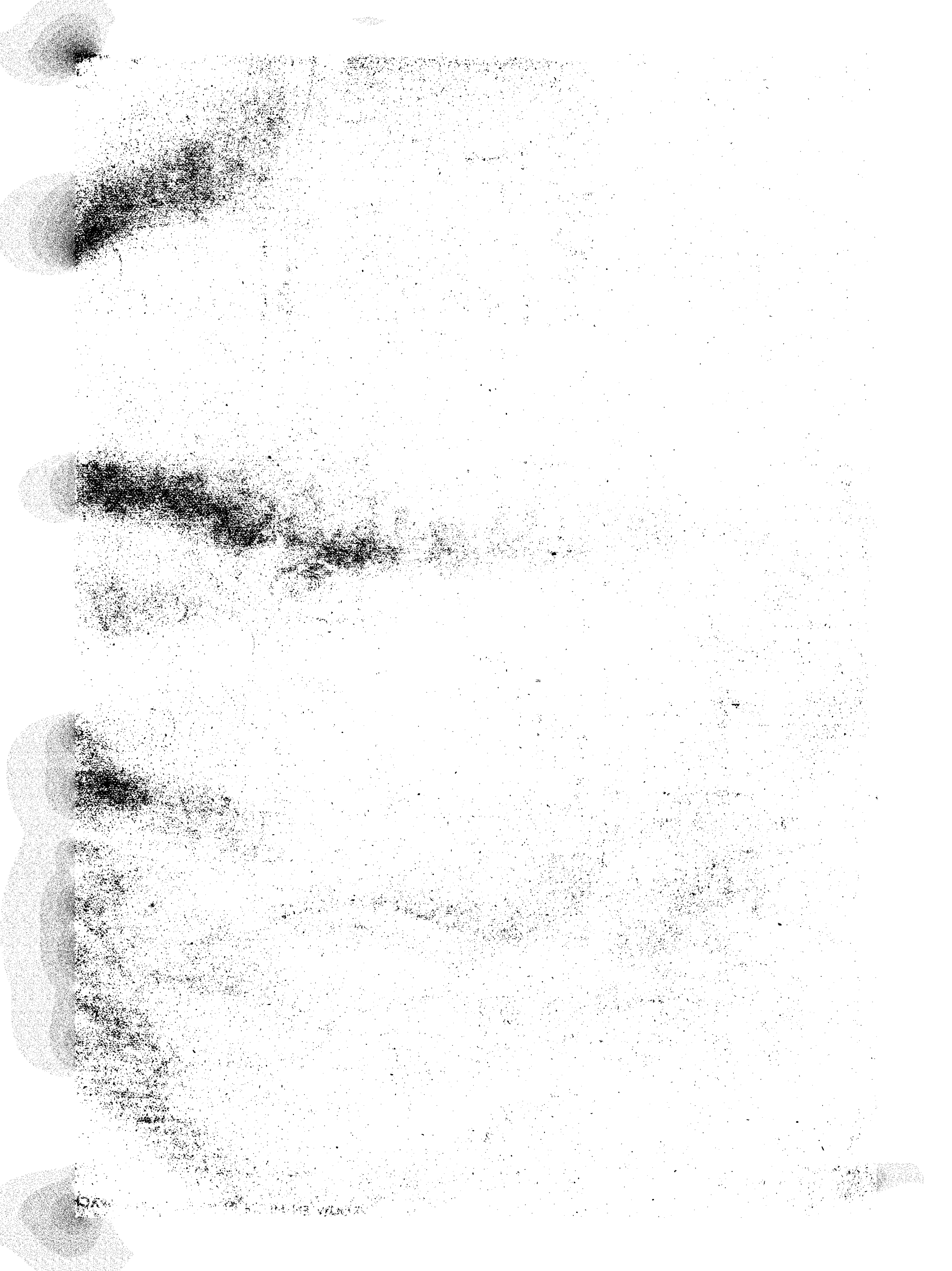
tot op heden bewaard is gebleven. Een aantal ervan heeft de kerk in haar vormenschat opgenomen, een deel ervan is in de vroeg Germaansche, de zoogenaamde „romaansche” kunst en in de gothiek herrezen en zoo gered, een ander deel is gedemoniseerd en daarna gekerstend. En van het overgrootste deel is de zin verloren gegaan.

Het spreekt vanzelf, dat het nieuwe geloof deze oude teekens nimmer als positief kon aanvaarden, indien zij er zich niet toe leenden om in de christelijke symboliek te worden ingelijfd. In die gevallen werden de teekens tot duivels-teekens verklaard, gesataniseerd, zooals de meermin, de slang en vele runen.

Maar opgenomen werden de levensboom, het zonnerad, het recht kruis, het maalkruis, de haan, de adelaar, het hart en vele anderen. Soms waren oude heidensche gestalten in christelijke gewaden rond: Sinterklaas en de Drie Jonkvrouwen zijn daarvan sprekende voorbeelden. En het paard? Sint Maarten en Sint Nicolaas berijden het, als gevelteeken draagt het een kerstenskruisje op den kop, net als de odal-„zandlooper”.

De oude zinnebeelden leven nog hier en daar — maar in de schaduw.

De waarheid en de nuchterheid gebieden ons het feit onder de oogen te zien, dat de meeste — zoo niet alle — zinnebeelden reeds lang geleden zijn afgestorven. Wat is blijven voortleven is hun teeken, hun uiterlijke siervorm. En zoo daaraan nog een zin werd gehecht, dan is het een verworpen, een ontaarde betekenis, die met het oude Germaansche wereldbeeld geen enkele verbinding meer had. Dan was zoo'n teeken inderdaad tot een uiting van kinderlijk bijgeloof geworden, tot een afweer-

VROUW EN MEISJE IN HINDELOOPER DRACHT
(naar een oude litho van V. Bing)

Bruidstoel uit de Schwalm. Het samen voorkomen van de vogeltjes, de zessterren en de harten, doet door dezen samenhang de zinnebeeldige betekenis duidelijk uitkomen.

De zesster is een uitgesproken bescherm-teeken, eng samenhangend met de hagal-rune, de al-omheggende. Vaak wordt dit zinnebeeld met gebogen spaken weergegeven als „draaiende” zesster of zonnewel. Het vogelpaar is als levenszinnebeeld over het gehele Indogermaansche gebied verbreid en waarschijnlijk over Iran naar het Noorden gekomen. Op minnegaven en vrouwenhandwerk komen zij veel voor.

Vensteromlijsting te Landsmeer met zonnepiraal, in eenvoudiger gedaante ook „slakkenhuis” genoemd. Het teeken kan slechts uit de waarneming van den zonneloop in het hooge Noorden zijn ontstaan, waar de zon zich in het voorjaar spiraalsgewijs omhoog schijnt te wentelen. De oneindig doortrekbare lijn van de spiraal maakte dit zinnebeeld tot het meest sprekende symbool voor den eeuwigden kringloop der natuur. Hetzelfde symbool vinden wij nog heden terug in sommige hinkelbanen, de schamele resten van de vroegere religieuze gedachte ommezingen in de richting van den zonneloop. Soms wordt dit zinnebeeld ook door een opgerolde slang weergegeven.

Sedert den bronstijd laten de meest uiteenlopende boomvoorstellingen ons zien, hoe de boom reeds vroeg als een gelijkenis aan ons voorgelicht bewust is geworden. Geen materiaal in onze volkskunst, of de boom is er veelvuldig in verbeeld en het aantal volksgebruiken en feesten, waarbij de boom een rol speelt, is eveneens opvallend groot. Er is dan ook nauwelijks een mooier en sprekender zinnebeeld voor het leven van den enkelen mensch en van zijn stam denkbaar dan de boom, die tevens den loop der eeuwen in zijn wisselend uiterlijk vertolkt. Zoo werd de boom het eeuwige zinnebeeld van opbloeien, uitgroeien, vergaan en herboren worden.

teeken van booze geesten of een niet minder argelooze poging de Voorzienigheid gunstig te beïnvloeden. Zoo is het bij de boeren, die een „zandlooper” kerven tegen veeziekte of bij de schippers, die een zelfde figuur schilderen tegen ongelukken.

TRADITIE EN TECHNIK

Hoe deze teekens zijn blijven voortbestaan? Eendeels omdat de oerzin weliswaar verloren ging, maar het volksgeloof zich niettemin aan de geheimzinnige vormen om hun „nieuwe”, hun ontaarde functie bleef hechten. Maar zeker ook uit vasthoudendheid, uit traditie, omdat „grootvader het ook al zoo deed”. Maar een niet te verwaarloozende factor is zeker ook, dat vele zinnebeelden zuiver ornamentaal gezien, zulke gemakkelijk te vervaardigen, voor de hand liggende, meetkundig te construeeren vormen waren.

Men denke aan de zesster, de ruit, den cirkel, den wervel, de achtster enz. De hanteering van passer en duimstok brengt den eenvoudigsten werker — en juist hem — als vanzelf op deze figuren.

Bovendien zijn, zooals gezegd, vele figuren door de kerk geadopteerd en dus — door andere gevoelens gedragen — blijven leven.

HUMANISTISCHE VOOROPDEELEN

Dit alles zijn gegeven omstandigheden, waarmee rekening gehouden moet worden. Vaak zal pas uit de samenstelling van verschillende teekens tot de bedoeling van de afzonderlijke kunnen worden besloten. Dikwijls zal men de volkskunst van een heel gebied moeten kennen, om tot den zin van de figuren op een enkel stuk huisraad te kunnen besluiten. Niet zelden ligt de sleutel voor een bepaalde voorstellingsgroep in een of ander volksgebruik, in een legende, een sage of een sprookje verborgen. Soms brengt een liedje ons op het spoor.

Daarom is de weg tot het zinnebeeld niet zoo eenvoudig, al werd en wordt daar wel eens te lichtvaardig over gedacht.

En ook in wetenschappelijke kringen is daar heel wat over gestreden.

Zoo zijn er reeds aan het einde van de achttiende eeuw en in het begin van de negentiende eeuw pogingen gedaan om de zinnebeelden van het Noorden te ontraadselen.

Maar zonder veel resultaat, omdat deze humanistische onderzoekers toen wel heel geleerd, maar nog volkomen bevangen waren in de leer van „Alle Licht komt uit het Oosten”. Zij waren archaeologisch beter thuis rond de Middellandsche zee, bij de antieke culturen, dan in het Germaansche gebied en volkomen onwetend omtrent de hooge kunst, die daar

eens — lang voor het begin onzer jaartelling al — gebloeid had.

Zij maten dan ook steeds met verkeerde maatstaven en met vreemde zedelijke normen. Geen wonder, dat zij hier niet veel verder kwamen.

ONTWORTELDE WETENSCHAP

En omstreeks de tachtiger jaren van de vorige eeuw was het heelemaal mis met de zinnebeeldkunde. Ook de wetenschap was toen opgenomen in de liberalistische geestesgesteldheid en meende, dat de kunst en de cultuur van alle volken op aarde in den grond van de zaak één pot nat waren.

Daar deze wetenschap alle menschen gelijk achtte en geen rasverschillen als wezenlijk erkende, zag zij er niets ongerijms in om de kunst en dus ook de zinnebeelden van negers, mongolen en Germaansche boeren met elkaar op één lijn te stellen.

Zoo werden aan de Germaansche zinnebeelden door „volkenpsychologische onderzoekingen” allerlei volkomen vreemde en lagere bedoelingen toegeschreven, ja ten slotte werd iedere diepere betekenis ervan ontkend en werden al deze „ornamenten” uit de volkskunst „verklaard” uit een soort aangeboren speelsche oerdrift, een niet te bedwingen „behoefte om te versterken”. Waar nog een diepere zin werd erkend, was het de bekende „afweer van demonen”, want het bleek deze wetenschap onmogelijk om ons voorgelicht anders te zien dan als primitieve wilden, die al hun bezittingen, hun huis en hof volkladden en kerfden met „magische tooverteekens”, omdat zij overal spoken en duivels zagen loeren, die het op hun ziel en zaligheid voorzien hadden, — juist als de kerk dit al eeuwen eerder deed.

Het is evenwel moeilijk te verklaren, hoe een dergelijke opgejaagde horde van angst-lidders ooit tot zulke mooie en rustige dingen is gekomen, als de Germaansche volkskunst overal bij massa's te zien geeft.

Dit onoplosbare vraagstuk heeft de heeren „folkloristen” dan ook zelden verontrust. Liever gingen zij op zoek naar „vegetatie-demonen” en ander lichtschuw gespuis.

HET WEZEN DER ZINNEBEELDEN

Pas zeer kort geleden is over het wezen van de volkskunst en haar zinnebeelden een helderder licht opgegaan. Eigenlijk pas sedert 1925. Toen publiceerde n.l. Karl Spiess zijn „Bauernkunst ihre Art, ihr Sinn”, waarin hij tot het inzicht is gekomen, dat het zoogenaamde „ornament” in de Germaansche volkskunst niet alleen geen versiering is, doch een zinnebeeldige betekenis heeft, maar dat deze zinnebeelden bovendien de uitdrukking zijn van een

oorspronkelijke natuur- en bodemverbonden boeren wereldbeschouwing, die tot ver in de vóór-christelijke tijden terugreikt.

Hiermede was men dus eindelijk tot het inzicht gekomen, dat er in deze „primitieve” kunst niets zonder zin is.

In de volkskunst zijn de dingen die men verbeeldt dan ook altijd meer zinnebeeld dan werkelijkheid: de voorstellingen gaan meer van het gevoelsleven uit, dan van het waargenomen en worden meer uit het innerlijk beleven geschapen dan door het verstand naar de natuur nagebootst.

Nadat aldus het eigenaardig Noordsche van het zinnebeeldig karakter der vele in de volkskunst optredende motieven door Spiess was vastgesteld, waarbij hij aan de hand van de overleveringen van het Noorden reeds tot een voorloopige duiding overging, vestigde Konrad Hahn in 1928 in zijn „Deutsche Volkskunst” de aandacht op de natuurverbondenheid van de vervaardigers dezer kunst.

Hij toonde de zinnebeelden van den boerenjaarring, van de feesten en de hoogtepunten in het boerenleven aan en liet zien hoe geboorte, huwelijk, vruchtbaarheid en dood de zich steeds weer herhalende motieven zijn in deze kunst.

Zeden en gebruiken van het boerenland kwamen daarmede onder de aandacht wat betreft hun belang voor de zinnebeelden der volkskunst en op dit gebied is vooral door lekenarbeid veel voortreffelijk werk verricht.

Welk een rol deze zinnebeelden in de jaarfeesten spelen, heeft Hans Strobel aangetoond in zijn mooie boek: „Brauereibrauch im Jahreslauf”.

ONDANKS DUIZENDJARIGE DIENSTBAARHEID

Het wezen van de volkskunst en de oorsprong van den zinnebeeldigen inhoud is zoo lang geleden ontstaan, dat het meer algemeen vóór-historisch-Noordsch is dan historisch-Germaansch. Met andere woorden: de wortels van de volkskunst reiken tot in den grooten bloeitijd van de Indogermaansche cultuur.

Dat deze volkskunst tot diep in de 19de eeuw kon worden voortgebracht is daaruit te verklaren, dat de Germaansche boer ondanks 1000-jarige feodale dienstbaarheid, ondanks de sociale opkomst van het liberale burgerdom en de heerschappij van het kapitalistische productiestelsel, op grond van zijn bodemverbondenheid en natuurverbondenheid de dragers van een geheel afzonderlijke levensbeschouwing en levensorde bleef.

In de volkskunst komt deze wereldbeschouwing tot uitdrukking in de zinnebeeldige voorstel-

ling van den loop en den invloed der zon, de eeuwduurende beweging in de schepping, het drama van den zonneloop en de herrijzing van het Licht, de vruchtbaarheid van Moeder Aarde, kortom van alles wat voor den natuur- en bodemverbonden boer het heil van zijn sibbe en den zin van zijn leven uitmaakt. Het is deze positieve, het leven en den arbeid ten volle aanvaardende wereldbeschouwing van den Germaanschen mensch, die ook in de Nederlandsche volkskunst op talloze manieren tot uitdrukking is gekomen.

DE NOORDELIJKE BAKERMAT

Hadden Spiess en Hahn de volkskunst doen begrijpen als een boerenkunst van innige natuur- en bodemverbondenheid. Hermann Wirth verrichtte baanbrekend werk voor de zinnebeeldkunde met zijn veelomstreden werken: „Aufgang der Menschheit” en „Die heilige Urschrift der Menschheit”.

Hermann Wirth heeft ontzaglijk veel stof doen opwaaien en hij is met meer dan gewone woede aangevallen en verguisd. Onderdeelen van zijn werk zijn onhoudbaar gebleken en een deel van zijn gevolgtrekkingen en stellingen onbewijsbaar gebleven of weerlegd, en zeker zouden wij onze inzichten niet met die van Wirth willen vereenzelvigen.

Niettemin blijft er na alle critiek een geweldige, baanbrekende arbeid over en een materiaalverzameling van verbazingwekkenden omvang, die echter zeer voorzichtig gehanteerd dient te worden.

Maar vast staat, dat er in een ver verleden een enkelvoudige oerkultuur moet zijn geweest, waarin eenvoudige teekens den zonneloop verzinnebeelden en tevens de uitdrukking waren van een religieus beleven van tijd en ruimte en van het bewustzijn van een zedelijke wereldorde. Deze eenheid van kosmisch en innerlijk leven moet beleefd zijn in een sterk Noordelijk kultuurgebied, want de zonneloopzinnebeelden zijn tevens de zinnebeelden van vast geloof in een eenduidige wedergeboorte en heropstanding. Deze zelfzekerheid, het verhevenst uitgedrukt in den zonneloop van het goddelijk jaar, dit „Stirb und Werde” als leidsgedachte voor het leven, kan alleen dan schijnt in een zonniesymboliek uitgedrukt worden, indien de zon (de „Zonneheid”) zelf sterft, ondergaat en weer op gaat. Dit nu, is pas tegen den poolcirkel aan op sprekkende wijze het geval.

Deze noordelijke bakermat wordt door de overleveringen van alle Noordrasvolken bevestigd, bijv. door de oudovergeleverde sagen der Perzische en Hindoeïstiekunde. Hierin is bijv. sprake van het jaar, gedeeld in één dag en één nacht. De wederopstandingsgedachte van geboren worden, bloeien, verwelken, sterven, vergaan en herrijzen in eenwigen kringloop vindt men in de zonniesinnebeelden van het Noorden: de kringzon en het radkruis.

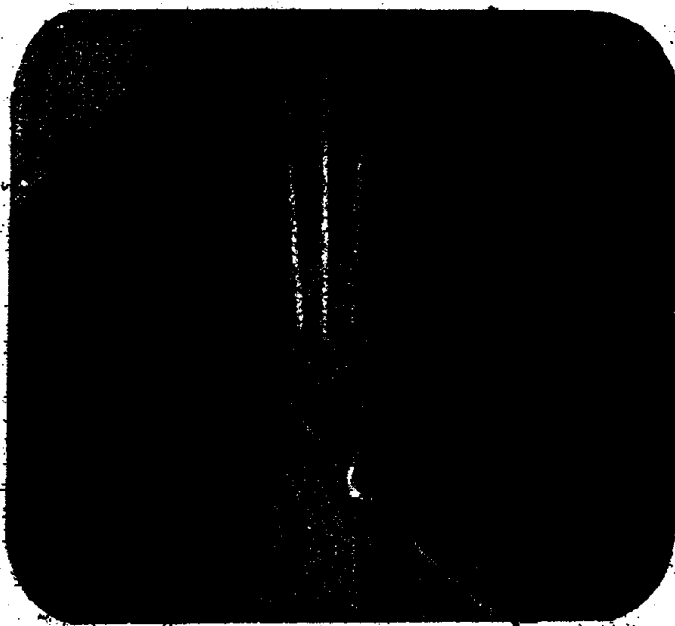
De Noordrasmenschen zag in het ja vierde gedeelte zonnetafel zowel den loop der seizoenen — Winterzonnewende, Lente-evening, Zomerzonnewende en Herfstevening, als den dagloop: Middernacht, Zonsopgang, Middag en Zonsopgang of Nacht, Morgen, Dag, Avond en Winter, Lente, Zomer, Herfst of Kind, Jongering, Man en Grijsaard.

DE RUNENKALENDER

Ook de Noordelijke jaardeeling in een donkere en een lichte helft werd van sterke zinnebeeldige beteekenis. Het door de beide zonnewendepunten in tweeën gedeelde jaar — gedeeld volgens de Noord-Zuid lijn — is tevens het zinnebeeld voor den op- en neergang in de natuur en in het menschenleven.

Voorts is het karakter der runen duidelijker geworden door het inzicht, dat deze teekens oorspronkelijk zinnebeeldige kalender-teekens waren, die in het Noorden zijn ontstaan om vandaaruit zich over een groot deel der aarde te verspreiden en pas veel later tot schriftteekens te worden of tot tooverteekens te ontwaarden. Ook de runen waren niet alleen de zinnebeelden voor den loop der zon door jaar en dag, maar tevens van den kringloop van alle tijd en leven naar de wereldbeschouwing van het „Stirb und Werde”.

Wij mogen wel aannemen, dat het 16 teekens-

Driespruit als gevelopteeken op een schuurtje te Havelte. In den voet is een hart uitgezaagd. De driespruit is verwant aan de Man-rune en de levensroede uit de volksgebruiken. De beteekenis van deze zinnebeelden is ongetwijfeld „vermeerdering” en wel door het manlijk beginsel, dus „voortplanting”. Zoowel op teelgebak als op voor-historisch vaatwerk komen wij de Man-rune of de driespruit tegen in de gedaante van een man met opgeheven armen, zooals wij die heden ook nog als gevelopteeken tegenkomen. In baksteenverband uitgevoerd noemt men in het Saksenland dit zinnebeeld „donderbezem”. Het hart is het vrouwelijk tegensuk tot dit zinnebeeld. Het beteekende oorspronkelijk de levenschenkende moederschoot. Als liefdesymbool leeft het nog heden voort. Hart en driespruit komen yanzelfsprekend zeer veel gepaard voor.

alfabet het oude „runenalfabet” is, dat overeenkomt met een jaardeeling in achten, waarvan verschillende zinnebeelden zooals het achtpakige zonnetafel naast de 16 deeltige runenreeks zonden getuigen. Karel de Groote voerde den zuidelijken 24-urigen dag in, maar de vrije zeelieden hielden de achtdeeling vast voor de windroos en nog steeds spreken wij van 8 dagen voor een week!

Zuidelijker ontstond de zes (twaalf)-deeling van jaar en dag en ook daarvan treffen wij de zespakige zinnebeelden aan.

NIEUWE WEGEN

In Duitschland werd enkele jaren geleden een „Lehrstätte für Schrift- und Sinnbildforschung” in het leven geroepen met als taak: de documentatie voor het zinnebeeldonderzoek te leveren en dan tot systematische bewerking en dukking over te gaan. Karl Theodor Weigel werd met de leiding ervan belast.

Weigel begon met de gegevens van de rassenkunde, de volkskunde en de voorgeschiedenis te coördineeren en daarop zijn zinnebeeldonderzoek aan te sluiten.

Als eerste werk verscheen van hem: „Lebendige Vorzeit rechts und links der Landstrasse”, waarin het voorkomen van de zinnebeelden in het algemeen wordt nagegaan. Daarna bracht hij in „Runen und Sinnbilder” de bewijzen voor de voorhistorische herkomst der zinnebeelden, voortbouwend o.a. op Wirth. Daarna verschenen van hem drie stadsbeschrijvingen n.l. „Goslar”, „Quedlinburg” en „Nürnberg”, die de overleveringstrouw van de Germaansche boeren en ambachtslieden bewijzen. Nadien verscheen „Germanisches Glaubenagut in Runen und Sinnbilder”, dat uitstekend scholingsmateriaal bevat voor den strijd tegen de „Demenenlügen”, zooals Weigel het noemt.

HEUWIG LEVENDE TEEKENS

Jaren geleden werd, in aansluiting aan dezen grooten ontwikkelingsgang van het zinnebeeldonderzoek, ook in Nederland een begin gemaakt met het samenstellen van een omvattende documentatie op dit gebied.

Het was o.a. ir. W. F. van Heemskerck-Dilker, die zich hiervoor veel inspanning getroostte. Van hem verscheen — in samenwerking met ir. H. J. van Houten — onlangs het platenboek „Zinnebeelden in Nederland” bij de uitgeverij „Hamer”. Steunend op dezen jarenlangen arbeid kon de Volksche Werkgemeenschap er nu toe overgaan om — in samenwerking met het Departement van Volksvoorlichting — de groote tentoonstelling „Eeuwig Levende Teekens” in het Gemeente Museum te Den Haag te houden — een geweldig omvangrijke schouw van volksche zinnebeelden, die niet minder dan zesentwintig zalen beslaat!

Wat de bedoeling is van deze tentoonstelling? Dat blijkt al dadelijk uit de kernspreuk, die ons met groote letters toeroept:

WAKKER WORDT,
WAT EENS GEWETEN
VERGETELHEID VERGAAT!

En zoo is het.

In de zinnebeelden van ons volk bezitten wij een kostbare geloofsbeldenis, een getuigenis, dat onbegrepen door den loop der laatste eeuwen in steeds meer verzwakkende traditie werd voortgezet, maar dat thans bij het volksche ontwaken uit den greep van het kille rationalisme en het volksvreemde denken wordt gered. Niet om de oudheidensche gedachten tot burlesk leven te wekken, maar om ons te bezinnen op de tijdelooze, de eeuwige waarden, die deze teekens ook voor het heden uitdrukken.

Zoo zijn ook deze Nederlandsche zinnebeelden eindelijk in eere hersteld als de oorkonden van datgene wat onze voorouders hebben begrepen en gevoeld van het mythisch Eeuwige; zij teekenen het schoonste wat uit onze eigen ziel kan opbloeien — het oorspronkelijke Germaansche Wereldbeeld!

Deze tentoonstelling is bedoeld voor heel ons volk, maar in het bijzonder voor het nuchter van zijn wezen reeds bewust wordende deel. Deze volksgeenoten kunnen hier zien hoe ongenoemde werkers hun geduld en hun vaardigheid gebruikten om iets moois en iets zinvol te maken. Het bijzondere daadwerkelijke karakter en de geheel eigen schoonheid van de volkskunst berust voor een deel op de eenvoudige gereedschappen, de geringe keuze van kleurstoffen (die echter stuk voor stuk beproefd waren) en ook op het feit, dat geld geen rol speelde en desnoods jarenlang de winteravonden aan één werkstuk besteed konden worden. En bovendien: arbeidsvreugde en liefde waren niet zelden beide de drijfveeren bij het werk.

Deze voorwaarden werden door de kapitalistische economie vernietigd en daardoor werd de volkskunst gedood. De boer is uit zijn isolement gehaald door radio en verkeerstechiek en er is geen sprake van, dat geld ergens geen rol meer zou spelen — hetzij dat er ergens nog een liefhebber, een „zonderling” een tak van volkskunst in alle eenzaamheid bedrijft.

Het is daarom te hopen, dat de immer sprekende „ontwerpers” van binnenhuisinrichtingen en meubelfabrieken dezen volkschen vormenschat niet al te zeer zullen plunderen om hun schetsboeken met zonnevogeltjes, runen en radkruisen te vullen.

Deze zinnebeelden zullen wellicht voor een deel herrijzen met een hedendaagsche beteekenis en een staalharder, strijdberen inhoud, zooals er reeds enkele herrezen zijn: men denke slechts aan de Odal-, de Yr- en de Mannrunen, aan het hakenkruis en zo menig ander oud zinnebeeld.

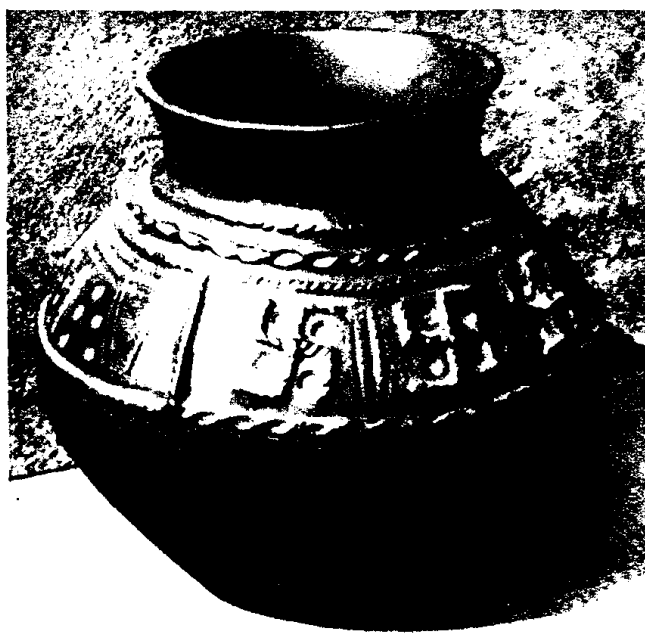
Men kan voor of tegen deze teekens zijn — maar zij zijn niet de aangewezen figuren om als beddekleedje, divankussen of dressoir-decoratie in een burgermanskamer te dienen. Zij hooren niet op tabakspotten of fruitschalen, op boekensteunen of schemerlampjes, zoomin als men een Twentsche kleerenkist tot barmhertig of een wagenschemel tot haardbankje dient te verlagen. Daarom hoop ik, dat de kunstnijveraren zich beheerschen zullen en de arselooze volksgeenoten niet door dwaze aankopen zich aan het ontstaan van een armzalige „Germanen-kitsch” medeschuldig zullen maken.

Evenmin als ons voorgelacht mogen wij teren op de verworvenheden van het verleden. Wij moeten die kennen, begrijpen en eeren — maar wij mogen er geen roofoverval op plegen. Wij moeten sterk zijn en onzen eigen vormwil van heden aan onzen eigen tijd opdrucken — dat is leven. Ook dat is een boodschap van het eeuwig levende teekens — want zoo deed het ook ons voorgelacht.

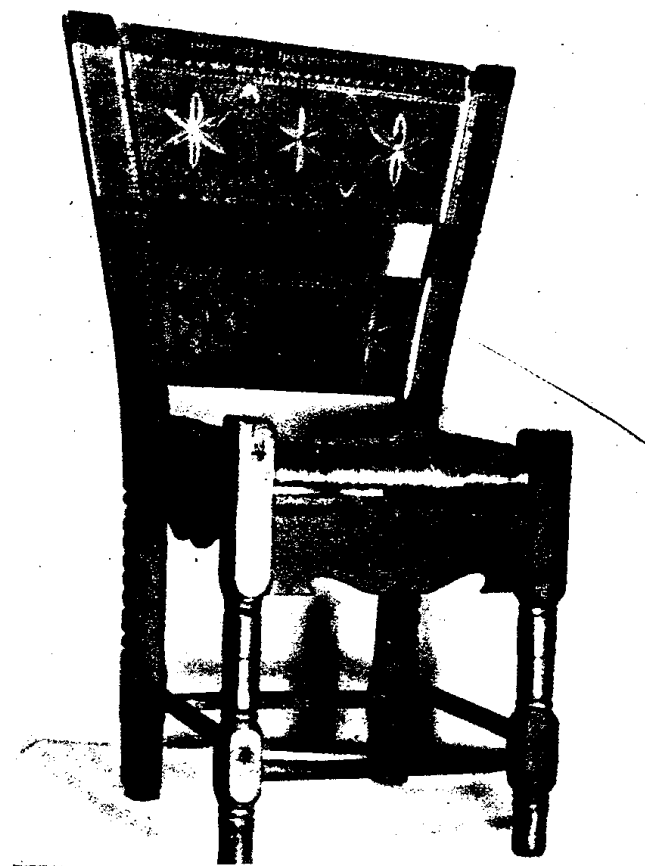
NICO DE HAAS.

ZINNEBEELDEN IN DE VOLKSKUNST

Als wij ons heden met zinnebeelden bezighouden en een wetenschappelijke methode zoeken, om deze teekens en hun beteekenis te doorgronden, dan halen wij iets in, dat reeds lang bewerkt had moeten worden. Niet, dat men deze dingen volkomen over het hoofd heeft gezien, neen, men heeft er hier en daar — vanuit de meest uiteenlopende wetenschappelijke gebieden — op gewezen. Men heeft echter niet die aandacht eraan geschonken die zij, als waardevol kultuurgoed, eigenlijk verdienen. Juist daarom is dit belangrijke gebied voor langen tijd aan leeken en dwepers overgelaten. Hun werkzaamheden richtten zich niet altijd op het juiste punt, hun vaak gewoonweg fantastische geschriften waren eerder geschikt om in de prullemand te verdwijnen. Ondanks het kennelijke pionierswerk dat op dit gebied verricht is en dat wij mannen als Guido von List en anderen geenszins willen betwisten, moet men in onzen tijd echter eindelijk eens een einde maken aan het zogenaamde intuïtieve onderzoek en datgene verder doorgescheren, wat in de laatste jaren in systematischen arbeid verzameld werd. Wat daarbij onder runen en zinnebeelden moet worden verstaan, dient eerst te worden vastgesteld. De runen, waar het hier om gaat, hebben met het latere runenschrift niets te maken. Het zijn veeleer teekens, die ook wel in de runeteekens voorkomen, maar die toch als uitgesproken zinvolle teekens naast andere zinnebeelden tot in onzen tijd in huis, hof en have werden gebruikt, en die wij bovendien tot in de vroegste geschiedenis van ons volk en ons ras aantreffen. De naam „rune” stamt uit den Germaanschen tijd en behoort, zooals Wolfgang Krause vaststelde, tot een reeks woorden die voor de kultuurgeschiedenis van groot belang zijn en die bij Germanen en Kelten tijdens hun nauwer samenleven gevormd zijn. Dat zou dus in het begin van den ijzertijd geweest zijn. Opmerkelijk is verder, dat de Westgotische bisschop Ulfilas bij zijn bijbelvertaling het woord „runa” gebruikt, om daarmede „geheimenis” te vertalen. Gewoonlijk drukt het woord „rune” een soort verborgenheid, een niet tastbaar weten uit. De runen zijn feitelijk niet de eerste zinnebeelden op Germaanschen bodem geweest. Reeds in vroeger tijden bevinden zich op gereedschap en vaatwerk evenals op rotsteekeningen naast afbeeldingen, teekens, die geen zuivere versieringen zijn, maar die ook niet als klankteekens beschouwd kunnen worden. Zij moeten opgevat worden als zinnebeeldige teekens in dienst van religieuze voorstellingen.

Urn uit Hannover, versierd met hakenkruisen.

Bruidstoel uit de Schwalm met zessterren.

Links onder: Kleerenkist uit Borculo met zonnewervel.

Rechts onder: Kist met zonnelymbolen. Herkomst niet zeker.

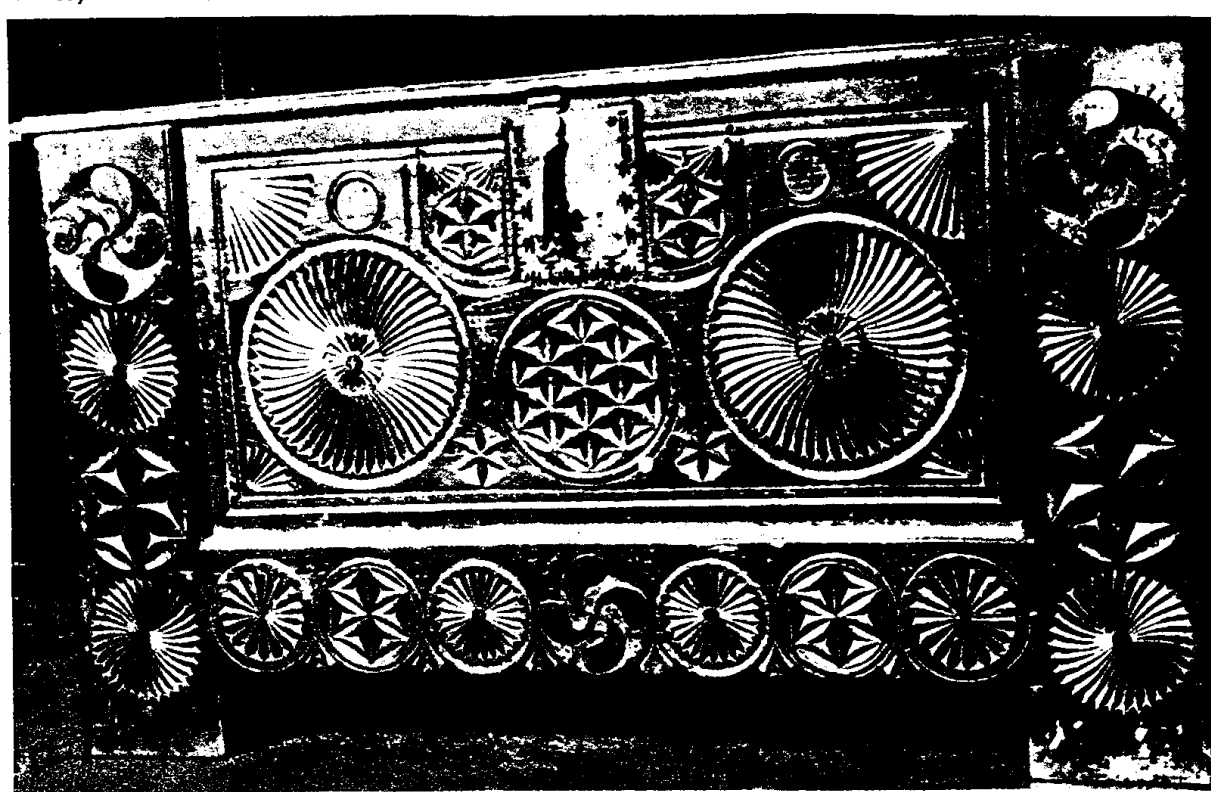
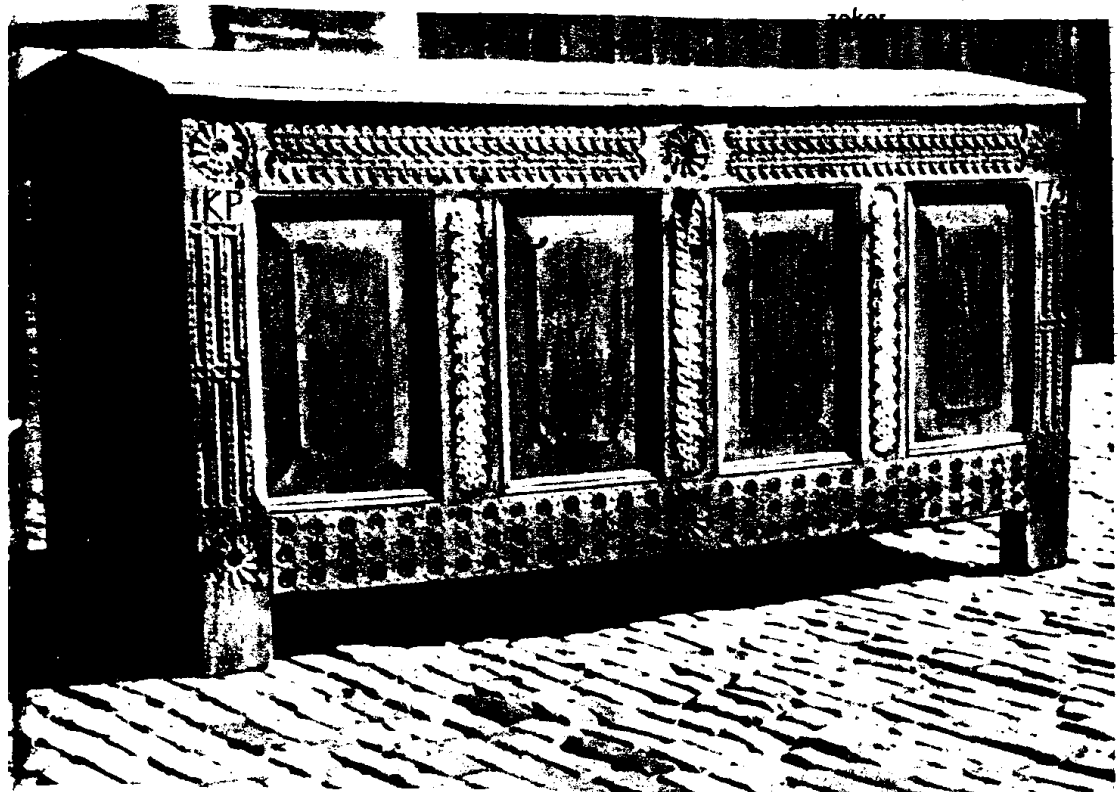
De naam „zinnebeeld” is eigenlijk eerst in onzen tijd in zwang gekomen. Men duidt hiermede ook de zogenaamde stijve versieringen aan, die ook „geometrische ornamenten” genoemd worden. In het bijzonder maakt de ouderdom van deze teekens hun beteekenis voor ons begrijpelijk. Aan het begin van den Jongsteentijd treden zij volkomen uitgegroeid bij de Noorder kultuur op, en men kan hun vroeg-Indogermaanschen oorsprong in den Middensteentijd reeds aantoonen.

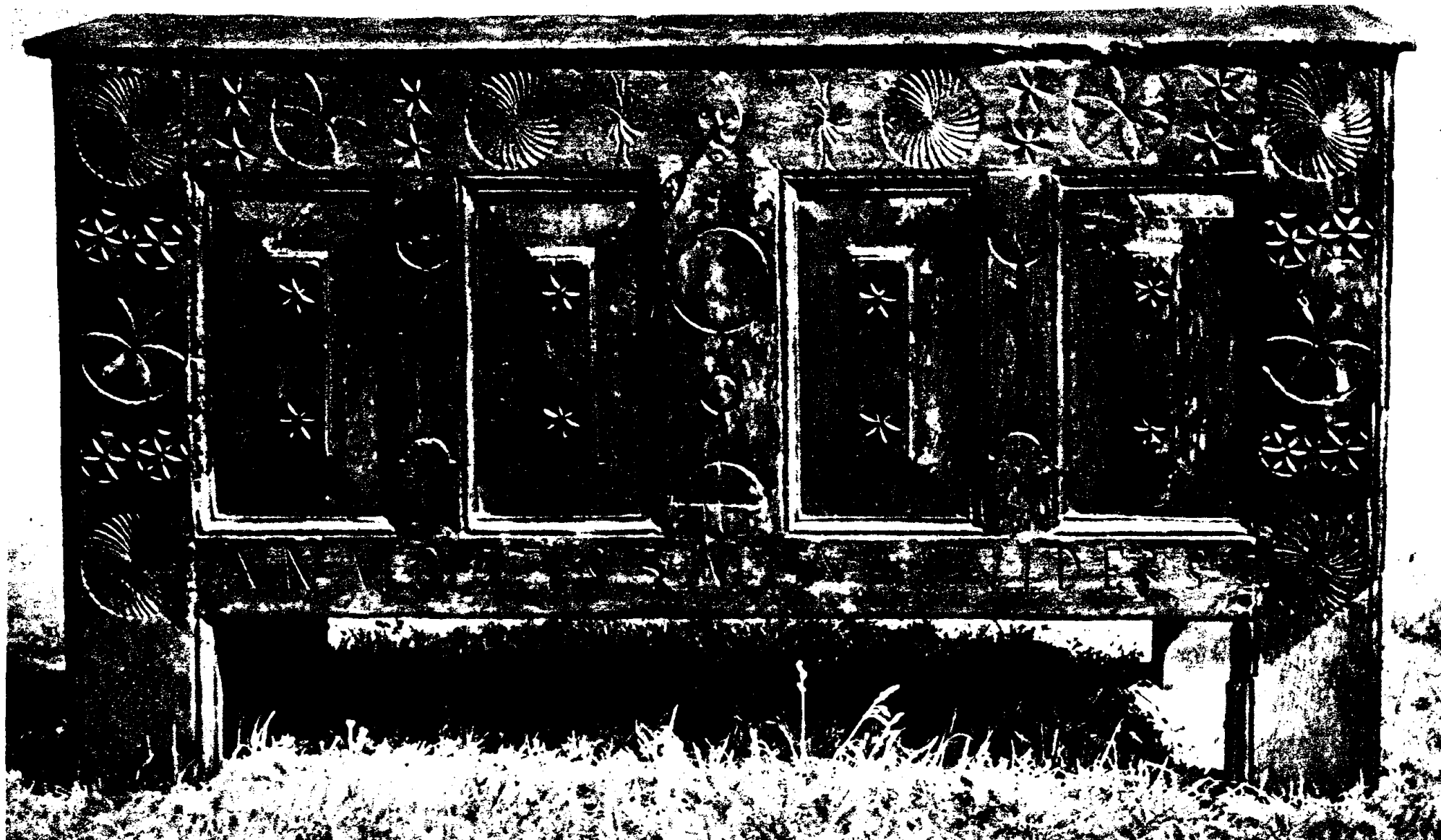
Dat men de ware beteekenis der teekens nog lang heeft gekend, weten wij uit allerlei overleveringen uit de kerstening. Er werden — bijv. door Bonifacius — verboden afgekondigd t.o.v. het gebruik van verschillende teekens. Een heele reeks volksgebruiken, waarbij zinnebeelden gebruikt werden, werd voor bijgeloof en hekserij uitgemaakt en tenslotte heeft de beruchte Indiculus van Karel den Frank de doodstraf uitgesproken over hem, die teekens in de balken van zijn huizen sneed, om daardoor „demonen” te verjagen. Juist door deze kerkelijke verboden zijn belangrijke aanwijzingen van het vroegere gebruik van zinnebeelden voor ons bewaard gebleven, en eveneens door oude boet- en gebedenboeken.

Wij kunnen echter wel aannemen, dat de oudste aantekening over zinnebeelden voorkomt in de „Germania” van Tacitus, waar hij het heeft over den huizenbouw van onze voorvaders. Vertaald luidt het als volgt:

„Eenige plaatsen van hun gebouwen bestrijken zij zorgvuldig met een soort aarde, die zoo zuiver en helder is, dat zij gelijkt op schilderwerk en kleurige teekening”. Men denkt daarbij onwillekeurig aan de beschilderingen, die bijv. de blokwallen van oude huizen in het Zwarte Woud uit de 16de eeuw nog vertoonen. Met ossebloed en zwartsel werden runen en zinnebeelden daarop aangebracht.

Wij kunnen als vaststaand aannemen, dat het Germaansche huis zulke geluk- en zegenbrengende teekens droeg. In de Germaansche landen bewijzen vele duizenden nog bestaande oude gebouwen het gebruik van zinnebeelden aan huis en hof. Waar het om gaat is, dat deze teekens geenszins uit schoonheidszin zijn aangebracht, maar dat het kennelijk zinnebeeldige teekens zijn, die met bijzondere voorstellingen in verband staan en die alleen uit het volksgeloof kunnen komen. Reeds de aard en de toepassing in den Jongsteentijd bewijzen, dat deze teekens meer zijn dan alleen maar versiering en dat zij een groote rol bij den eeredienst gespeeld moeten hebben. Een beoordeeling was tot nu toe alleen daarom al niet mogelijk, omdat men nooit systematisch

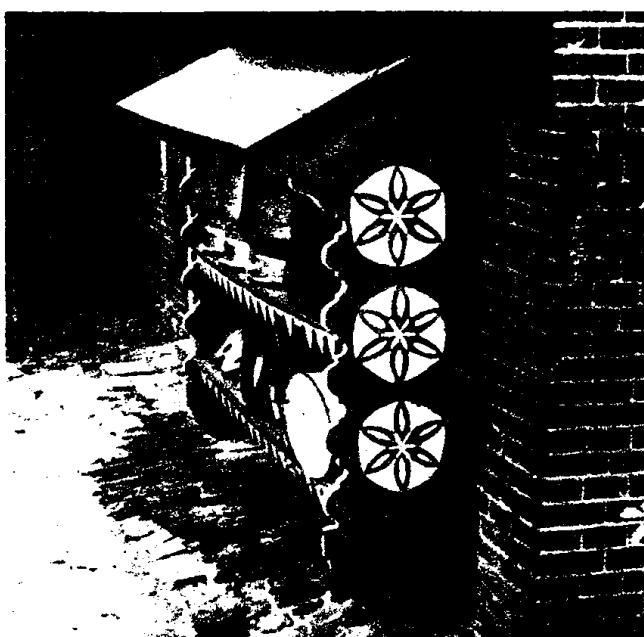

Kleerenkist met zonnewervels en zessterren, die waarschijnlijk de bruidskist van Mina Suiders is geweest. Alkomstig uit Weerselo in Twente.

verzameld had en omdat men ook geen poging had ondernomen om alles goed te ordenen. Er is echter nu een instituut gekomen in *Horn*, dat deze taak op zich heeft genomen. Het is opvallend, dat twee teekens reeds bij het eerste optreden van de zinnebeelden overheerschen. Het zijn boomvoorstellingen en zonneteekens. Dit versterkt het vermoeden, dat deze zinnebeelden ten nauwste samenhangen met de wereld die dezen mensch omgaf en die hij beleefde. Maar het zijn ook voorstellingen, die alleen in een Noordelijk oer-vaderland denkbaar zijn, want zij kunnen alleen daar zijn ontstaan.

Dat de loop der "zon door het jaar en den levenden boom, waarvan de gedaante met den loop der zon wisselt, tot zinnebeeld en tot symbool konden worden, kan men wel begrijpen. De kringloop van het jaar in de volksgebruiken bewijst wel, hoe sterk die eeuwige kringloop der natuur, het mythische „Sterven en geboren worden", den grondslag vormde van alle geloof. Door dezen gedachtenkring,

Emmerrek uit Staphorst, fraai beschilderd met zessterren. (Foto Nico de Haas. V.W.)

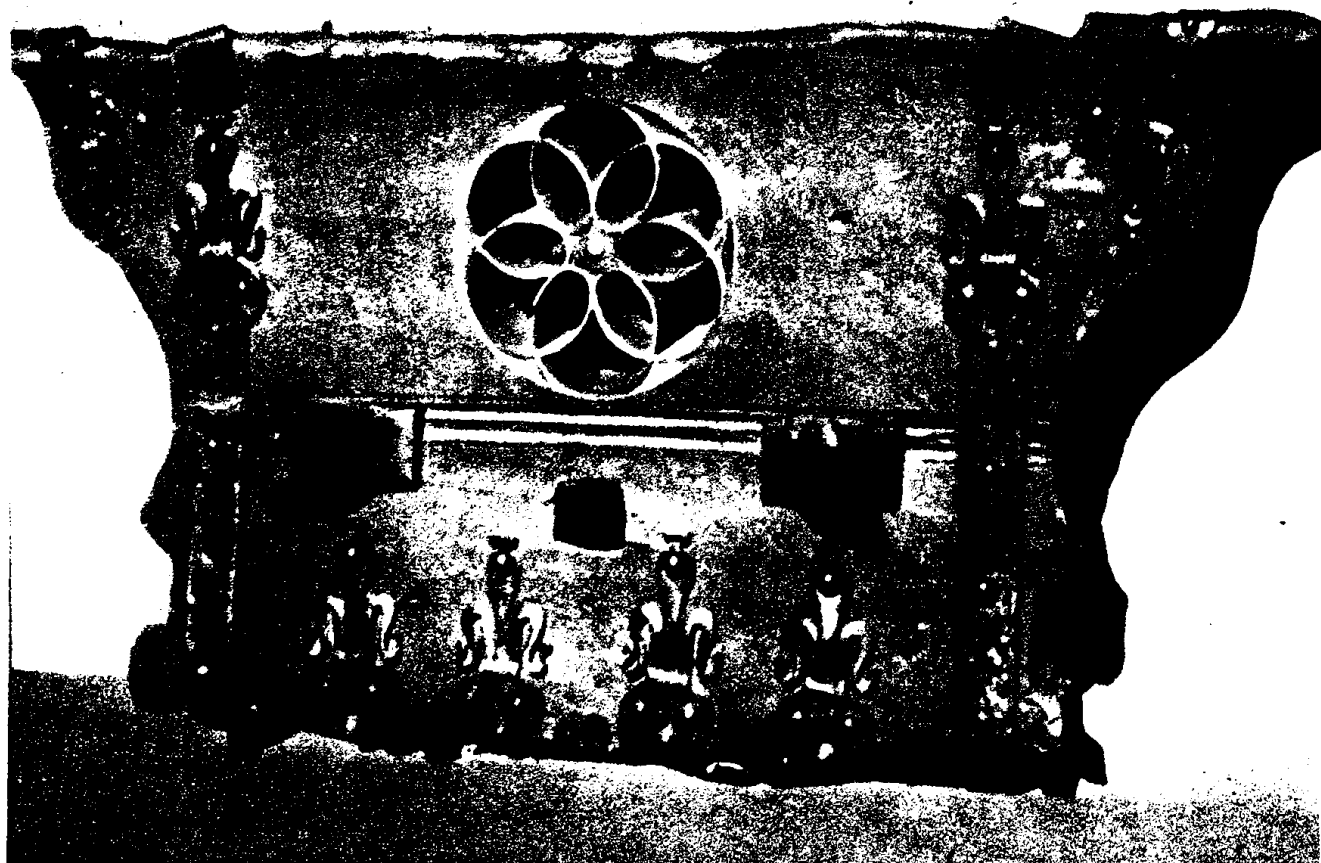
zoo vol kracht en blij vertrouwen, waren de zinnebeelden uit de sfeer van gewone afbeeldingen geheven tot die bijzondere beteekenis. Tegelijkertijd wordt het zinnebeeld een deel van het gebruik zelf, zooals Hans Strobel het in zijn boek „Bauernbrauch im Jahreslauf" met de volgende woorden uitdrukt: „Zoomin als Noorder kunst zich tevreden stelt met de afbeelding, den vorm, doch steeds een diepe zinnebeeldige bedoeling verraadt, zoo worden ook de gebruiken en de daarmee verbonden zinnebeeldige teekens."

Voor den ouderdom van deze zinnebeelden hebben wij belangrijke getuigen in de rots-teekeningen van Skandinavië, die minstens reeds aan het einde van den Jongsteentijd begonnen zijn en langen tijd in gebruik gebleven moeten zijn. Heden zijn deze rotsteekeningen voor ons geen probleem meer. Wij begrijpen, dat zij minder met de mythe dan wel met den eeredienst in het nauwste verband staan.

Als men tracht, het groote aantal zinnebeelden te ordenen, dan kan men het beste van de beide reeds genoemde teekens uitgaan, die wij reeds hadden leeren kennen als bijzondere belichaming van den kringloop.

De zinnebeelden zelf en de wijze waarop zij gebruikt worden, toonen aan, welk een kostbare erfenis onzer voorouders in deze teekens bewaard gebleven is. Zeer bepaalde oorkonden van een in het volk reeds meer dan duizenden jaren gewortelde wereldbeschouwing zijn in hen bewaard gebleven, en dat legt ons de verplichting op, zorg voor deze dingen te dragen. Het mag nu niet meer voorkomen, dat zulke dingen bij verbouwingen verdwijnen. De ware schoonheid van ons land ligt juist in dezen, vooral voor een landschap kenmerkenden vorm der zinnebeelden aan de huizen, die niet uit schoonheidszin voortspoot, doch wortelde in het gebruik en in het daarmede verbonden diepe geloof aan sterke krachten van land en volk en daarmede van het bloed. Voor ons spreekt uit deze beteekenis de nauwe band tusschen den Germaanschen mensch met den grond van zijn vaderland. De teekens hebben noch met goden noch met bijgeloof iets te maken, zooals de kerstenende kerk beweerde en heden nog vele hardnekkige ijveraars zeggen. Deze zinnebeelden drukken het begrip van onze vaders voor het mythisch Eeuwige uit, voor het eeuwige „Sterven en geboren worden" in de natuur. Het eeuwig scheppende heeft zich vroegtijdig aan hen geopenbaard.

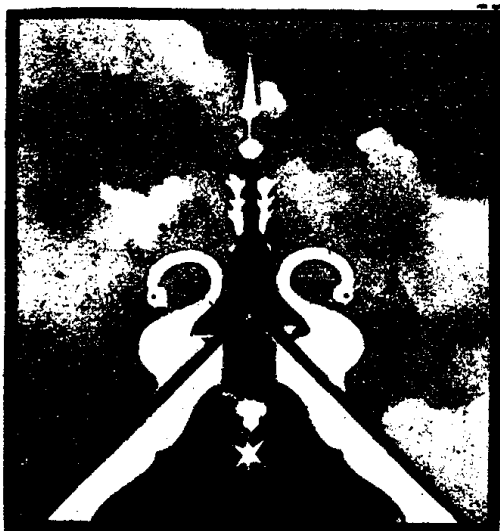
K. TH. WEIGEL

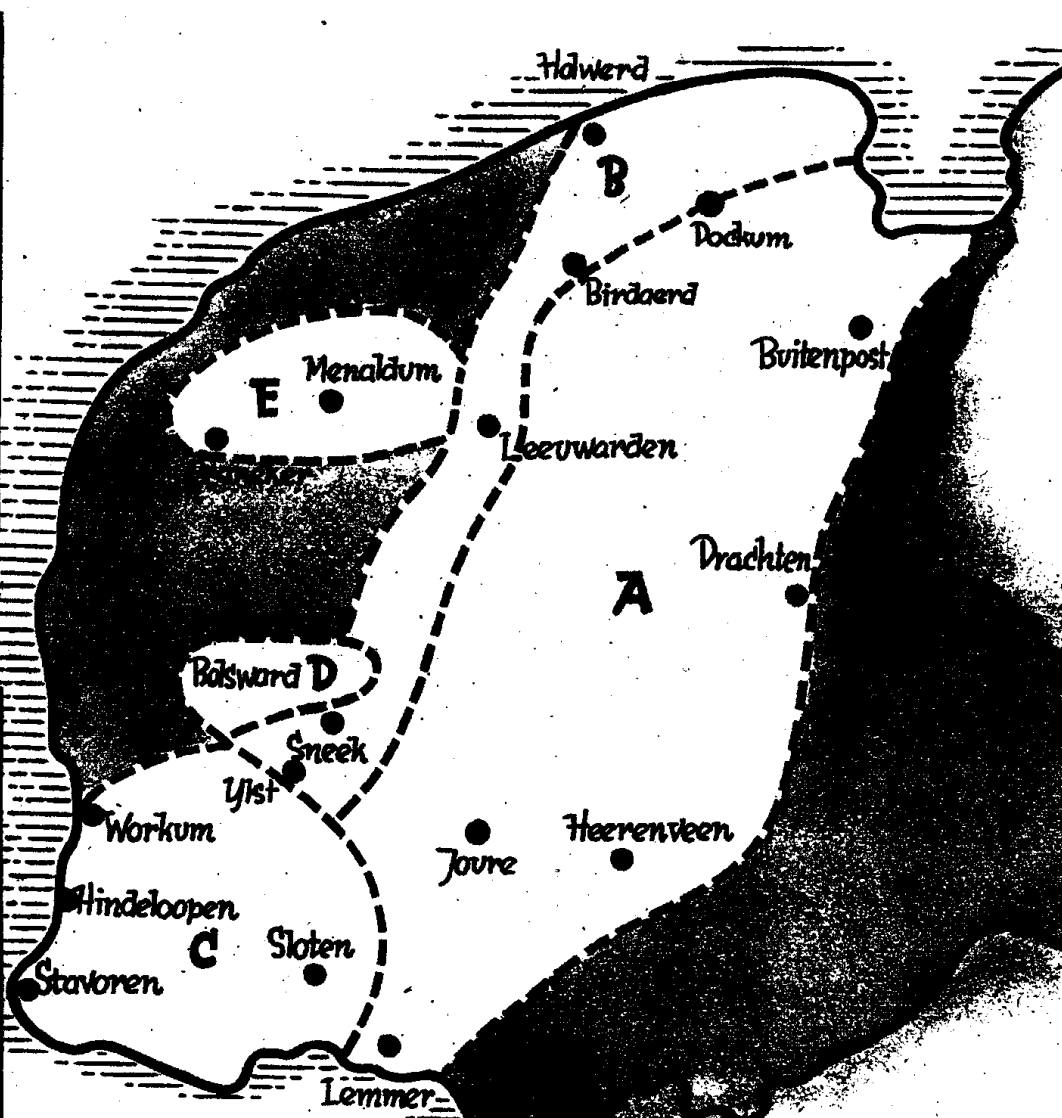
Wagenschemel uit Bennekom met uitgezaagde heilsknoop. Het ijzeren beslag in lelievorm herinnert aan den driespruit. (Foto's V.W. Opm. Ir. W. F. v. Heemskerck-Düker en Staatliches Museum für Deutsche Volkskunde.)

A Oelbord uit Murrewoude.
(Foto Minnema)

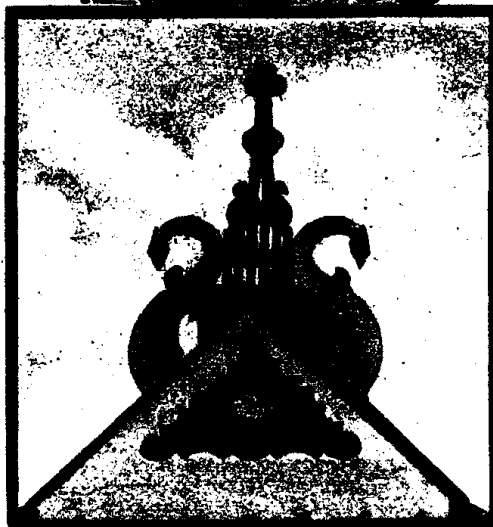
B Oelbordvorm, af te leiden uit de driespruit-levensboom aan den bron, op een hoeve te Oosterwierum.

D Oelbord in de buurt van IJlst. (In tekst fig. 2.)

E Type van de oelborden uit Friesland Noord-Westen, op een hoeve bij Stiens.

C Oelbord te Elahuizen. (In tekst aangeduid als fig. 9.)

HET FRIESCHE

Langen tijd is het oelbord aan de Friesche boerderijen een vergeten onderwerp van volkskundige studiën geweest. Door den arbeid van Hermann Wirth, zelf een halve Fries, die zijn onderzoek naar de Germaansche en Arische zinnebeelden in Friesland is begonnen, is de aandacht weer gericht op dit oeroude Friesche stamsymbool, dat op onnavolgbaar treffende wijze het geestelijk Fries-elgene tot uitdrukking brengt.

Het heeft als ideogram mystieke en religieuze waarde, aldus W. Hielkema in de eerste groote reeks dagbladartikelen over dit onderwerp, en het is daarom plicht, de krachten, die erin gebonden zijn, weer tot nieuw leven te wekken, door het opnieuw als algemeen begrepen nationaal symbool in eere te brengen.

DE EERSTE OPGAVE.

In genoemde artikelen wees de schrijver erop, dat als eerste opgave gesteld moet worden een zoo uitgebreid mogelijk materiaal te verzamelen. Nu is dat aan den eenen kant vrij eenvoudig. Immers, geen oude boerderij in Friesland mist het oelbord. Zonder uitzondering treft men het overal aan. Doch aan den anderen kant heeft een dergelijk groote voorraad te verzamelen stof de groote moeilijkheid, dat het voor den enkeling een bijna ondoenlijk werk is, alles bijeen te brengen, zoo men niet al zijn tijd en al zijn geld eraan kan besteden. Tot nu toe wacht dit werk op uitvoering. Hopelijk wordt zeer binnenkort de gelegenheid gevonden, hiervoor een oplossing te vinden, hetzij doordat één persoon zich met het opteekenen en fotografeeren gaat bezighouden, hetzij doordat verschillenden hierin samenwerken. Dat uit het volledige materiaal, dat thans ter beschikking staat (doch bij elken storm wordt dat minder, doordat één of meer oelborden sneuvelden, waarvoor wel

nieuwe, maar niet de van oudsher overgeleverde modellen worden aangebracht) een goed beeld van het Friesche oelbord en zijn geografische verspreiding valt op te maken, is zonder meer duidelijk. Ook de verschillende vragen, die nu nog open moeten blijven, zullen dan een heel eind heen tot een oplossing kunnen worden gebracht. Voorloopig moeten we het stellen met hetgeen door verschillende belangstellenden te hoor en te gras is samengebracht en in het licht gegeven. Want ook liggen er nog vele gegevens verspreid, die nog nimmer zijn gepubliceerd en waaronder zich ongetwijfeld waardevol materiaal zal bevinden. Onze studie van het oelbord heeft zich tot nu toe ook moeten beperken tot het verzamelen van losse gegevens, al waren wij de eersten, die in Germanien van Augustus 1939 er in een uitvoerige studie op konden wijzen, dat de verschillende oelborden in bepaalde groepen vallen in te deelen, welke groepen aan zeer bepaalde, vaak met dialectverschillen overeenstemmende gebieden bij uitstek gebonden zijn.

DE NAAM.

De naam van het onderwerp, dat wij hier behandelen, is eigenlijk niet juist. Oelbord, in het Friesch Oelboerd, duidt op een driekant houten bord, dat aan het dak van de Friesche (en Saksische) boerenhuizen als afsluiting bij het einde der naald is aangebracht. Waar wij echter in den titel van deze bijdrage en in

OELBORD

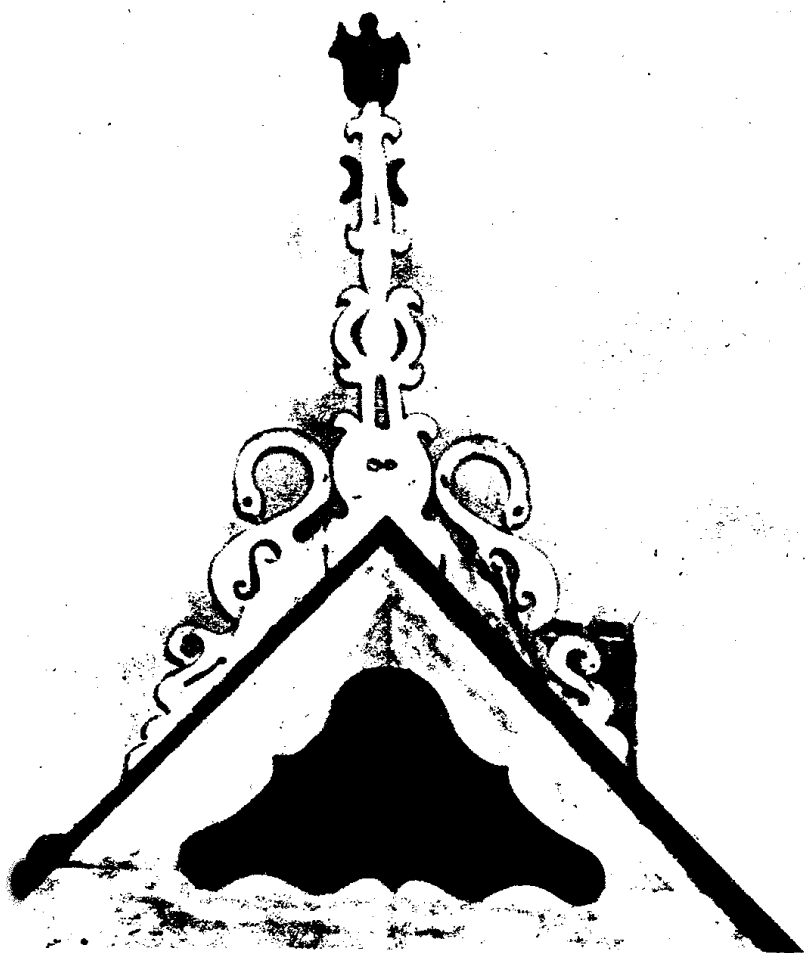
het vervolg van oelbord spreken, bedoelen wij daarmede niet alleen dit driekante bord, doch in het bijzonder de zinnebeeldige versiering, die het bekroont. Ook in den volksmond van heden is met het oelbord uitsluitend gemeend deze versiering of makelaar.

Aanvankelijk stelde men zich tevreden met den naam te verklaren als een bord, waar de uilen, de ôlen, vaak verkeerden. Ook thans schijnt dit fabeltje nog niet verdwenen, zooals bleek uit een artikel in het tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, waarin Max Heslinga zelfs beweerde, dat door het kleine gat, dat meestal in het oelbord voorkomt, de uilen in de woning binnen kunnen komen om daar de muizen en dergelijken te verdelgen! Nog andere duidingen zijn beproefd, doch het dichtst bij de waarheid zal wel de heer Hielkema zijn gekomen, die (onbewezen) trachtte aan te geven, dat oelbord samenhangt met eenige woorden, zooals het Fransche oeuil de boef en anderen, die wijzen op een opening of oog.

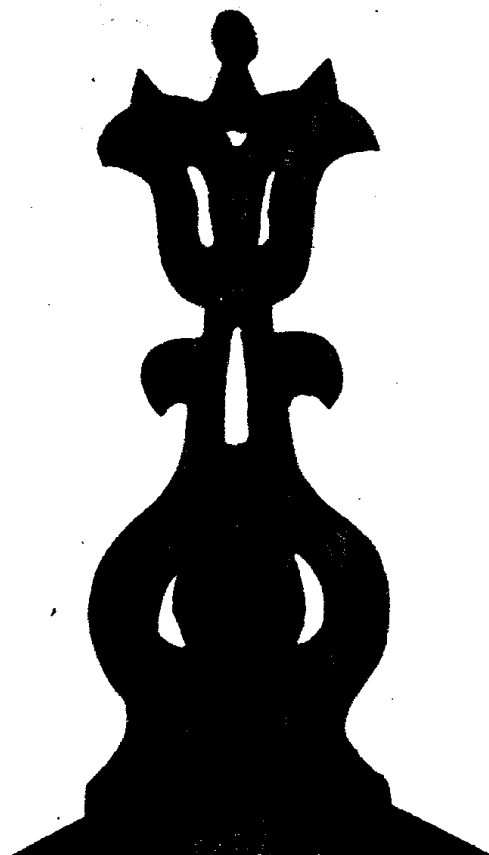
Op grond van verschillende gegevens uit het oudnoorsche en, wat wel het meest doorslaggevend moet zijn bij dit Friesche zinnebeeld, uit het Friesch van heden nog — welke bewijzen wij hier ter plaatse natuurlijk niet aan kunnen halen — meen ik met Hielkema thans vast te kunnen stellen, dat oelbord een woord is, dat eenvoudig beteekent: oogbord, vensterbord. Wij komen in het vervolg nog op deze duiding terug.

DE CONSTRUCTIE EN DE FUNCTIE

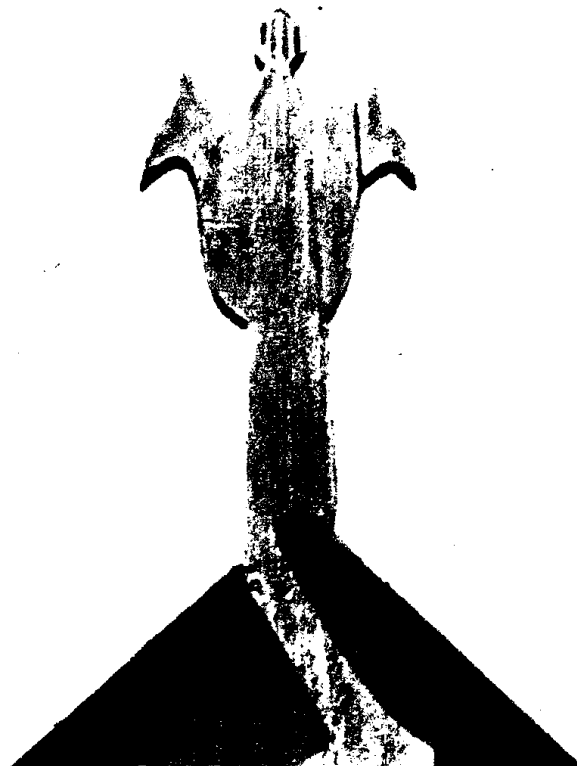
Uit een oude legende valt af te leiden, dat het oelbord steeds het laatste constructieve deel is geweest, dat bij boerderijbouw wordt aangebracht, een feit, dat men nog heden op kan merken. Om de sage even aan te halen: Een arme boer wil een nieuwe boerderij hebben. De duivel wil hem hierbij te hulp komen en zal er een bouwen tegen inruiling van de

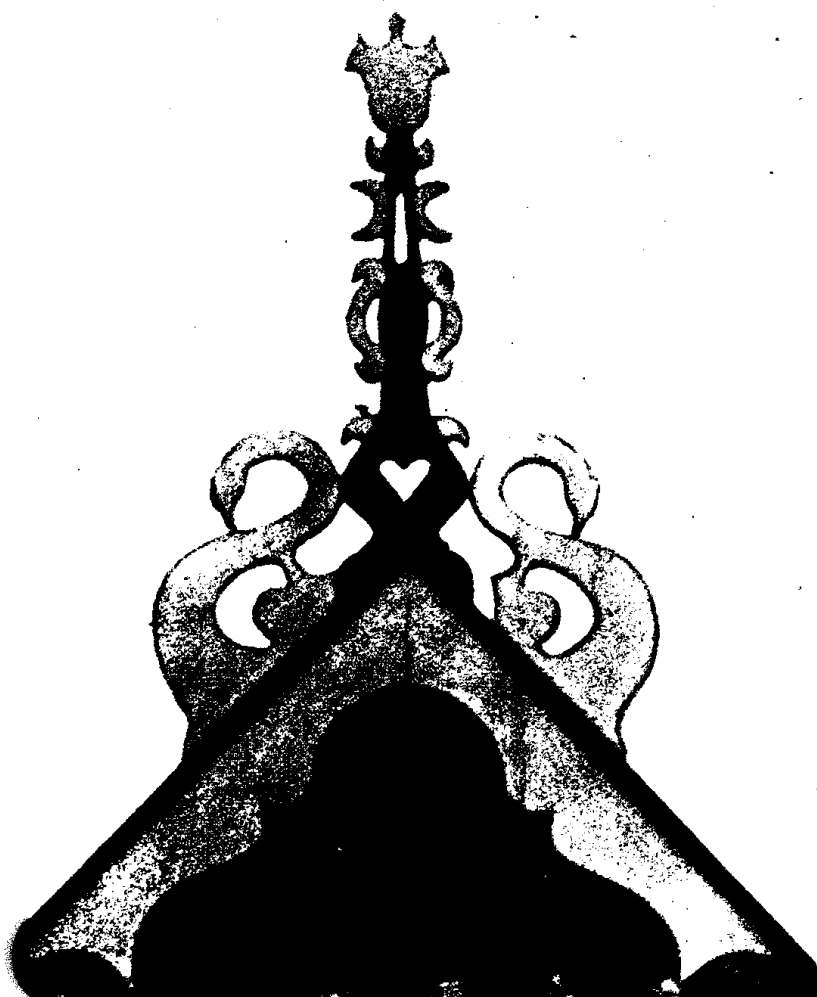
Oelbord te Oosterlittens. (4)

Geveltop bij Oosterlittens. (4a)

Geveltop in de buurt van Scharnegoutum. (4b)

Boven: Oelbord bij Bolsward. (3)

Onder: Oelbord onder Edens. (1)

ziel van den boer. Hij zal evenwel moeten zorgen, dat de boerderij heelemaal klaar is, voordat de haan kraait. 's Nachts wordt de boerin wakker van het verschrikkelijke lawaai, dat bij het bouwen te weeg wordt gebracht. In doodsangst vertelt de boer haar dan, dat hij tegen afstand van zijn ziel een nieuwe boerderij zal ontvangen. De voorwaarde, dat hij klaar moet zijn voor het eerste hanengekraal, brengt zijn vrouw op een denkbeeld. Als de boerderij zoo goed als klaar is, op het laatste onderdeel, de oelborden na, bootst zij het gekraal na en verrast zoo den duivel, die aan de haal gaat. Latere pogingen om het oelbord alsnog aan te brengen falen steeds, doordat de duivel ze er weer afgooit. Ten einde raad zijn toen steenen oelborden gemaakt, die men nog thans kan vinden aan de boerderij onder Engelum bij Leeuwarden.

Hieruit leeren wij, dat een steenen oelbord iets ongewoons was, waaraan de duivel noodgedwongen te pas moet zijn gekomen. En ten tweede, dat de oelborden, zooals gezegd, het laatste bouwkundige onderdeel vormen.

Hieruit is op te maken, dat waarschijnlijk oorspronkelijk de opening, waar de drie schuine dakvlakken bij elkaar komen (zie tekening), open werd gelaten, zooals thans nog in het Saksenland. Deze opening, wij kunnen dat gerust aannemen, was dan de eenigste opening in het Friesche huis, waardoor rook en damp weg konden trekken uit het woon- en schuurgedeelte. Doch door deze opening kwam ook 'smorgens de eerste zonnestraal melden, dat de dag was aangebroken, terwijl den geheelen dag de zon haar licht door dit oelgat naar binnen kon werpen. Het zonnelicht, door deze opening geworpen, was als het ware het oog van den dag. Het bord, later waarschijnlijk ter weering van kou en regen voor deze opening aangebracht, kreeg toen als vanzelf den naam van oogbord, vensterbord.

DE VERSIERING.

Bij deze naamsverklaring zijn wij voorbijgegaan de reden, waarom juist dit onderdeel van het huis voor versiering in zinnebeeldigen zin in aanmerking kwam. Toch ligt het, na het bovengeschrevene, voor de hand. Zonder deze opening, later zonder dit bord, was de woning onbewoonbaar, daar er anders geen licht en geen lucht zou kunnen binnenvallen. Denken wij nog even terug aan de sage. De boer wil het gat dichten door een oelbord aan te brengen. Dan komt de duivel en maakt het weer open. De rest van het verhaal is rond deze langzamerhand onbegrepen kern heen gevormd. Bedenken we nu, dat de duivel bij de kerstening in de plaats is gesteld van het voorchristelijke Goddelijke, dan zijn we op de beteekenis aangeland: God heeft die opening

noodig. Zonder die opening zou het huis voor God gesloten zijn. Het zou een goddeloos huis zijn.

Onmiddellijk in verband met deze „goddelijke” opening staat dus de versiering er bovenop. Op zichzelf staat deze versiering niet. Zij behoort bij den grooten voorraad geveltopyersieringen, die wij overal aantreffen. De geveltopy is als het ware een traditioneele plaats voor zinnebeeldige en zinvolle versiering.

AARD DER VERSIERING.

In geheel Friesland en in de gebieden waar Friesche invloed heerscht of heeft geheerscht is de versiering gekenmerkt door twee rugge- lings gepaarde zwanen, die tegen het midden- stuk, den makelaar, aan leunen. De zwanen zijn de bekende verbeelding van de twee vogels, die de verbinding van hemel en aarde tot stand brengen, die kond doen van alle wereldwijsheid en boodschappers zijn van goed en kwaad. Tegelijk zijn het de twee geleide- vogels, die in het voorjaar de zon medebrengen uit warmer streken en in den winter de zon weer terugbegeiden.

Van dezen zwaan afgeleid, althans er in zeer nauw verband mee staande, is de z.g. odal. Vaak ziet men in den zwanenromp een odal uitgespaard of zelfs heeft hij in bepaalde streken deze odalkrul in zijn bek.

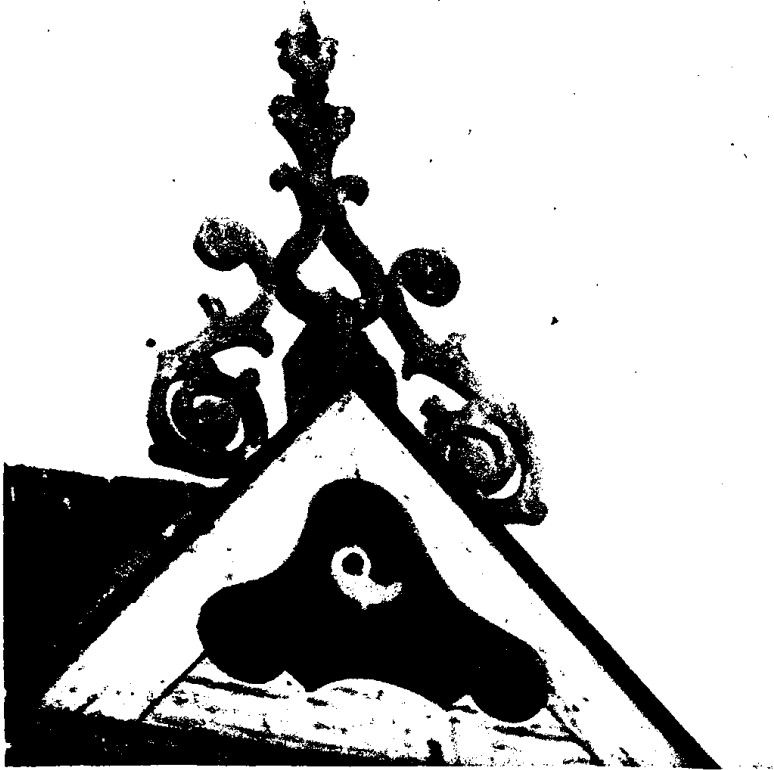
Tusschen de twee zwanen in komt een geheel samenstel voor van veelal zonnezinnebeelden. Ook het symbool van de vruchtbare aarde, maangestalten en levensboomvormen vindt men erin terug.

OELBORDTYPEN.

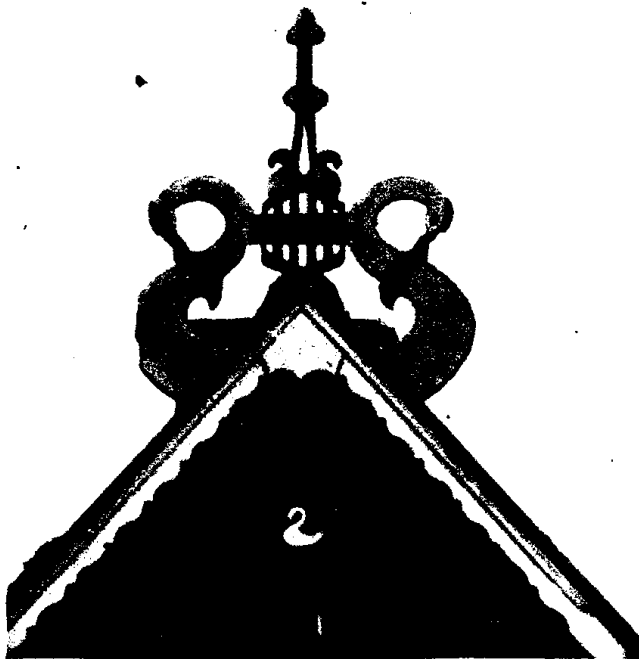
Bij het bestudeeren en opteekenen van de verschillende oelbordversieringen komt men tot de ontdekking, dat er verscheidene zijn, die ondanks zekere verschillen, toch in hoofdzaak op bepaalde hoofdvormen zijn terug te voeren. Het in kaart brengen van deze onderscheiden hoofdvormen zal voor een diepgaand onderzoek een zeer noodzakelijk begin vormen.

Op bijgaande kaart teekenden wij de onderscheiden vormen aan, die wij tot nu toe konden vaststellen. Zooals men uit de groote verspreiding kan opmaken, is het een onmogelijkheid, dat deze gelijkheid veroorzaakt wordt doordat een en dezelfde timmerman de verschillende oelborden heeft gemaakt. Naast deze hoofdvormen komen natuurlijk (en dat wijst er zeer zeker op, dat wij hier met iets bijzonders te doen hebben) tusschen- en overgangsvormen voor. Aan de hand van een aantal foto's willen wij een paar van die overgangen verduidelijken.

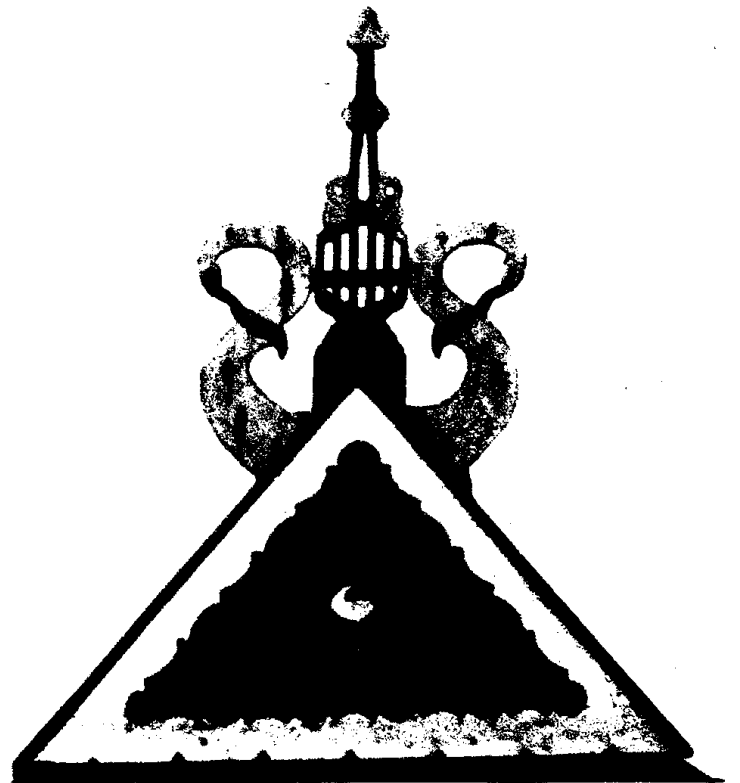
Zonder nadere aanduiding zal men kunnen vaststellen, dat de oelborden 1 tot en met 4 bij elkaar behooren. Alle worden bekroond

Oelbord in Folsгарen. (6)

Oelbord uit Koudum. (7)

Oelbord te Elahuizen. (8)

door een bepaalde kenmerkende figuur, die onveranderd telkens voorkomt, ook nu en dan in deze streek alleen staand en vrij op hokken en stallen. (Afb. 4a en 4b.) Het is een mannetje, dat als voorjaars- en jeugdgroeizinnebeeld algemeen in de Germaansche wereld voorkomt. Het staat in nauw verband met de z.g. driespruit en manrune. Onder dit mannetje zien we één of meer maanzinnebeelden. Daaronder een geheel, dat moeilijk valt te duiden, doch misschien (zie vooral afb. 2) een padde moet voorstellen. Daaronder tenslotte eveneens een onduidelijk symbool, dat waarschijnlijk moet worden opgevat als een herhaling van de twee gepaarde zwanen. Men lette er wel op, dat de kleuren der verf onbestemd zijn en vaak juist op het verkeerde, onbegrepen den nadruk leggen.

Zien we nu naar foto 5, dan doet het bovenste ons weer denken aan de hiervoor beschreven vormen. Tevens is echter een nieuwe vorm waar te nemen, namelijk het vogeltje in het oelgat (men lette er terloops nog op, dat dit vogeltje hier op een oer-boog staat). Dit vogeltje is weer aan een zeer bepaalde omgeving gebonden, n.l. aan de streek rondom Hindeloopen. Met opzet nemen wij hier Hindeloopen, hoewel het niet in het midden van dit gebied ligt. In de kunst van dit stadje n.l. komt als karakteristiek ook steeds weer een vogel, de heilsvogel voor. Ook het oelbord nr. 6 vormt zoo'n overgang. Hier is de rest der zinnebeelden zoo goed als „onleesbaar” geworden.

Den overgang vormde het naar de oelborden 7 tot en met 10. Deze zijn alle gedekt door een klaverblad (in wezen hetzelfde als het zoon even besproken mannetje. Daaronder een onduidelijk geheel, dat als maansymbool is op te vatten. Vervolgens twee vogeltjes (in nr. 10 zoo goed als verdwenen en overgegaan in het zinnebeeld van het gedeelde jaar) en daaronder het vruchtbare-aarde-symbool. De twee zwanen dragen bovendien den odal Halsband, of hebben dien in den bek. In nr. 11 vinden we weer den overgang tot een volgenden vorm, waarin het vogeltje uit het oelgat is verdwenen.

VELE NOG ONBESTEMDE OELBORDVORMEN.

Naast deze vast gekenmerkte oelborden treffen we nog een massa andere aan, die (nog) niet in bepaalde groepen vallen in te deelen. Een aantal beelden wij hier af. Daarbij valt op te merken, dat deze onbestemde gestalten veelal tusschen de bepaalden voorkomen. Waaraan dit toe te schrijven is, valt moeilijk te zeggen. Eensdeels zal men ze kunnen bestempelen als timmermansfantasie, al werkte

hij dan in zijn fantasie toch nog steeds met de bekende vormen.

Overigens valt hierbij ook nog op iets anders te wijzen. Zooals reeds gezegd, stemmen bepaalde dialectgrenzen van het Friesch overeen met de grenzen, waarbinnen zekere oelbordvormen vallen waar te nemen. Waarschijnlijk hebben we hier dus te doen met zekere stam-, althans sibbeverschillen in de Friezen, welke thans nog op te merken zijn in hun hoofdwoongebieden.

Bij de verzwakking van dit sibbe- en stamverband werd het kenmerkend zinnebeeld overgebracht naar andere gebieden en aldaar, onbegrepen wellicht, hervormd weer toegepast.

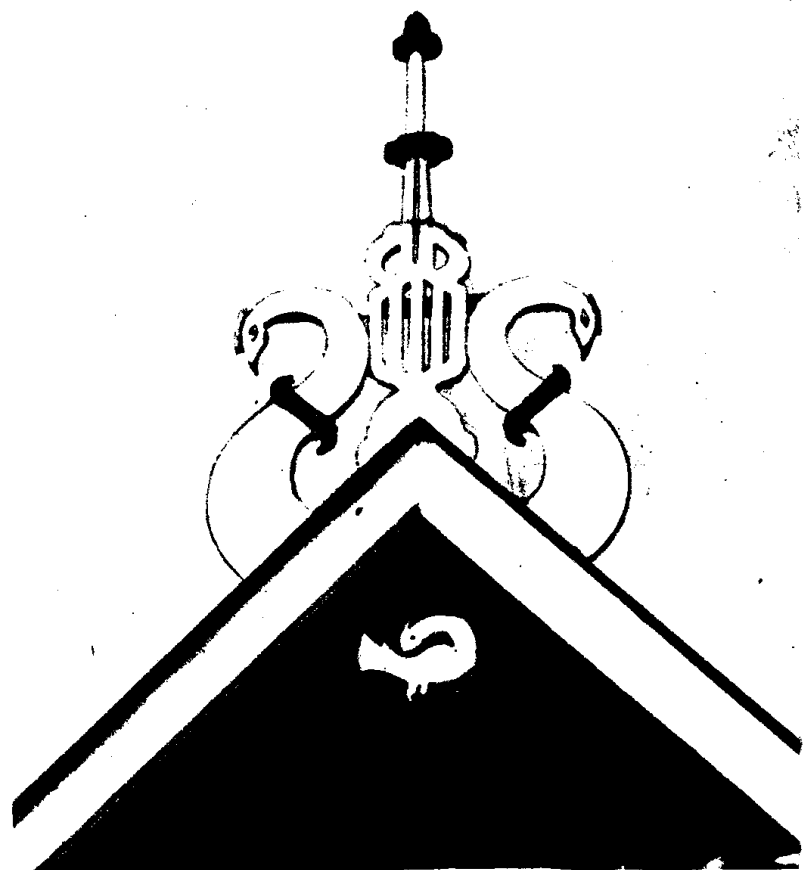
NIEUWE OELBORDEN.

Doch ook zijn er de „nieuwe” oelborden. Het is een feit, dat een houten bord op het hoogste topje van een eenzame boerderij het geen drie of vier herfststormen lang uithoudt. Is het oelbord, de versiering dus, afgewaaid, dan wordt er terstond een nieuw aangebracht. Tot voor zoo'n 50 jaar kreeg het nieuwe oelbord onbewust weer denzelfden vorm als het afgewaaid, „omdat het nu eenmaal zoo hoorde”. Doch ook hier ging de traditie verloren en werd aan den timmerman de vrijheid gelaten, zelf iets te brouwen, zelden iets goeds en traditioneels. En ook nieuwgebouwde boerenhuizen moesten een oelbord hebben. Aan de zorg van timmerman of bouwmeester waren onze volksche zinnebeelden niet goed toevertrouwd. Zij brouwen een geheel, dat niets op dat van vroeger geleek.

Maar ook *welbewust* werd soms een oelbord nieuw geschapen. Wij denken hier aan het goede werk in dezen van den Frieschen bouwmeester Arjen Witteveen, die een standaard-model ontwierp, waarin hij dicht aansloot bij de oude gegevens, behalve, dat helaas geen klaverblad, zooals van ouds, het geheel bekleedde. Toen hij dit welbewuste streven om een nieuw oelbord te gebruiken, eenigszins had ingang doen vinden, werd de provinciale adviescommissie er achter gezet, die thans telkens bij nieuwbouw dezen oelbordvorm aanraadt. Helaas ten onrechte! De studie van het oelbord is thans verder en weet streken aan te wijzen, waar deze oelbordvorm heelemaal niet thuis behoort en toch thans wordt aangebracht op advies. Het ware te wenschen, ja, het is noodzakelijk, dat ten spoedigste niet alleen dit eene model in blauwdruk wordt beschikbaar gesteld, doch dat ook van de andere vormen voor de onderscheiden gebieden teekeningen ter beschikking staan. Eerst dan zullen wij van een herleeft toepassing van het oelbord kunnen spreken.

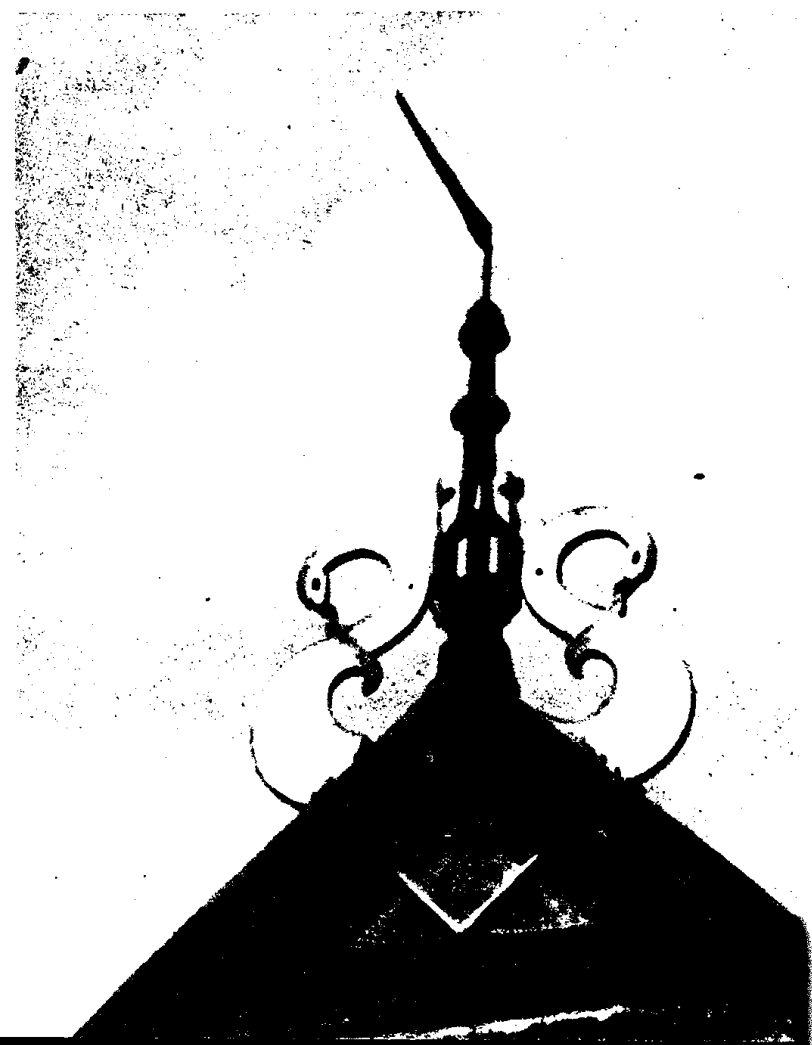
Herfstmaand 1941.

KLAES SIERKSMA

Boven: Oelbord te Woudsend. (10)

Onder: Oelbord in Bakhuizen. (11)

Gegoten ijzeren haardplaat uit Brabant met een prachtige „wereldesch” op een berg. Links onder een hart met gekruiste pijlen. Randschrift in gothische letters.

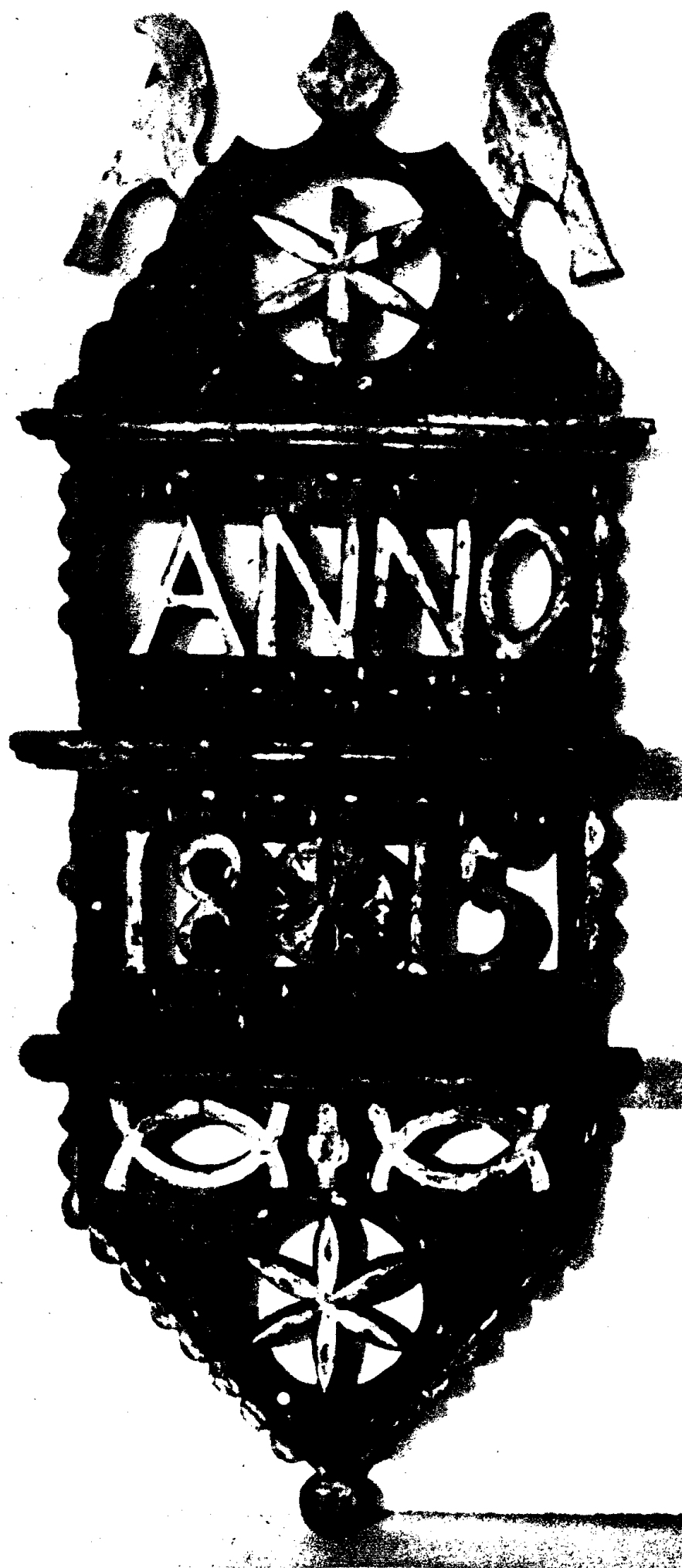
(Foto Tijssen. V.W.)

Wagenschemel met dubbele adelaar uit Gelderland. Nu in het Openluchtmuseum.

(Foto Tijssen. V.W.)

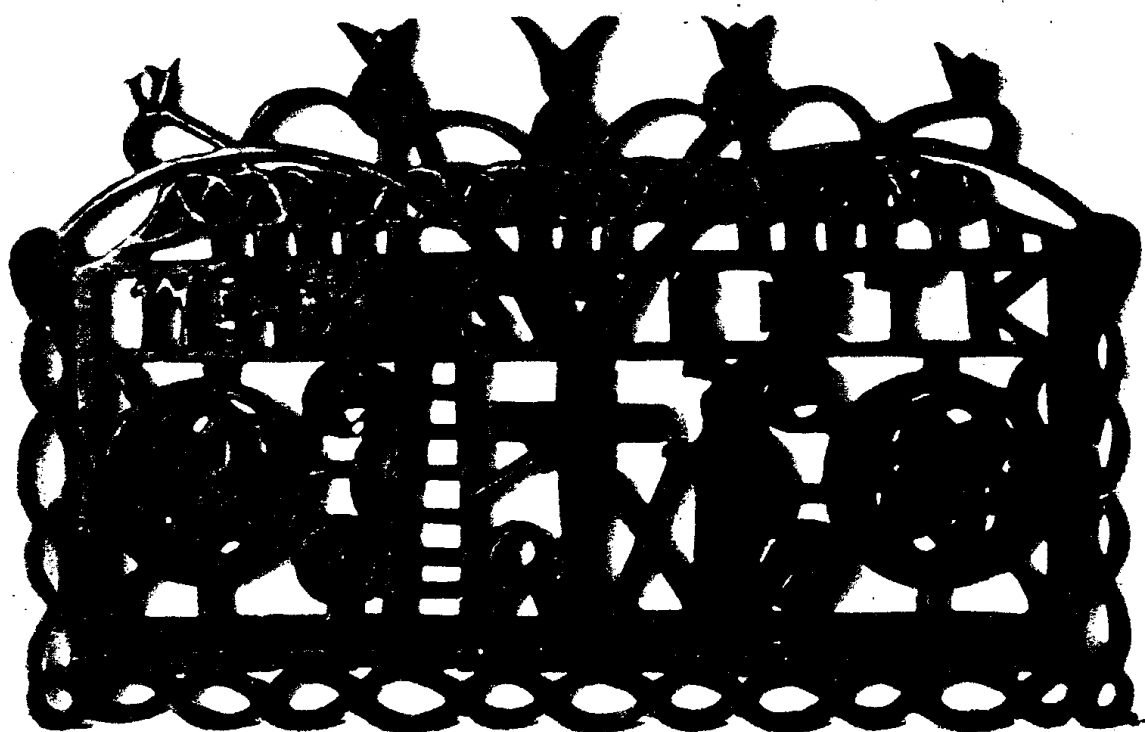
ZINVOLLE VOLKS- KUNST

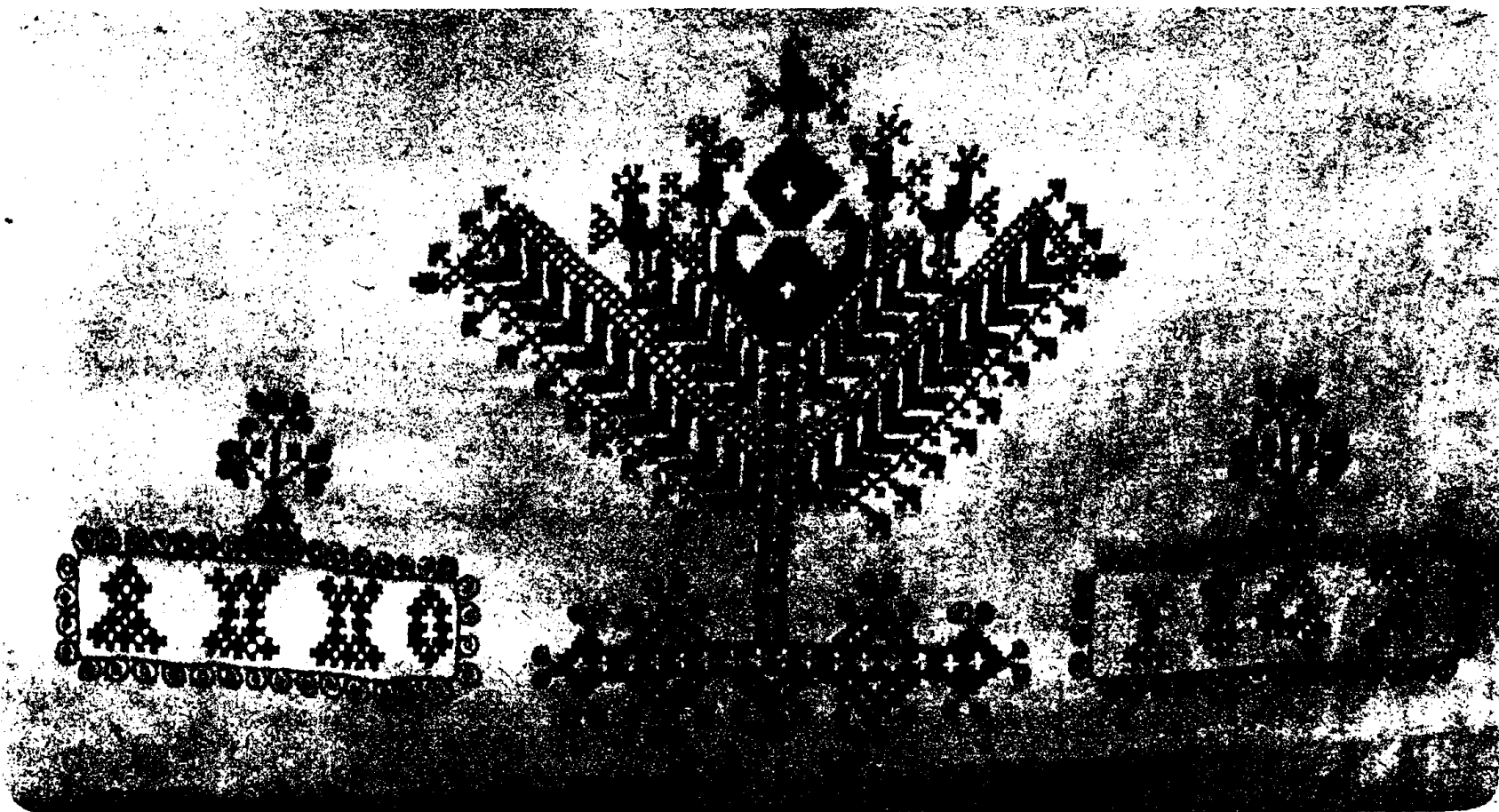

Lepelrekje uit de omgeving van Kleef met zonnevogels, zessterren en ingrunen.
(Foto Ir. W. F. van Heemskerck-Düker. V.W.)

Links: Lepelrekje uit de omgeving van Kleef, gesneden in 1754. Naast allerlei christelijke symbolen ook zonneraderen, driespruiten en heilsknoopen.

(Foto Ir. W. F. van Heemskerck-Düker. V.W.)

ZINNEBEELDEN IN HET VROUWELIJK HANDWERK

De versieringsmotieven van het oude handwerk blijken bij aandachtige beschouwing veelal zinnebeelden te zijn, oeroude voorstellingen uit de gedachtenwereld van ons volk. Overal in de volkskunst treffen wij deze motieven aan; ze zijn aangebracht op hout, op aardewerk, verwerkt in ijzer en tin, gesneden en geschilderd, kortom er is geen gebied en geen techniek, waarin ze niet toegepast zijn. Zouden ze dan ook niet te vinden zijn in alle handwerk, dat met het weefsel te maken heeft; op dit gebied, dat zoo vrijwel uitsluitend het terrein der vrouwen is?

Inderdaad blijkt bij een eerste vluchtige beschouwing — en bij een diepergaand onderzoek nog veel meer — hoe ook hier de zinnebeelden in rijke verscheidenheid verwerkt zijn. Wij behoeven slechts even aan de merklappen te denken om de juistheid hiervan te kunnen vaststellen. Dadelijk valt ons daarbij de veelheid van boompjes en planten op. Menigeen zal in het begin lachen om de bewering, dat wij hier met den levensboom te doen hebben. Zou het niet zóó zijn, dat de vrouwen louter uit liefde voor de natuur, voor bloemen en planten, altijd weer deze figuren op hun handwerk stikten? Want veel gelijkenis met echte boomen hebben deze figuurtjes toch niet.

En toch..... bij vergelijking met de versieringen op andere voorwerpen, tot de volkskunst behorende, treft ons de groote overeenkomst van deze boompjes met die op andere gebruiksvoorwerpen.

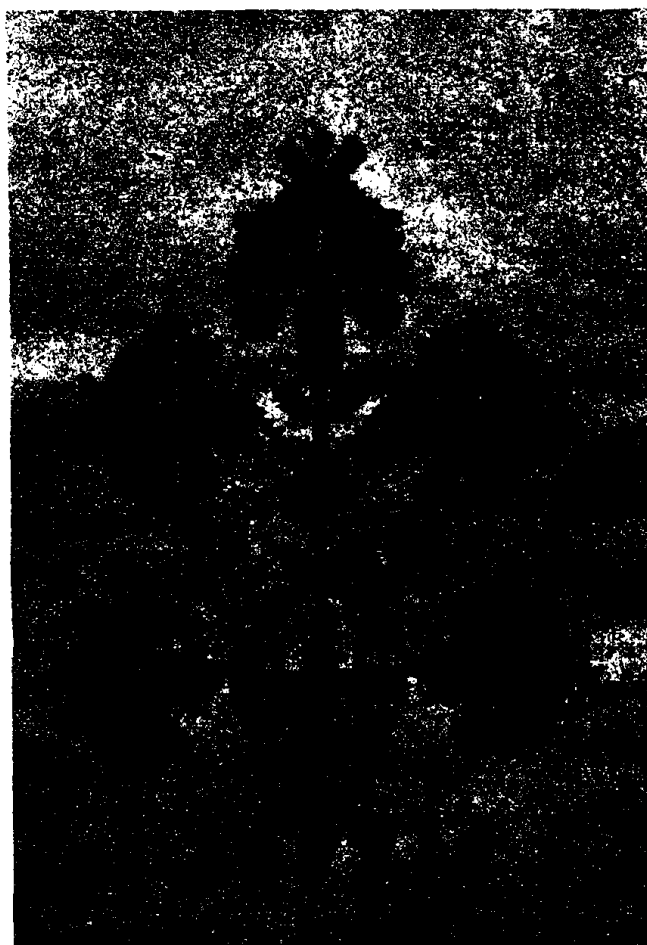
Ook het feit, dat ze geenszins natuurgetrouwe boomen voorstellen, maar zeer bepaalde gestyleerde vormen; dat er bijna steeds paarsgewijze vogeltjes op voor komen, staft onze bewering, dat wij hier niet met gewone boomvoorstellingen te doen hebben, maar met werkelijke beelden van den levensboom.

DE LEVENSBOOM EN DE DRIESPRUIT

De levensboom, een van de oudste zinnebeelden, is in zijn eenvoudigsten vorm een rechte stam met zijtakken. Is hij meer ontwikkeld, dan zijn de zijtakken uitgroeid tot krullen en sierlijke ranken, die bloemen en bladeren dragen. Toch zijn ook deze meestal nog sterk gestyleerd. Pas in den lateren vorm, in de 19e eeuw, doen zich hier en daar naturalisti-

sche invloeden gelden en treffen wij meer natuurgetrouwe boomen aan. Leggen wij deze latere voorbeelden naast de oude, eenvoudige, stijve levensboommotieven, dan treft het ons, dat die natuurgetrouwe boomen zoo „leelijk” zijn, zoo weinig evenwichtig ook in vlakverdeling. Er openbaart zich dan in de z.g. stijve figuurtjes een groote en strenge schoonheid.

De levensboom — de naam spreekt voor zich zelf — ontspruit meestal uit een vaas of urn, de levensbron. Heel dikwijls is het niet meer mogelijk in het figuurtje een boom te zien, maar is het veel meer een bloem, een tulp, een lelle of een driespruit. De oervorm van deze bloemen is de man-rune, het zinnebeeld van vruchtbaarheid en levenskracht.

De plant of boom, het zinnebeeld van het leven, als versiering op lakens en sloopen.

(Foto's V.W. Ir. W. F. van Heemskerck-Düker)

DE VOGELTJES EN HET HART

De beide vogeltjes, die wij zoo veelvuldig op de takken van de boompjes, ook wel aan weerszijden van de vaas, aantreffen — soms wel eenige paren op één boompje — zijn de zonnevogeltjes. Het eene vogeltje begeleidt de opkomende, het andere de neerdalende zon. Ook andere dieren, vooral herten, soms eekhoorntjes, vinden wij naast den levensboom. Het zijn wellicht herinneringen aan de dieren, die in de Edda onafscheidelijk waren van den wereldschen Yggdrasil.

Een zeer veel voorkomend symbool is ook het hart; oorspronkelijk was dit het zinnebeeld van Moeder Aarde, later van de vrouw in het algemeen, nog later van de liefde. Het is een zeer geliefd versieringsmotief, dat zich tot op heden wist te handhaven. Niet zelden zien wij de harten omgeven door bloemenranken en de beide vogeltjes. In dit verband ziet men in de vogeltjes ook wel de boodschappers der liefde.

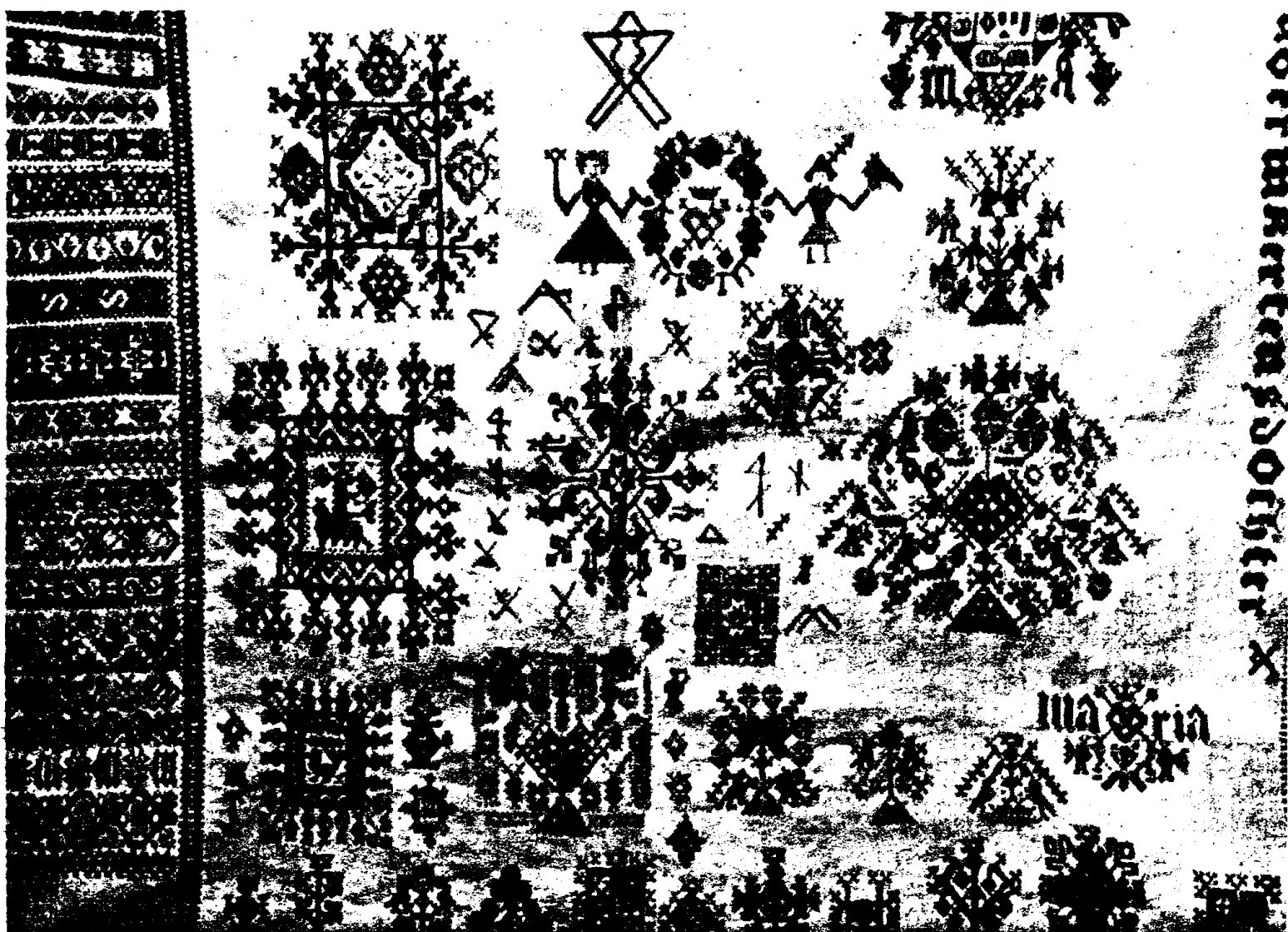
Van de andere dierzinnebeelden, zooals paarden, zwanen en hanen vinden wij minder dikwijls voorbeelden, terwijl de van runen afgeleide teekens slechts heel zelden voorkomen. Hier en daar vindt men wel eens huismerken op een zeer ouden letterdoek.

Geen beeld echter is zoo algemeen verbreid en in zoo'n groote verscheidenheid van vormen afgebeeld als de levensboom met de vogeltjes.

DE MACHT DER TRADITIE

Hoe komt het nu, dat wij deze figuren — naast andere — zoovaak op de merklappen aantreffen? Het is toch niet aan te nemen, dat de kleine meisjes, die deze lappen maakten, bekend waren met de geheele gedachtenwereld, die achter deze symbolen verborgen lag? Zeer zeker zullen ze weinig bewust zijn aangebracht. Hier blijkt echter de groote macht der traditie: uit oeroude tijden zijn deze motieven tot ons gekomen; steeds weer werden ze toegepast. In de 18e en 19e eeuw was het gewoonte, dat de jonge meisjes hun vaardigheid in het borduren verkregen door op een lap alle gebruikelijke patronen te werken en ziet..... daar bleken het nog steeds de oeroude motieven te zijn.

Hoe deze toegepast werden, kunnen wij b.v.

Behalve de prachtige zinnebeeldige voorstellingen treffen ons op deze merklap de vele huismerken. De merklap is afkomstig uit Edam.

zien aan lakens, sloopen en handdoeken, zooals die op Marken nu nog als „pronk” de huisjes versieren. Daarbij wordt zeer dikwijls een prachtig figuur als middenstuk toegepast, waarin wij zeer duidelijk de man-rune kunnen herkennen. Tusschen de twee oprijzende armen bevindt zich meestal een hart en ook de zonnevogeltjes ontbreken niet. Dit motief — een van de allermooiste van onze oude kruissteekpatronen, dat wij zoowel in ons land als in Duitschland toegepast zien — wordt meestal geflankeerd door twee vogeltjes. Soms zijn dit pauwen geworden, een versiering, die ook zeer geliefd is, maar hoogstwaarschijnlijk niet van Germaansche herkomst.

Niet alleen in kruissteek waren deze motie-

ven uitgevoerd, wij vinden ze ook terug in doorgestopte tullen kant, in gehaakte tusschenzetsels, in weefsels, vooral in banden en randen, in open naaisels. En ook de bont geborduurde ronde rozetten van het Marker rijglijf zijn misschien vage herinneringen aan de ringenzon. De versiering handhaafde zich al zeer lang en wijkt van de oudere rijglijven alleen door veel felle kleuren af.

VOLKSCH E MOTIEVEN HERLEVEN

Bijna waren de oude motieven uitgestorven in een tijd, dat men het oude naaldhandwerk alleen als een curiositeit beschouwde en meewarig glimlachte over die arme vrouwen, die daarmee zooveel tijd zoek brachten en er hun oogen mee bedierven. Maar toch — hier en daar

was er iemand, die gezien had, hoe mooi deze patronen waren en ze weer toepaste, hier en daar werden ze zelfs fabriekmatig verwerkt, getuige de geweven banden, die in Duitschland zoo gaarne bij de Dirndldracht gebruikt worden en ook in ons land ingang gevonden hebben.

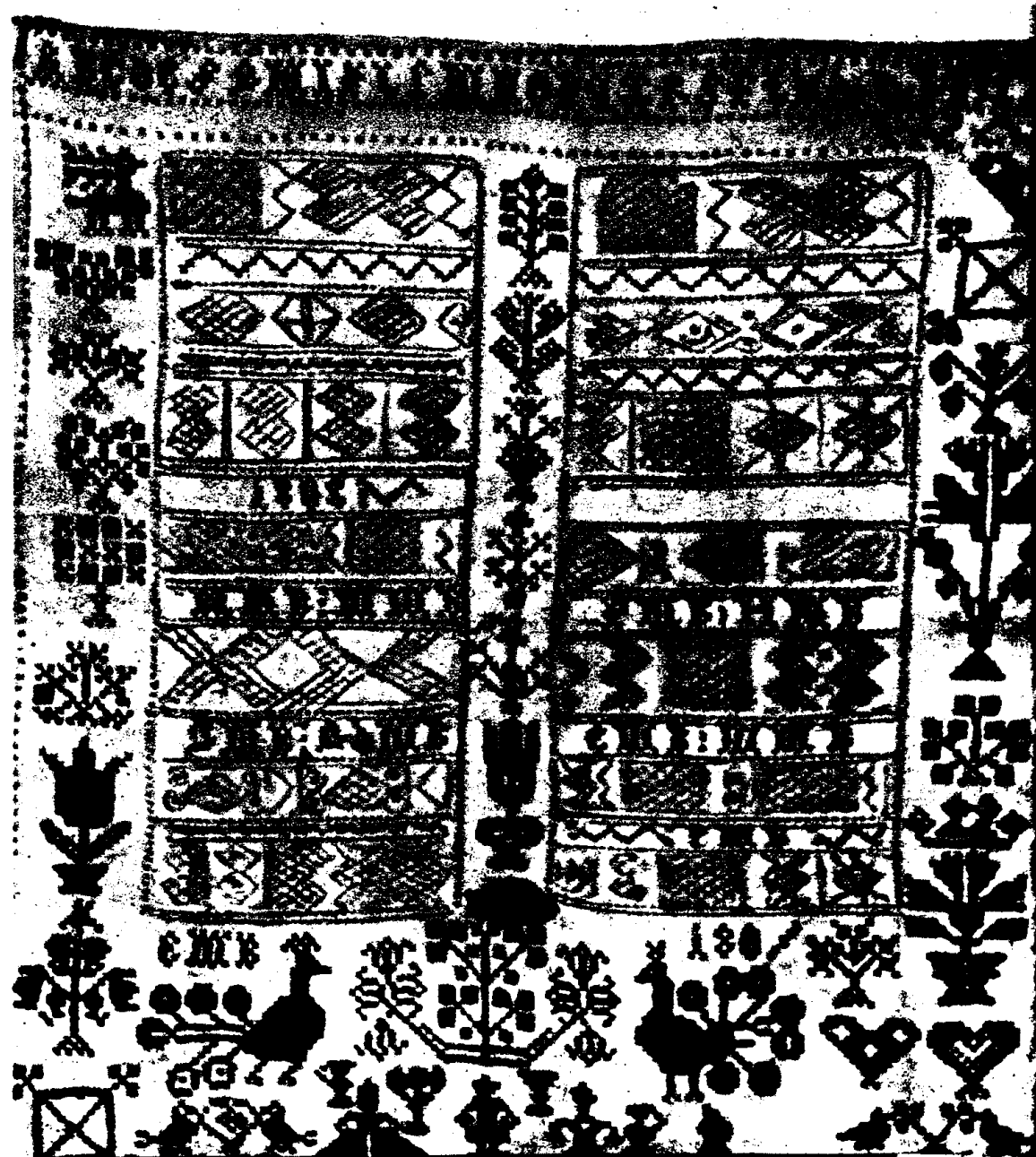
De oude motieven beginnen te herleven, heel schuchter en voorzichtig, maar wanneer ze goed geleid ook goed worden toegepast, beloven ze een nieuwen bloei van het oude handwerk en de voortzetting van een oeroude traditie, waarvan het eene einde zich in de grijze oudheid verliest en waarvan wij het andere einde stevig in onze handen houden.

ELSA M. VALETON.

Onder: Merklap met levensboomen en zonnevogeltjes, geheel in zwarte kruissteek uitgevoerd.

Onder: Als een bladzijde uit een Gothisch boek doet dit kleine lapje aan, dat behalve kruissteekpatronen ook wit borduurwerk vertoont.

dat de huismerken reeds zeer oud moeten zijn en uit den tijd moeten stammen, dat de Germanen nog een volksche eenheid vormden.

HUISMERK ALS RECHTSMERK

De oude wetboeken vertellen ons al iets over de beteekenis van het huismerk als rechtsmerk. Zoo spreekt de Bourgondische wet (± 500) van de getuigen, die eigenhandig hun huismerk onder het document moesten zetten. Ook in de wetten van de Ripuarische en van de Salische Franken ontmoeten we meerdere malen het latijnsche woord „signum” = merk, voor huismerk evenals de rechtspraak der Westgothen ditzelfde woord signum als huismerk kent.

Oorspronkelijk was het geschreven recht in de Germaansche landen onbekend. Onder invloed van de Romeinsche rechtspraak en door den druk die door de kerk werd uitgeoefend, die liefst al haar rechten verbrieft zag, heeft het geschreven recht ten slotte ook in de Germaansche landen ingang gevonden, ondanks de groote tegenwerking van vele Germaansche volksgroepen. Zoo werden oorkonden opge maakt, die van kracht werden door de „handteekening”. Maar niet de handteekening, die wij tegenwoordig kennen. Het stuk werd van kracht, door hieraan het zegel met het huismerk te hechten van den „onderteekenaar”. Later zal blijken dat dit geen gewone persoonlijke onderteekening was, maar dat de zin van dit huismerk veel dieper lag, dat het tenslotte de zichtbaarmaking van de Germaansche sibbe is. De verzegeling beteekende wel een overwinning van den Germaanschen geest op den latijnschen geest, want deze laatste streefde naar de onderteekening met den naam. Tenslotte moest het huismerk echter wijken voor de handteekening van den enkeling, wat weer een stoot was naar het verval van de sibbe. Zoo nam de handteekening, de naam herinnert nog aan het teekenen van het huismerk met de hand, de plaats in van het huismerk en het wapen.

Wanneer de huismerken voor het eerst in de Germaansche landen optraden is nog niet met zekerheid bekend. Dat ze al heel oud moeten zijn, daarvan getuigt o.a. hun voorkomen op hunebedden. Zoo werd in 1827 op een hunebed in Kleinhastadt in Zuid Dithmarschen een merkwaardig teeken gevonden op den binnenkant van een kleinen sluitsteen, dat dezelfde gedaante had als het huismerk. En niet alleen de vorm, maar ook het felt dat het teeken op een graf gevonden werd, versterkt het vermoeden, dat we hier wel degelijk met een huismerk te doen hebben. Op aardewerkscherven zijn dergelijke karakteristieke teekens eveneens gevonden, scherven uit de 9e tot de 14e eeuw, die volgens Max Näbe niet anders kunnen zijn dan of huismerken of eigendomsmerken. Schriftelijke documenten zijn echter niet aanwezig om het karakter van deze merkwaardige teekens nader te verklaren. Het is moeilijk aan

te nemen, dat het alleen maar een versiering zou zijn, het lijkt ons veelmeer het merk van den vervaardiger of van den eigenaar. Uitgebreide onderzoekingen zullen hier in de toekomst echter nog licht moeten brengen.

HUISMERKEN ONDERZOEK

Reeds in de 17e eeuw was de aandacht van geleerden op het huismerk gevallen en heeft men getracht het teeken te duiden. Het eerste standaardwerk dat over het huismerkenonderzoek is verschenen, was het boek van Ole Worm (1588—1654) een beroemd Noordsch geleerde. Hij zag het huismerk voornamelijk als een soort eigennaam. De naam zou volgens hem zijn samengesteld uit verbonden runenteekens, die, wanneer ze uit elkaar gehaald waren, de naamletters voorstelden. Latere onderzoekers zagen in het huismerk eveneens verbonden runen, men was er echter niet zeker van of de huismerken nu eigenlijk uit runen bestonden, of dat misschien de runen uit de huismerken ontstaan waren. Latere onderzoekingen hebben bewezen, dat rune en huismerk twee begrippen zijn, die volkomen los van elkaar staan.

Bij de bestudeering van het Germaansche recht bleek n.l. later, dat de huismerken geen persoonsnaam of monogram voorstelden, maar dat zij een heel andere beteekenis hadden.

Uit het Germaansche volksrecht bleek, dat het huismerk als rechtsteeken een bijzonder groote rol gespeeld heeft. Carl Gustav Homeyer (1795—1874), professor in de Germaansche rechtsgeschiedenis heeft dit grondig onderzocht. Hij is tot het resultaat gekomen, dat het huismerk een eigendomsteeken was en dat het als zoodanig ook in het recht officieel werd erkend. Een levend bewijs voor zijn theorie, dat het huismerk tevens rechtsmerk was, vond hij in zijn tijd nog op Hiddensee, waar de bode, die voor gemeentezaken op reis moest, door loting gekozen werd.

Het loten was een typisch Germaansch rechtsgebruik. Wanneer er over bepaalde dingen een uitspraak gedaan moest worden, dan besliste hierin meerdere malen het lot, de twijfel was dan opgeheven. Waarschijnlijk staat deze sterke lotsgedachte nog in verband met het eeuwige „Stirb und Werde”. De loting op Hiddensee bewijst dan ook de toepassing van het huismerk als rechtsmerk. Door hen, die voor de reis in aanmerking kwamen, werden de huismerken hunner sibben op houten blokjes gekerfd, waarmee dan de loting geschiedde. Een dergelijk oud Germaansch rechtsgebruik vond hij ook nog in een Friesch rechtsboek van ongeveer duizend jaar geleden. Wanneer bijvoorbeeld iemand bij een oploop gedood werd, en de dader was niet bekend, dan hadden de nabestaanden het recht om zeven mensen aan te wijzen, die eventueel den moord zouden kunnen hebben gepleegd.

In de kerk werd nu recht gesproken. Er werden dan twee omwikkelde twijgen op het altaar gelegd, op één hiervan was een kruisje aangebracht. Een van de koorknapen of de priester zelf moest dan één der twijgjes opnemen. Was het het twijgje met het kruisje, dan waren de zeven gedaagden onschuldig, zoo niet, dan bevond zich de schuldige onder hen. Daarna moest ieder zijn huismerk in een staafje kerven, deze werden in een wollen lapje gewikkeld, waarna de priester zes stokjes wegnam en het zevende, dat bleef liggen, zou dan den schuldige, door zijn huismerk, aanwijzen. We kunnen aannemen, al werd deze handeling in de kerk voltrokken, dat de zin ervan terug reikt tot in den vóór-christelijken tijd.

Ook de jaarlijksche verdeling van bouwgrond geschiedde door een dergelijke wijze van loten. Misschien dat we een overblijfsel hiervan tot voor kort op Urk hebben kunnen waarnemen. Vóór de drooglegging van de Zuiderzee werden daar nog paaltjes gebruikt, die in den zomer het hooiland van de verschillende boeren afbaken. Op de paaltjes waren ook huismerken, waarschijnlijker echter hofmerken, aangebracht. Het kan zijn dat ook hier in vroeger tijden het land door loting werd verpacht en dat de paaltjes de laatste resten van een oud gebruik zijn. Het loten voor landverdeling kwam tot aan het einde van de

Huismerk op wafelijzers te Enschede en te Zwolle.
(Foto Ir. W. F. van Heemskerck-Düker. V.W.)

Onder: Huismerken, voorkomend op een schilderij van den St. Elizabethsvloed van 1421 te Den Bosch. De huismerken dienen hier tot handelsmerk.
(Foto's Ir. W. F. van Heemskerck-Düker)

Nog maar een jaar of tien geleden waren deze gekorven paaltjes, de zoogenaamde „landersmerken“, op Urk in gebruik om aan te geven wie het recht van hooien had in de gemeenteweide ten Oosten van het dorp. (Foto Ir. W. F. van Heemskerck-Dijk)

vorige eeuw in verschillende Germaansche gebieden nog voor.

Homeyer nu is ondanks zijn jarenlangen moeizamen arbeid niet heelemaal tot de oplossing van het huismarkenvraagstuk gekomen. Hij zag ten slotte in het huismark een bezits-teeken en een rechtsteeken, en was verder van meening, dat het huismark een volkomen individueel teeken was. Juist daardoor kon hij niet tot een bevredigende oplossing komen, omdat latere onderzoekingen bewezen hebben, dat het huismark niet het merk van den enkeling was, maar dat het wel degelijk een dieperen inhoud bleek te bezitten en dat het ook met het geestelijke en religieuze leven van onze voorouders in verband stond. Hij heeft het aan hen, die na hem de huismarken zouden bestudeeren, overgelaten, de wereldbeschouwing die ermee verbonden was te belichten.

HUISMERK EN SIBBE

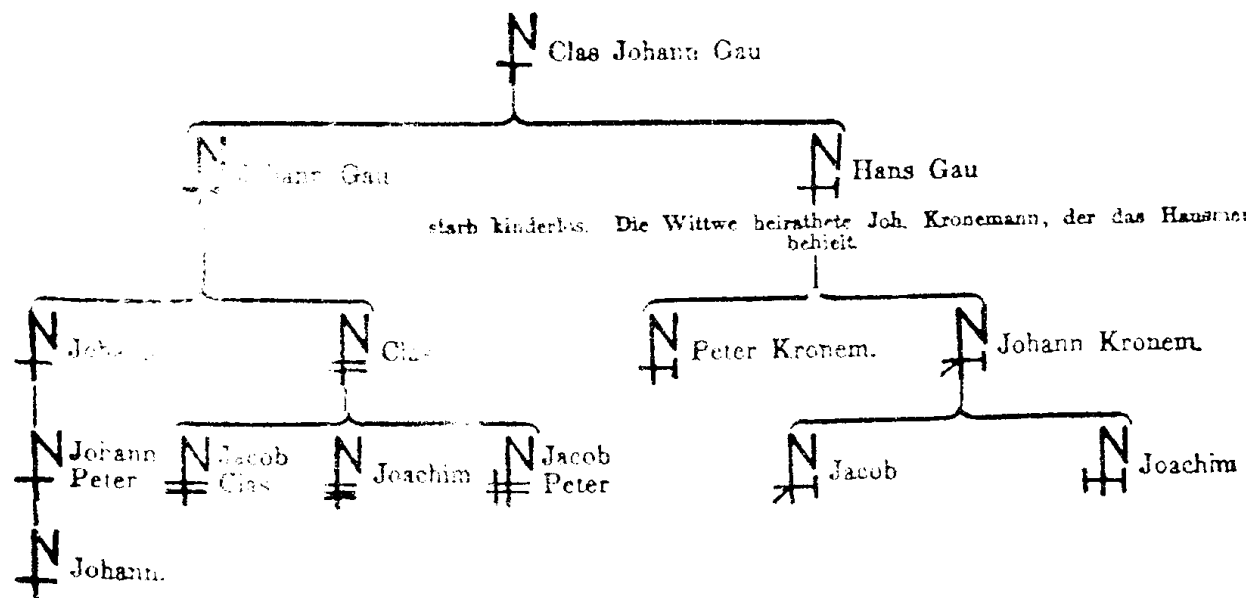
Latere onderzoekingen hebben dan ook werkelijk de diepere beteekenis van het huismark aangetoond. Belangrijk in dit verband is het werk van Karl Konrad Ruppel, die tot de slotsom is gekomen, dat het huismark het symbool van de sibbe is. En in dit verband heeft het zoowel rechtskundige als religieuze waarde. Homeyer had het belang van het huismark als rechtsteeken erkend, hij zag het echter als individueel teeken, terwijl Ruppel aanwijzingen heeft gevonden, dat niet de individuele mensch gerechtigd was het huismark te voeren, maar dat dit het merk van de heele sibbe was.

Om de draagkracht van dit feit te begrijpen, moet men eerst een duidelijk beeld hebben van wat de sibbe voor den Germaanschen mensch was. Wanneer wij het over onze familie hebben, bedoelen we daarmee de nog levende bloedverwanten. Het is echter niet altijd zoo geweest, dat men zich alleen nog maar met de levende bloedverwanten verbonden voelde; in vroeger tijden namen de doode leden van de „familie“ een even groote plaats in het dagelijksche leven in als de levende leden. En al dezen, zoowel dooden als levenden, vormden te zamen de sibbe. Aan het hoofd van deze sibbe stond het oudste levende lid, de naaste zwaardmaag, die volgens de Germaansche opvattingen rechtlijnig van den oervader afstamde. Hij vertegenwoordigde zijn sibbe bij alle mogelijke gelegenheden. Groote beslissingen werden door hem uit naam van de geheele sibbe genomen. Waren er tusschen een lid van zijn sibbe en buitenstaanders moeilijkheden of oneenigheden, dan werd het geschil door den sibbeoudste opgelost. De daad van een sibbeid was een daad van de heele sibbe. Uit dit alles spreekt wel de nauwe verbondenheid tusschen de sibbeleden onderling. Op de schouders van den sibbeoudste rustte een groote verantwoordelijkheid, hij was voor alle gedragingen van zijn sibbeleden aansprakelijk. En hij alleen was gerechtigd het merk van de sibbe, het huismark te voeren.

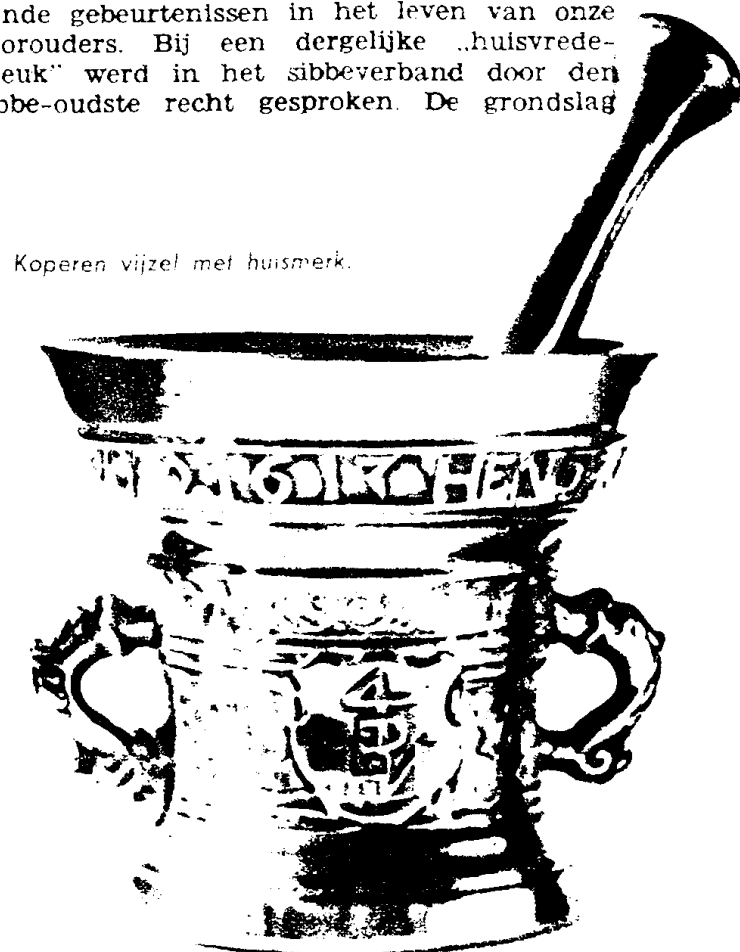
Dat ook de dooden een groote plaats in het leven innamen, en dat zij nog beschouwd werden als lid der sibbe, blijkt wel uit het feit, dat juist op de grafsteenen het sibbemark nog

altijd zijn toepassing vond. In de 15e en 16e eeuw werden op de grafsteenen de huismarken zonder verdere nadere aanduiding geplaatst en hieruit spreekt nog steeds die oude Germaansche geest tot ons, niet het individu is hierin verbeeld, maar het is het zichtbare symbool van de sibbe, dat erin tot uitdrukking komt. Ook het sibbegraf, het hunebed vertoonde teekens, die zeer veel op de latere huismarken leken en er mag wel verondersteld worden, dat ook hier inderdaad van het huismark sprake is. Volgens oud-Germaansch gebruik werden de leden van één sibbe in een gemeenschappelijk graf begraven. Later is dit gebruik, mede onder invloed van de kerk, afgesleten, maar misschien vindt het begraven van de dooden in de kerk ook wel zijn oorsprong in het feit, dat zij ook hier, zij het niet in één graf, dan toch in een gewijde ruimte vereenigd waren.

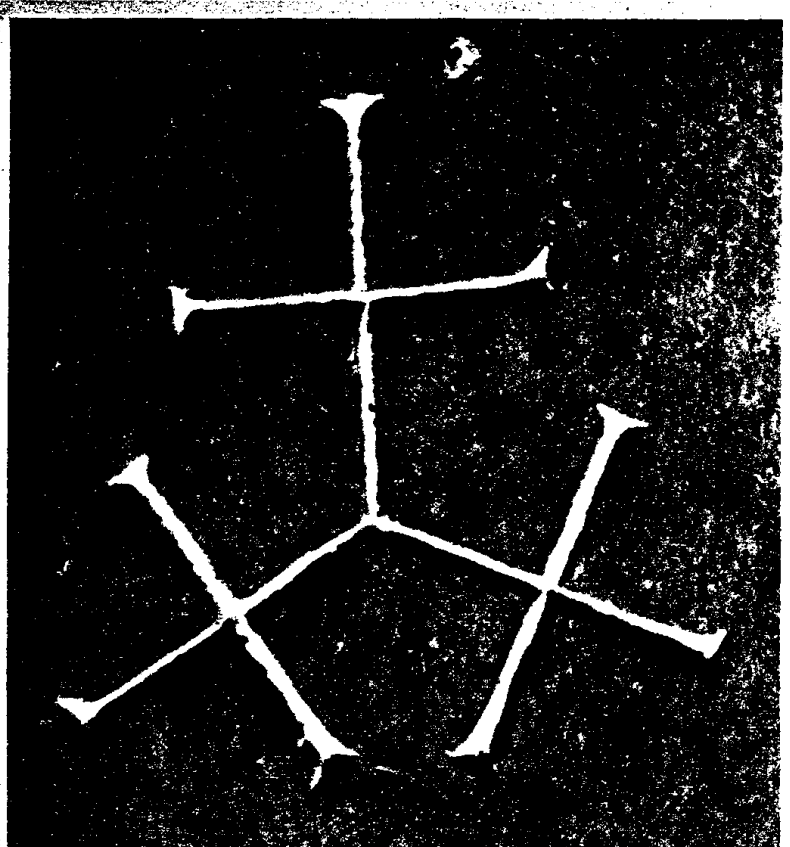
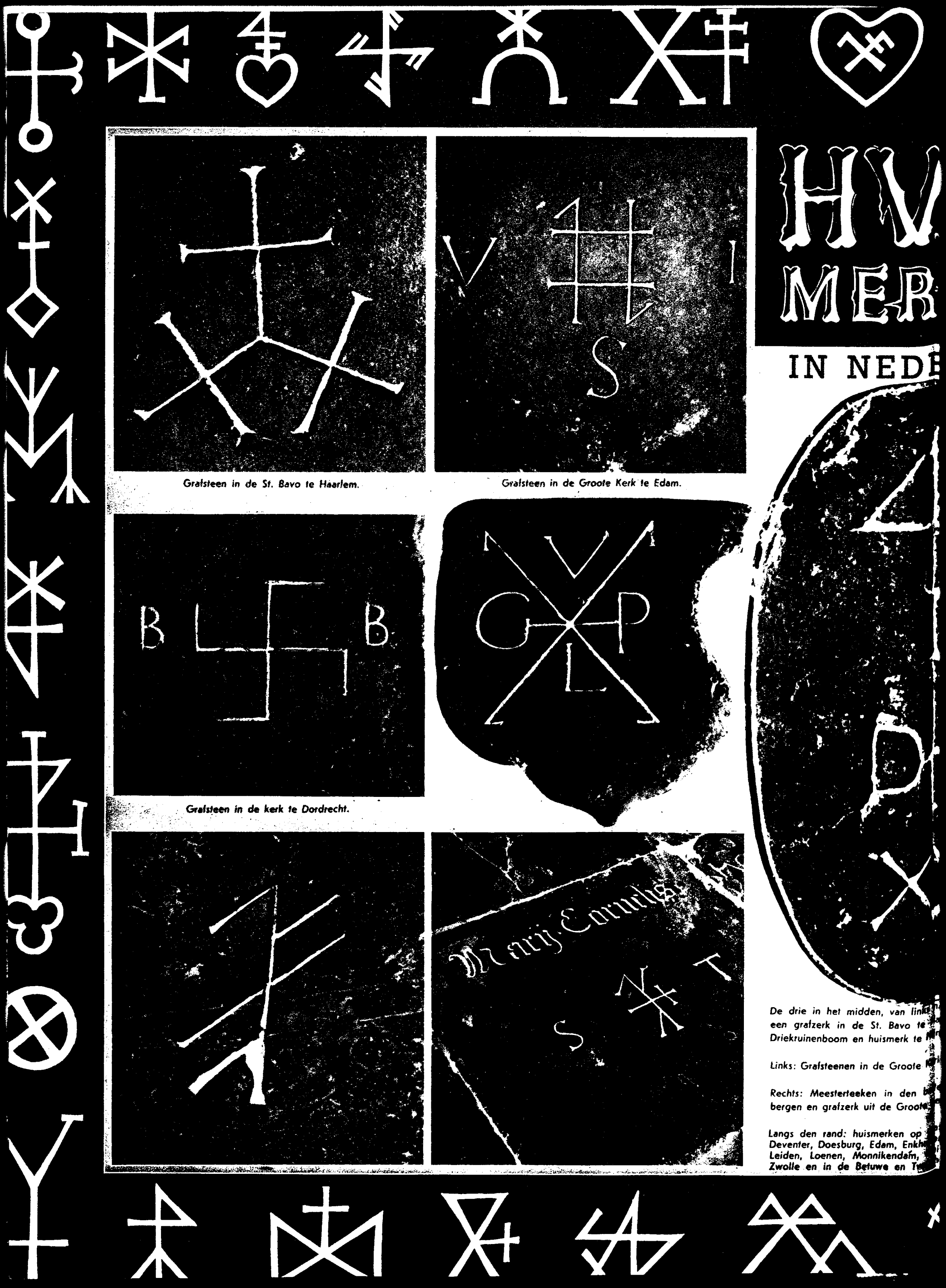
Hoe nauw huismark en sibbe met elkaar verbonden waren, blijkt wel uit een oorkonde uit 1443. Het is een overeenkomst van den stadsraad van Kamenz (Oberlausitz) met Bartil Frankental, een burger. De oorkonde voor „gelofte en oervrede“ onderteekende de burger niet met zijn handteekening, hij hechtte in plaats daarvan aan het document zijn zegel met zijn huismark en dat was voldoende om hem „en al de zijnen“ (zijn naaste bloedverwanten) te verplichten. Het spreekt wel van de groote gebondenheid tusschen de sibbeleden onderling. De sibbe-oudste was zich van de groote verantwoordelijkheid, die hij voor de heele sibbe had, volkomen bewust. Het was zijn plicht en zijn eer te allen tijde trouw aan zijn sibbe te blijven. Trouweloosheid van één der sibbeleden was één van de meest schokkende gebeurtenissen in het leven van onze voorouders. Bij een dergelijke „huismarkbreuk“ werd in het sibbeverband door den sibbe-oudste recht gesproken. De grondslag

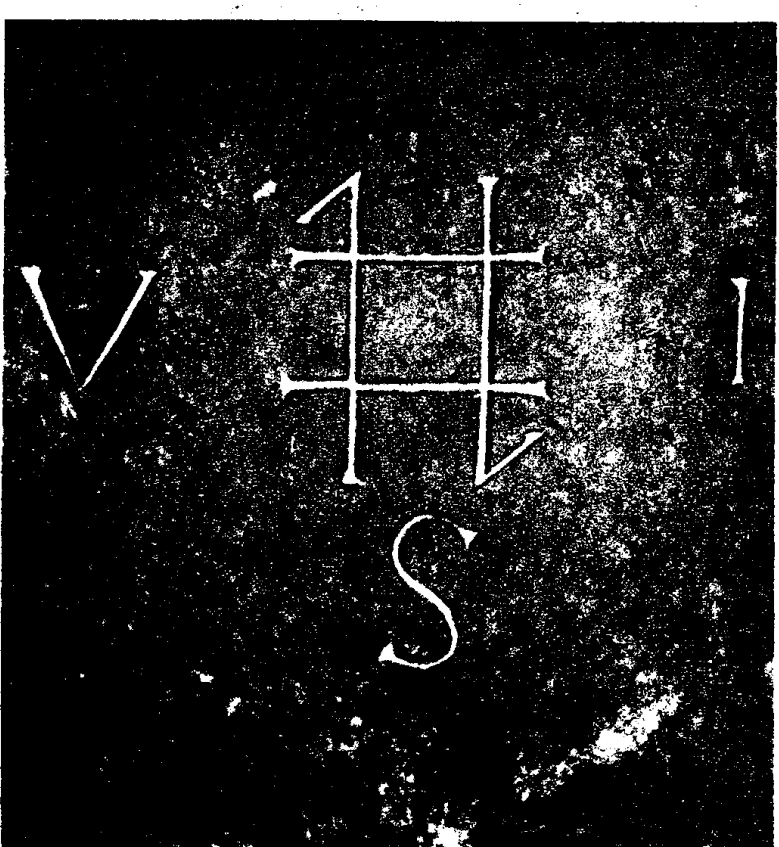
Huismarken-stamboom van de sibbe Gau van Hiddensee, die met buitengewone duidelijkheid het onveranderlijke vererven van het oerteeken op den eerstgeborene laat zien. Gepubliceerd door Homeyer.

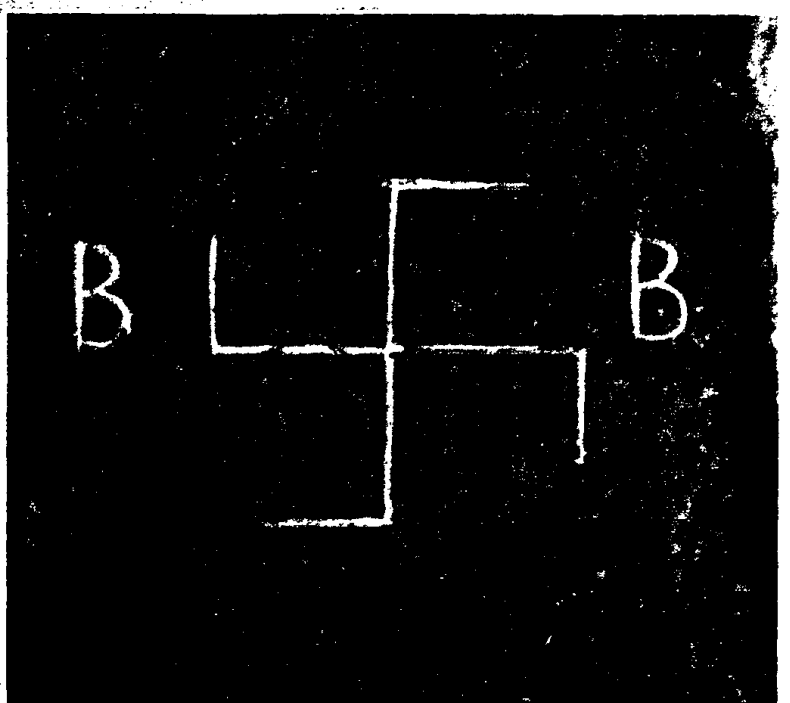
Koperen vijzel met huismark.

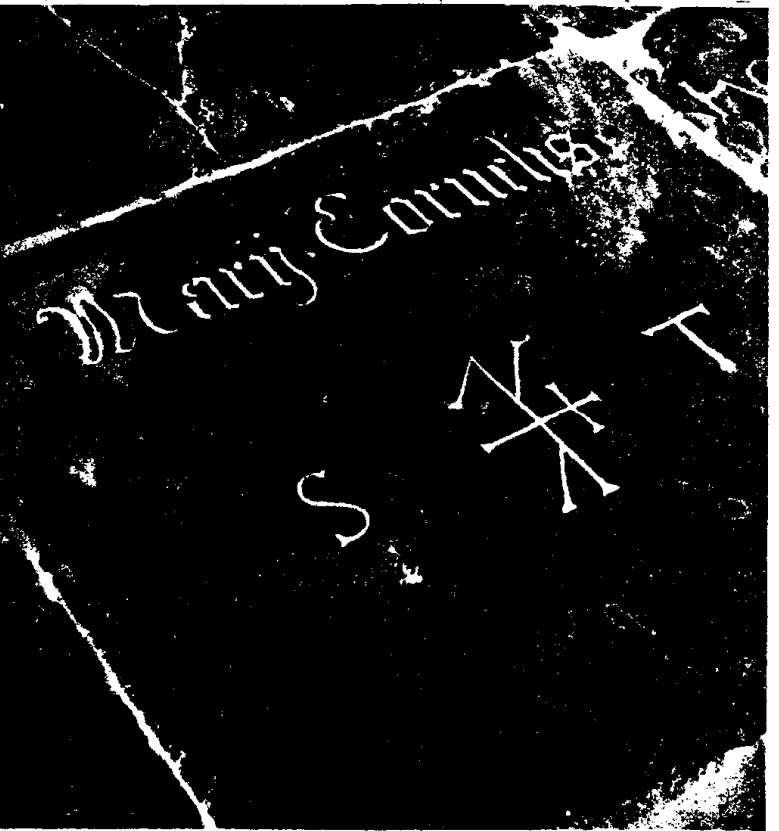
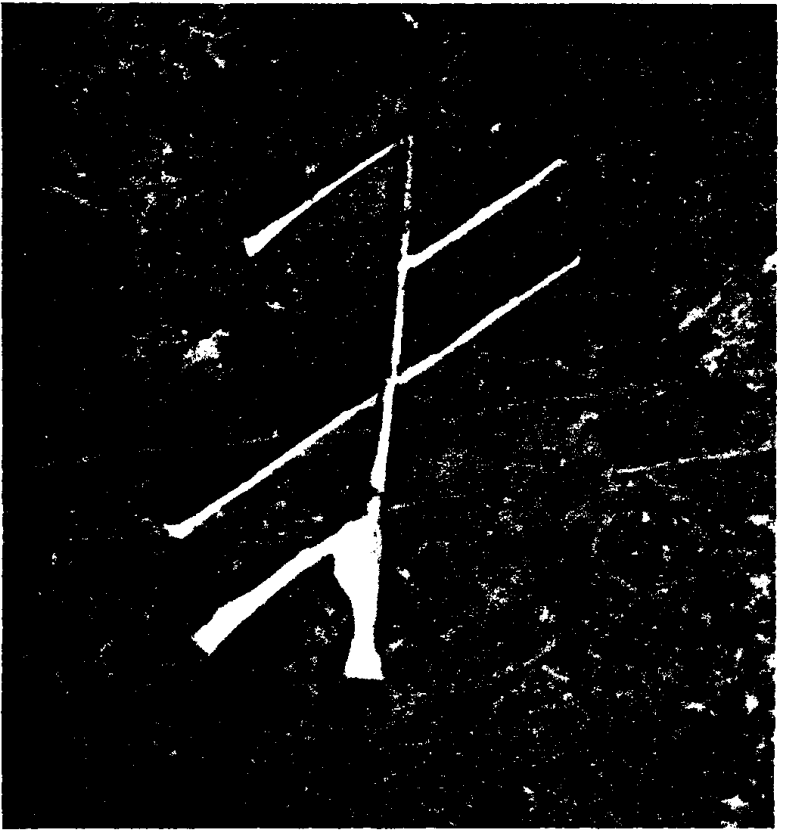
Gravsteen in de St. Bavo te Haarlem.

Gravsteen in de Groote Kerk te Edam.

Gravsteen in de kerk te Dordrecht.

HV
MER

IN NEDE

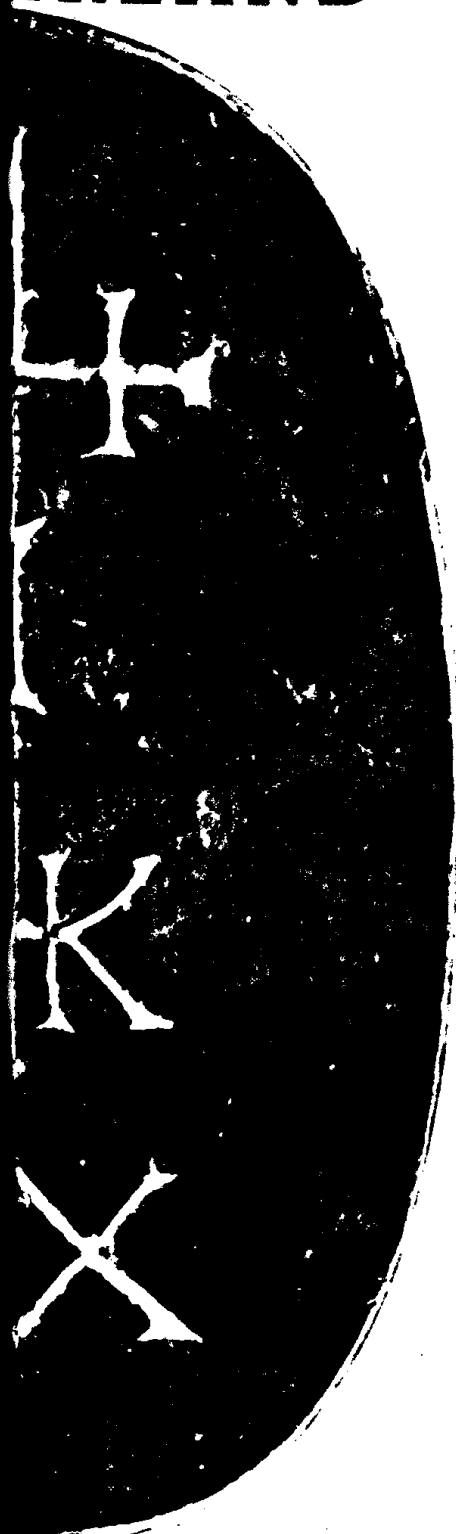
De drie in het midden, van links een grafzerk in de St. Bavo te Haarlem, een grafzerk in de Grote Kerk te Edam, een grafzerk in de Grote Kerk te Dordrecht.

Links: Gravsteenen in de Grote Kerk te Edam.

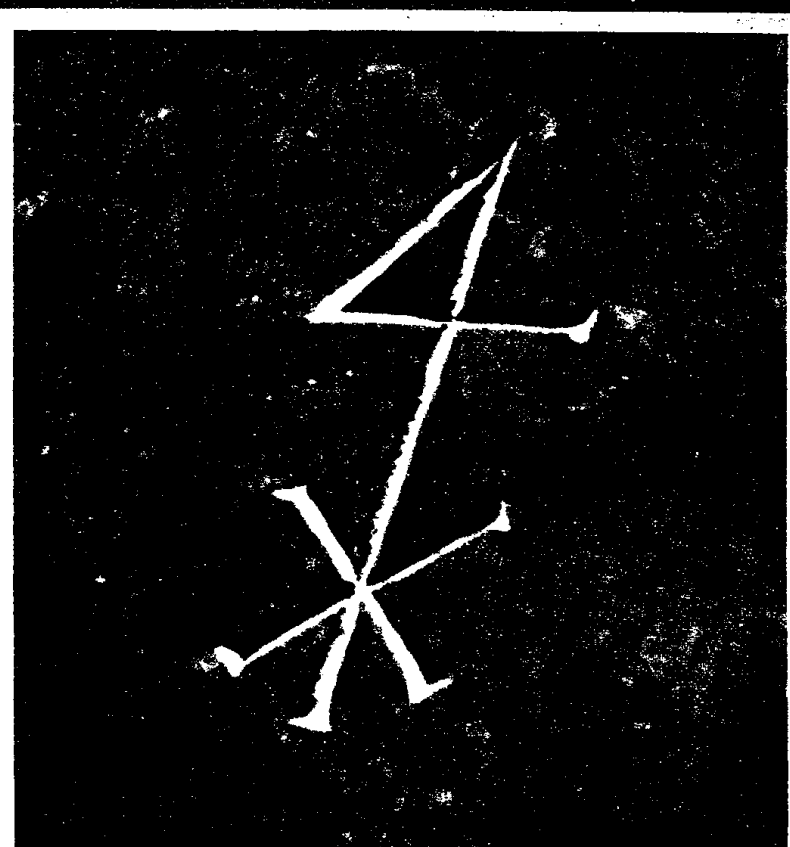
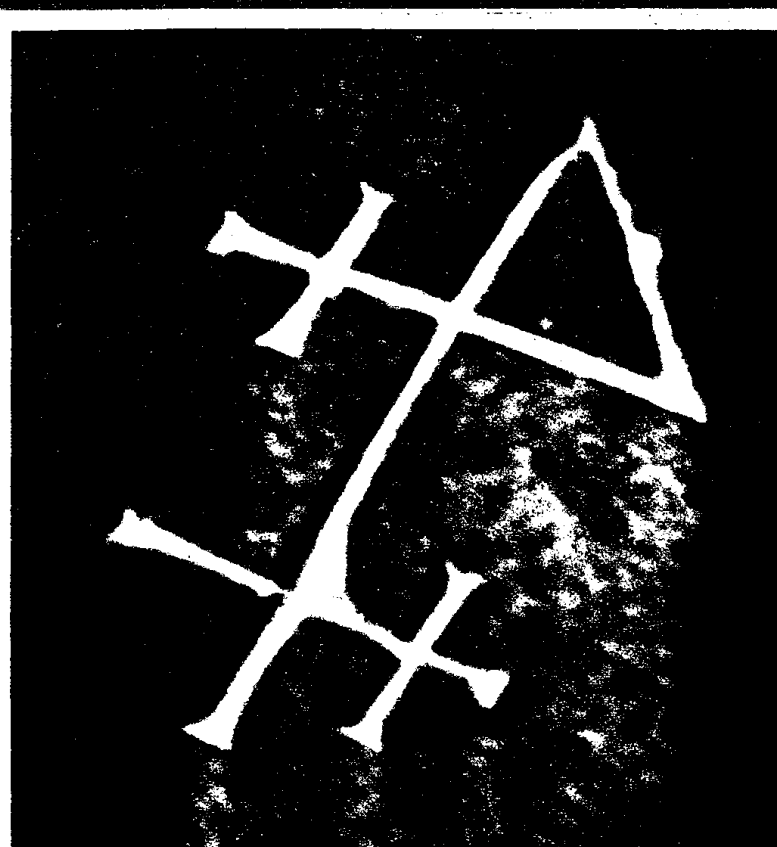
Rechts: Meesterteekenen in den berg en grafzerk uit de Grote Kerk te Edam.

Langs den rand: huismerken op Deventer, Doesburg, Edam, Enkhuizen, Leiden, Loenen, Monnikendam, Zwolle en in de Betuwe en Te...

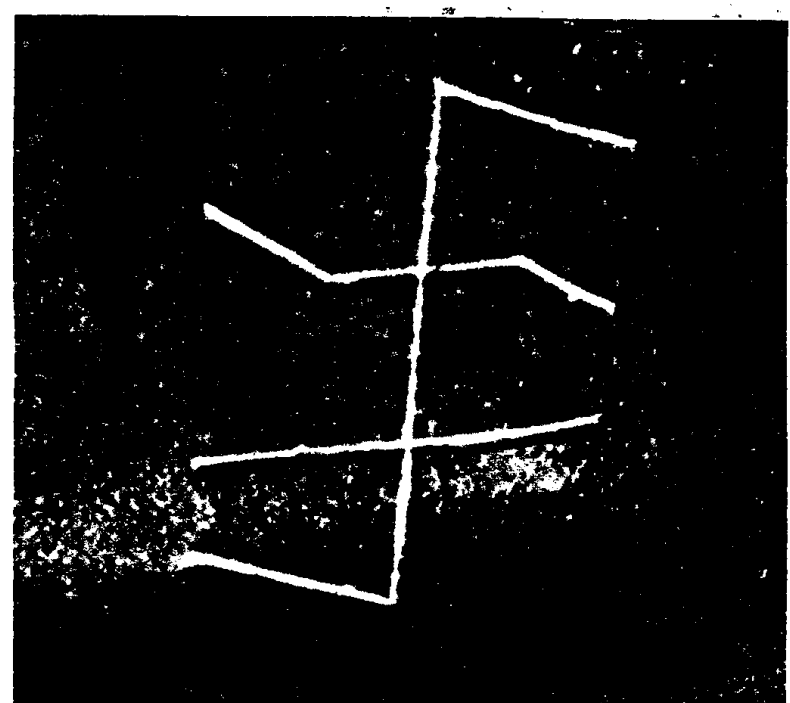
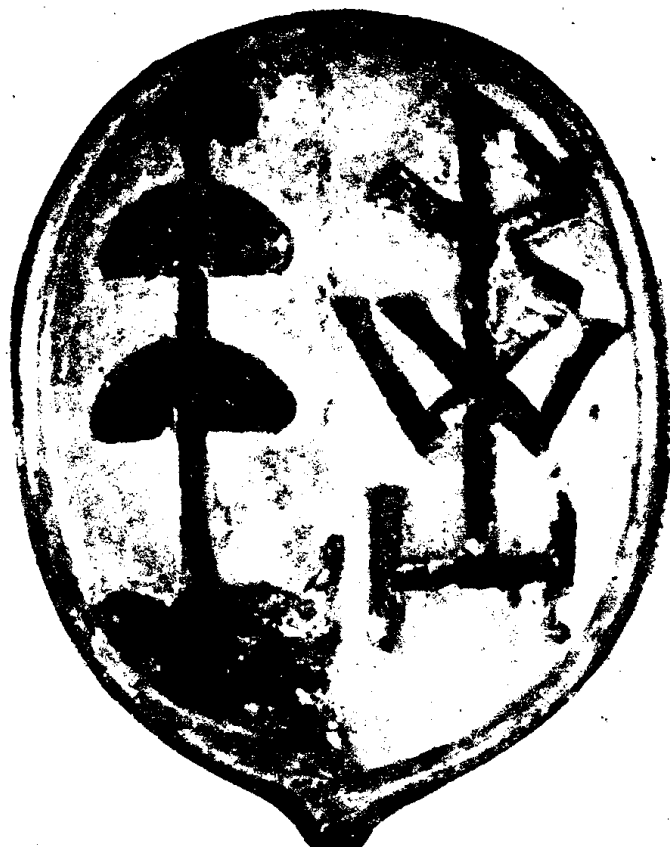
WIS **KEN** **ERLAND**

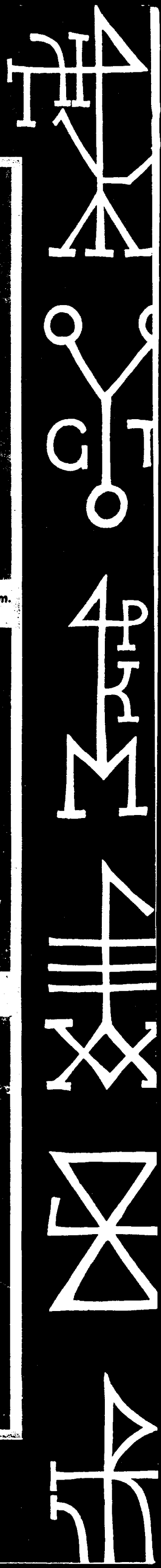
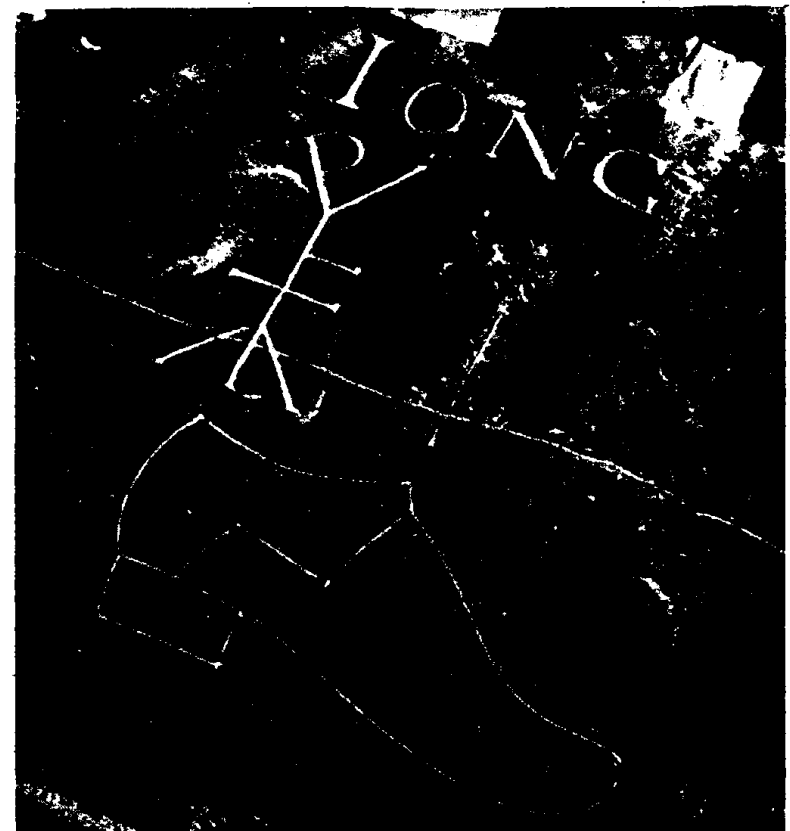
naar rechts: Twee huismerken op
 Haarlem, en een wapenstein met
 megen.
 k te Edam.
 enmuur van de kerk te Haaks-
 kerk te Edam.
 atzerken te Alkmaar, Amsterdam,
 en, Gouda, Haarlem, Leeuwarden,
 iden, Rotterdam, Vollenhove en

Boven: Twee huismerken in de Groote Kerk te Edam.

Grafsteen in de Groote Kerk te Edam.

waarop de samenleving voor een groot deel berustte, was dan ook de sibbevrede of oervrede. Een vertrouwen in den sibbe-oudste, die voortbouwde op de oeroude zeden van den stamvader, was een eerste vereischte om den Germaanschen sibbevrede te verzekeren. Pas nadat vreemde invloeden van buitenaf in het leven van den Germaanschen mensch doordrongen, werd de groote sibbeverbondenheid afgezwakt. Het begrip der sibbe, als organisch geheel, verdween, de enkeling kon nu zonder meer vijandig tegenover zijn eigen sibbenooten staan, zoodat de oude goddelijke ordening van de sibbe teloor ging. Een nieuwe godsgedachte brak zich baan, die diepe wonden sloeg in de groote gemeenschapsgedachte van onze voorouders. Lang heeft het geduurd, voordat het sibbegevoel volkomen verdwenen was en het huiskerk heeft ons hiervan wel een overtuigend bewijs geleverd.

Het oorspronkelijke huiskerk mocht dus alleen gevoerd worden door den sibbe-oudste. Stierf hij dan ging dit merk onveranderd over op zijn oudsten zoon en had hij geen zoons, dan ging het over op zijn naasten mannelijken bloedverwant. Het huiskerk kon niet overgaan op een vrouwelijk lid van de sibbe, ook het zegel mocht door haar in geen enkelen vorm gevoerd worden, ook niet in den ring. Had nu de oudste zoon het huiskerk van zijn vader geërfd en was er dan een tweede zoon, die een eigen huis en haard stichtte, dan mocht deze zelf ook een huiskerk voeren, echter kon dit niet het oorspronkelijke merk zijn. Wel mocht hij aan het oorspronkelijke merk een streepje toevoegen of er een streepje afdoen, zoodat de grondvorm behouden bleef. Een goed voorbeeld van een dergelijke verandering van het huiskerk vinden we in den huiskerkstamboom van de sibbe Gau uit Hiddense, de afbeelding hiervan spreekt voor zichzelf. Merkwaardig is verder de „huiskerkstamboom” van dr. Focke, zoon van een oud Friesch geslacht uit Oostergo. De stamboom gaat van het midden van de 16e tot het midden van de 17e eeuw. De stamverwantschap spreekt daarin niet uit de namen van de verschillende sibbeleden, want volgens een oud Friesch gebruik wisselden de namen van de opeenvolgende geslachten nogal eens, maar wel kwam de stamverwantschap tot uitdrukking in de huiskerken die kenmerkend een zelfden oorsprong hadden.

Niet alleen door het toevoegen of afnemen van streepjes veranderden de huiskerken, ook kwam het in Engeland, in Zwitserland en in Duitschland wel voor, dat de verandering geschiedde door toevoeging van punten naast het huiskerk. Ons land kende dit gebruik echter niet.

In latere tijden werd door toevoeging van streepjes en kringetjes het huiskerk vaak zoo sterk veranderd, dat het oorspronkelijke sibbe-merk niet meer terug te vinden was. Vooral in den baroktijd, toen het gebruik van het huiskerk in vele gevallen al begon uit te slijten, zien we groote vormveranderingen optreden. Inderdaad werd toen het huiskerk een soort monogram, terwijl het verder zijn en inhoud verloor. De grafsteenen in ons land spreken ook hierover weer een zeer duidelijke taal.

De zin van het huiskerk, als teeken van den vrijen eigengeërften boer ging ten slotte ook verloren doordat de boer, evenals dat bij den

adel reeds lang gewoonte was, een eigen wapen wilde gaan voeren. Was het valsche schaamte, dat zij hun eenvoudige maar toch zoo mooie merken door het wapen gingen vervangen? Was dit teeken juist niet om trotsch op te zijn, het getuigde toch van een eeuwenlange traditie, een gebondenheid aan bloed en bodem!

Eerst werd het huiskerk alleen in een schild geplaatst, dat was al iets voorname, later werd het in een hoekje gedrongen en stond verder op het schild een prachtig wapen, in vele kleuren, totdat eindelijk het huiskerk geheel en al uit het wapen verdreven werd. Deze ontwikkelingsgang is goed te volgen op het burgemeestersschild, dat in het raadhuis van Edam hangt en waarop de wapens van de verschillende burgervaders van die stad vanaf 1560 tot 1780 zijn aangebracht.

Zoo kwam ten slotte het wapen op zegels van oorkonden te staan, het huiskerk moest het hiertegen afleggen en nu zien we het nog slechts op oude voorwerpen, die ons uit vroegere tijden zijn overgeleverd. In ons land is het gebruik van het huiskerk op het oogenblik wel zoo goed als geheel uitgestorven, in andere landen, zooals in Zwitserland en in eenige Duitsche gouwen leeft het nog wel, vooral als eigendomsmerk. Bij ons zagen we ze voor het laatste toegepast op de paaltjes op Urk, maar waarschijnlijk zijn deze niet meer op te vatten als huiskerken, maar meer als hofmerk.

HOFMERKEN EN MEESTERTEEKENS

In vorm verschillen de hofmerken niet veel van het huiskerk, ze zijn in het algemeen eenvoudiger, wat vooral uit de onveranderlijkheid van het merk voort zal komen. Het hofmerk was namelijk met een bepaalde hoeve verbonden, hoe vaak er ook andere geslachten de hoeve bewoonden, steeds bleef hetzelfde merk op deurpost en gereedschap staan, terwijl de pachter van dat oogenblik het recht had, ja zelfs verplicht was, zoolang hij op de hoeve woonde het hofmerk te voeren, alsof het zijn huiskerk was. Huiskerk was het teeken van sibbe en hoeve, terwijl het hofmerk alleen de hoeve vertegenwoordigde. Het was met de hofmerken evenals met de hofnamen, zoolang de boer op de hoeve woonde, zoolang mocht hij den naam of het merk voeren. Men is het er nog steeds niet over eens of de hofmerken oorspronkelijk huiskerken zijn geweest, of dat zij denzelfden zin hadden als de dorpswapens, de latere stads-wapens en dat zij dan speciaal voor afgelegden hoeven gebruikt werden. Het laatste lijkt mij eerder juist dan het eerste, omdat het huiskerk zoo nauw met de sibbe verbonden was, dat het nauwelijks mogelijk was, dat eens een andere sibbe dit merk zou voeren. Bewijzen zijn hiervoor echter nog niet gevonden. Evenals de hofmerken, vertoonden ook de steenhouwersmerken een groote overeenkomst met de huiskerken. De steenhouwersmerken vonden hun oorsprong in de Bouwhutten, de zoo belangrijke broedersschappen der bouw-ambachten uit de 13e eeuw, die zoo'n groot aandeel hebben gehad in den bouw van de Gothische kerken. In deze kerken vinden we de steenhouwersmerken nog zeer vaak terug. Zoo zagen we in de geweldige zandsteenblokken, waarvan de zuilen van Haarlem's Bavo werden opgebouwd, nog verschillende merken der steenhouwers, eenvoudig van vorm, omdat ze individueel waren. Ook het merk dat we op een prachtige bronzen vijzel ontdekten, die naar den vorm te oordeelen uit de vijftiende eeuw afkomstig is, zal in wezen wel een soort meesterteekeken zijn, het merk van den vervaardiger dus!

HET HANTGEMAEEL

Een belangrijke rol speelt het huiskerk ook in het Saksische wetboek, den Saksenspiegel, waarin het teeken als hantgemael wordt aangeduid. De Saksenspiegel erkent het recht van den vrijen eigengeërften boer, den vrijen schepenbaren man, die in maatschappelijke rangorde volgde op den adelstand en den stand der vrije heeren. De rang van vrije schepenbaren man was aan drie voorwaarden gebonden, hij moest een eigen landgoed, een eigen hoeve be-

Links boven: De wapens met de huiskerken der geslachten Maw, Hoek, Breed, Brasker, Janknecht, Teengs, Doets, Groot en andere oud-ingezeten Edammer sibben, die wij ook op de burgemeesterslijst op het raadhuis aantreffen.

Links: Huiskerken op zegels aan een Edammer contract in het museum aldaar.

(Foto's Breyer A.P.)

zitten, hij moest van vrije afstamming zijn en zijn hoeve moest zijn onvervreemdbaar rechtsbezit zijn. Aan het ambt van dezen was dan tevens een rechtspositie verbonden, want bij zijn hoeve behoorde een dingstoel, waarbij hij recht kon spreken, volgens oud-Germaansche zeden echter in tegenwoordigheid van den oervader. Bij deze belangrijke aangelegenheid werd dan de aanwezigheid van den oervader gesymboliseerd door het merk van den sibbe, het hantgemael, dat op den dingstoel was bevestigd. Door de hand op dit teeken (=mal) te leggen sprak dan de naaste zwaardmaag in naam van den oervader recht. De vorm, waarin het woord hantgemael in den Saksenspiegel gebruikt wordt, is bijvoorbeeld deze, dat „de schepenbare man, die een man van hogere afkomst ten strijde uitdaagt, zijn geslacht in vier generaties moet kennen, dat hij tevens zijn hantgemael moet kennen en dat hij dit vooraf bekend moet maken, want anders heeft de andere het recht niet op zijn uitdaging in te gaan!”

Meerdere van dergelijke uitspraken treffen we in den Saksenspiegel aan, die alleen een gereede aanleiding zijn om aan te nemen, dat hantgemael hier in de plaats van huiskerk staat. Zoo nam in de 11e eeuw het huiskerk in dit rechtsboek nog een zeer bijzondere plaats in. Oorkonden uit de 12e en 13e eeuw spreken eveneens van het hantgemael, maar dan in den zin van hoeve. De stamhoeve, als erhoeve, van den vrijen boer, was tot symbool van de sibbe geworden.

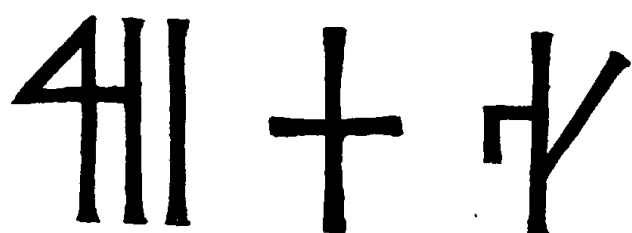
SCHOONHEID EN ZIN

In het leven van den Germaanschen mensch nam het huiskerk, als rechtsmerk, als bezitsmerk, maar vooral als symbool van de sibbe wel een groote plaats in. De vele toepassingen, die we in den loop der tijden gevonden hebben op alle mogelijke voorwerpen, leggen hiervan wel een levende getuigenis af. Opvallend is ook de groote zorg, die aan het aanbrengen van het huiskerk werd besteed. Op de grafzerken, de metalen voorwerpen, het hout, in alle materialen werden ze met evenveel zorg en met een bepaald stijlgevoel gekerfd. Ook de plaats, die er aan gegeven werd was belangrijk; duidelijk zichtbaar en trotsch stond het daar. Wat lijkt het makkelijk, om in het hout van de paaltjes van Urk bijvoorbeeld die eenvoudige teekens te snijden, maar probeer het zelf eens. Hoe vaak schiet het mes in onze hand, die toch in den loop der tijden, zoo vaardig is geworden door schrijven en teekenen, niet uit en krijgen we leelijke krassen. Maar de eenvoudige boer wist er een schoone vorm aan te geven, goed van verhoudingen, zonder storende onregelmatigheden.

En nu leeft het huiskerk, het oude boerenmerk niet meer. Ook dit schijnt zijn tijd gehad te hebben. Schijnt! Zou het dan werkelijk nog eens in het leven van den boer en van den handwerker een groote plaats in kunnen nemen? Volgens mij zal dat pas kunnen, als het huiskerk weer een diepere beteekenis heeft gekregen en als we ons zoover bezonnen hebben op onzen Germaanschen eigenaard, dat ook bij ons het gevoel voor onze sibbe weer leeft.

Niet dat we terug moeten naar voorbijgaande tijden, maar de nieuwe tijd zal in ons geestelijke en religieuze leven nieuwe waarden scheppen, die op ons Germaansche verleden zullen voortbouwen. Misschien dat dan ook het huiskerk, als symbool van onze sibbe, met een wezenlijken inhoud dus, en met een bewust doel, weer gevoerd zal kunnen worden.

GERDA SCHAAP.

Boven: Sibbeteekens op de sluitstenen van hunebedden te Kleinhastedt en Strarup (naar Ruppel).

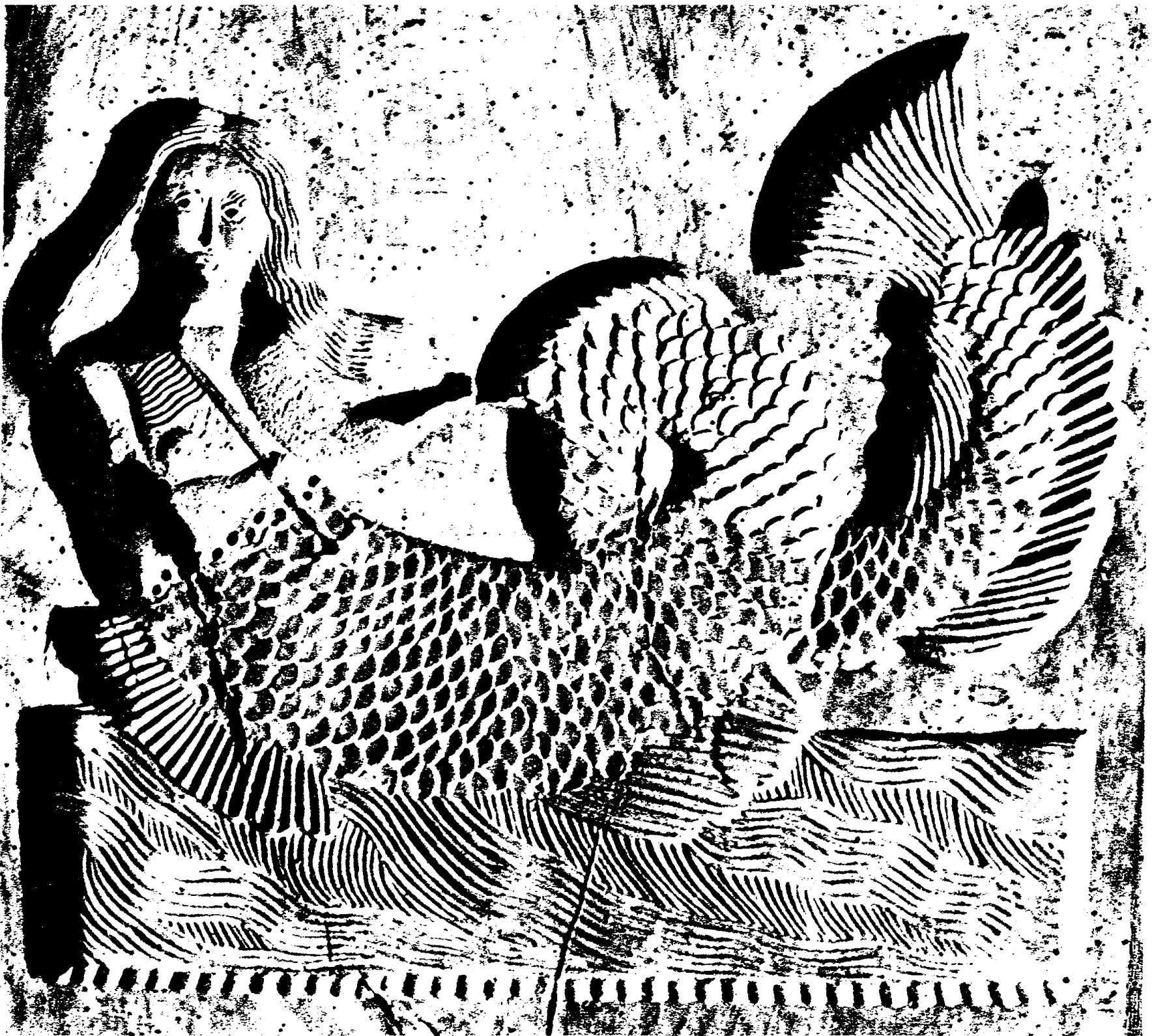
Rechts: Houten bord met de merken der boterkoopers uit Kuinre, indertijd een belangrijke Overijsselsche uitvoerhaven.

REGERENDE BURGEMEESTERS															
1572				1572				1572				1572			
PONT				GROOT				HUYSSERS				HUYSSERS			
1578	1579	1580	1581	1582	1583	1584	1585	1586	1587	1588	1589	1590	1591	1592	1593
LOEN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1594	1595	1596	1597	1598	1599	1600	1601	1602	1603	1604	1605	1606	1607	1608	1609
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1610	1611	1612	1613	1614	1615	1616	1617	1618	1619	1620	1621	1622	1623	1624	1625
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1626	1627	1628	1629	1630	1631	1632	1633	1634	1635	1636	1637	1638	1639	1640	1641
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1642	1643	1644	1645	1646	1647	1648	1649	1650	1651	1652	1653	1654	1655	1656	1657
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1658	1659	1660	1661	1662	1663	1664	1665	1666	1667	1668	1669	1670	1671	1672	1673
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1674	1675	1676	1677	1678	1679	1680	1681	1682	1683	1684	1685	1686	1687	1688	1689
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1690	1691	1692	1693	1694	1695	1696	1697	1698	1699	1700	1701	1702	1703	1704	1705
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1706	1707	1708	1709	1710	1711	1712	1713	1714	1715	1716	1717	1718	1719	1720	1721
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1722	1723	1724	1725	1726	1727	1728	1729	1730	1731	1732	1733	1734	1735	1736	1737
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1738	1739	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN
1786	1787	1788	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801
MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN	MAN

Lijst van de regeerende burgemeesters der Stede Edam, samengesteld door D. F. Pont. De aandachtige beschouwer zal waarnemen hoe het aantal huiskerken langzaam aan afneemt. Dezelfde teekens vindt men in de groote kerk op de grafzerken en in de vensters terug. (Foto Ch. Breyer—A.P.)

ELCK KENT HEM SELVEN

DE MEERMIN

Verbannen, hoog in de windwijzers van een enkele kerk of een ander groot gebouw, vinden wij de Meermin — uitgeworpen, gedemoniseerd, evenals alle andere oorspronkelijk goede geesten der Germanen. Zij is tot een spotfiguur geworden in de kerkportalen. Maar in de volkskunst komen wij de Meermin nog wel eens in haar ouden luister tegen, zooals hier op een grooten koekplank (in het bezit van den heer L. ten Cate), waar een even fraai tegenstuk: de Meerman, bijbehoort. De Meermin heeft een tweeslachtig wezen: zij geeft, maar zij neemt ook! Het gevende, goede, komt vooral uit in haar belichaming als bron-nimf: de „Kindervrouw”, die in Noord-Friesland de kinderen in het moeras bewaakt en met een zeis om zich heen slaat, zoodat zij de moeder, die een kleintje komt uitzoeken, verwondt. In haar leeft iets voort van de herinnering aan de Nornen, die aan den bron zitten en het lot van de jonggeborenen bepalen.

In de volksverhalen wordt de Meermin door heimwee en verlangen naar het vaste land en de menschen verteerd. Hierdoor laat zij zich verlokken om zich in de dorpen te wagen, om haar vischwezen te verwarmen met mensche-lijke liefde, ja, om te trachten haar wezen in te ruilen tegen de ziel van een mensch. Maar, wordt zoo een Watervrouw bedrogen of gevangen gehouden, dan neemt zij — of haar watervolk — een ontzettende wraak. Hiervan getuigt de legende van Westerschouwen. Daar hadden ze eens een Meermin gevangen en wilden haar, ondanks haar bidden en smeeken, niet loslaten. Zoo stierf zij in

gevangenschap. Maar uit de golven steeg een Meerman op en riep dreigend:

*O Westerschouwen
Dat zal je rouwen,
Dat je genomen hebt mijn vrouwe!
Westerschouwen zal vergaan,
De toren alleen zal blijven staan...*

En dat is tenslotte bewaarheid geworden ook. Zeemeerminnen hebben op dezelfde manier

De Meerman

(Foto's: N. de Haas v.W.)

den ondergang voorspeld van Zevenbergen, Muiden, Bath aan de Schelde en Mardijke. In 1403 werd bij Edam in den Purmer een Meermin gevangen, die spinnen leerde en zelfs een kruisje kon maken. Zij werd dan ook later te Haarlem op het kerkhof begraven. Een geliefde speelplaats der Meerminnen waren de zee en het strand voor Rammekens, waar zij vaak prachtig zongen en in de golven stoelden. Heeft men te Edam het laatst een Zee-wijfje gevangen, gezien is er nog een in 1558 door Onno Leeuwe en Jan Backer op Ameland, die met een geweer op haar schoten.

Niettemin wordt in het volksgeloof de Meermin als volkomen ongevaarlijk beschouwd, als men haar niet plaagt, hoewel — bij het baden of zwemmen weet men nooit waar men aan toe is. Wie dan veilig wil zijn, steke eerst zijn mes aan den oever in den grond of gooie een naald in het riet. De watergeesten zijn dan gebonden en volkomen machteloos. De schoone waternimfen zijn echter verleidsters van nature en de Meerman legt graag zijn dikkop-pige kinderen in de wiegen der menschen-kinderen om hun kind mee naar zijn domein te nemen. Het blijft dus altijd een beetje oppassen.

In de volkskunst zijn deze figuren echter met veel toewijding verbeeld: het vrouwtje met een spiegel of haar kind zoogend, de man met een knots of met pijl en boog. Een enkele maal hebben zij de lichamen van een zee-paardje. In al deze gestalten vinden wij hen in onze volkskunst en ook op de oude blauwe tegeltjes. En misschien zien wij ze toch nog wel eens aan een heel stil strand, waar bijna nooit menschen komen...

A black and white photograph of a small, arched building, possibly a shop or workshop. A boat is hanging from the roof. A person is visible near the entrance. The building has a tiled roof and a small arched doorway. The scene is set in a rural or coastal area.

A black and white photograph of a tall, multi-story building with a stepped gable roof and a central tower. The building features numerous windows, some with shutters, and a central entrance. The architecture is characteristic of a historic European town.

A black and white photograph of a room. On the left, a large window with multiple panes looks out onto a street. A small decorative object hangs in the center of the window. To the right of the window, a tall, slender lantern hangs from the ceiling. Further right, a large, ornate mirror is tilted at an angle on the wall. Below the mirror, two small framed pictures are visible. In the foreground, a wooden chair is partially seen on the right, and a table with some papers or a book is in the lower left. The image has a high-contrast, grainy quality.

D Haarlemmers gaan er groot op. Het zij heel wat markwaardige per-
sonages binnen hun wallen heeten
en ook al Godt maar liefst ding
in het land. Het verstaet al heel
als men verrijdt op de Rijn-
rader en houten vrouwenbeeldje, dat
als lijst van een of andere heilige jonk-
vrouwe was.

Vanuit te beduiden had, zou volkomen duidelijk, indien de kronieken ons de vreemde dood dood van dit vrouwspersoon niet overleveren hadden. Het betreft hier namelijk iets meer i minder dan een echte Meermin, een Zeewijf, dat door Edammer melkmeiden, Hout-Parmermeer gevangen werd.

uit het
Oude Edam

DE LAATSTE MEERMIN

tulven, brachten zij een dienovereenkomstig
 verzoek aan Haarlems burgerij uit. Deze aan-
 wijdde niet om volgens het recht van den
 sterkste de overwinning op te eischen -- en zij
 kreeg wel minder dan ook ten geschenke.
 Hier te Haarlem, ook voornoemde kroniek
 mededeelt de overwinning, versloot nooden en
 stilten geherd en hier is zij gestorven.
 Van haar schier verbleef ons een niet zeer
 veel maar uitermate duidelijk schilderij
 waarop zij goed staat heeft... Dit schilderij,
 in het bezit van Haarlem, heeft naastder
 koppen van lateren datum aan het tafelen
 gebracht.

Ward P. Allen schrijft in 1857 in zijn geschiedenis van de stad Edam:

„Doch hoezeer de waarheid dezer overneem-
en gebeurtenis door sommigen niet ernst
verdedigd is, zoo wordt zij tegenwoordig alge-
meen voor eene fabel gehouden; terwijl men
niet vreemd is van het denkbeeld dat deze
zogenaamde Meermin niet anders geweest
zij, dan eene stomme aivoerolinge, die zich,
dan hier dan daar, bij gebreke van betere
kuisvesting, ook wel in het riet hebbe opge-
houden”.

Deze veronderstelling heeft hem niet gek. In samenwerking genomen de nu verlichte toestand der toenmalige bewoners dezer streken."

Zoo heeft dan de meer verlichte 18de eeuw afbrekend met *de laatste der sirenen*, zooals Havard haar in zijn geestige boekje *Voyage aux Villes Mortes du Zukerage* noemde.

Dit wat de „geschiedenis" van de Edammer Meermin betreft. Maar daarmee is voor ons de zaak toch niet afgedaan. Want de Meermin of het Zeewijf is een van de weinige volkske zinnebeelden, die zoo op de verbeelding hebben ingewerkt, dat zij ook in de stads- en hofkunst werden opgenomen. Zo wordt dan veelal terwyl men de uit de antieke mythologie stammende Nereïden, de schone zeeryniden, die de oneindigheid en de wisselende pracht der zeeën beelthamen. Maar onze Edammer Zeemeermin was zeker

De Dikke Kasteleyn

De Grote Meydt

Langebaerdt

geen Noordelijke nazaat van deze stoeiende waterjuffers, noch van de verleidelijke Sirenen, die Odysseus met haar gezang bekoorden op zijn gevaarvollen tocht over de woeste baren. Neen — maar wél van de oud-Germaansche bronnymf, de goedhartige watervrouw, die de kleine kindertjes uit den put haalt en de ongeborene bewaakt, zooals zoo menige Noord-Friesche overlevering verhaalt. In haar gestalte leeft ook de herinnering voort aan de Nornen, de wijze vrouwen aan den bron, die het lot van de jonggeborenen kiezen. Evenals alle andere goede geesten werd bij de kerstening ook de Meermin gesataniseerd en ontzield. Zij werd een zinnebeeld van „de zonde” en de „vrouwelijke verzoeking”.

Op deze wijze in haar tegendeel verkeerdt, vinden wij de Meermin aan de kerkportalen en de doopvonten, ja zelfs op de windwijzers. Maar niet altijd zijn de Meerminnen lijdzaam en goedhartig. De volkssage heeft haar ook een onstilbaar heimwee naar menschelijke liefde toegedicht, die haar zelfs uit het natte

element op het land weet te lokken. En als zij bedrogen of gevangen wordt dan is de wraak van het zeevolk ontzettend. De Meermin roept de hulp van den Meerman in — en zoo is zelfs het heele dorp Schouwen eens uit wraak om een gevangen Meermin in de woeste golven verdwenen.

MERKWAARDIGE VERBEELDINGEN

Niet alleen de Edammer Meermin inspireerde een anoniemen schilder tot een vrij onbevangen kunstwerk. Ook in Edam zelf wordt een drietal hoogst merkwaardige schilderijen bewaard met een nogal bewogen geschiedenis. Deze schilderijen werden aanvankelijk in „Het Prinsenhof” of „Klooster”, een gebouw dat vroeger aan den stadswal, bij de Noorderpoort stond, bewaard. Daarna verhuisden zij naar het stadhuis (de statige schepping uit 1737 van den „meester-huijstimmerman” Jacob Jongh) en van het stadhuis tenslotte naar de woning van den stadsarchitect Veen. Nadat het merkwaardige woonhuis op den Dam in 1895 tot Stadsmuseum was ingericht,

zijn de schilderijen daar voor den belangstellenden reiziger te zien. Het zou een onvergeeflijke fout zijn, deze opvallende doeken over te slaan, daar zij een reeks personages voorstellen, die in de Edammer gedachtenwereld een grootere rol hebben gespeeld dan bijvoorbeeld de doorluchtige prinsen Maurits en Frederik Hendrik. Want dat zij de ruiters zijn op de beide doeken in het raadhuis, was men in 1857 allang vergeten. F. Allan, die toen den inventaris heeft beschreven, kon dan ook geen nadere inlichtingen krijgen, dan dat het hier „een tweetal Ridders te paard, uit den tijd der Middeleeuwen” betrof. Een aanduiding die een zwakke costuumkunde verraadde! Minder vergeetachtig waren de Edammers wat betreft hun plaatselijke beroemdheden, die zij op bovengenoemd drietal schilderijen lieten vereeuwigen. Het opmerkelijke is, dat het hier drie figuren betreft, die stuk voor stuk bijzonder „groeizame” eigenschappen vertoonen en men zou haast zeggen een allegorie van het wasdom vormen.

DE GROTE MEYDT

Daar is in de eerste plaats het welgelikend — volgens de overlevering — conterijtsel van Trijntje Cornelisse Keever, bijgenaamd „de grote Meydt”. Haar vader stamde uit Elbing, in Pruissen, vanwaar hij handel dreef op Edam, alwaar hij in 1602 tijdens de overstroming, gepaard gaande met den kerkbrand, reeds aanwezig was. Volgens Blondeel was dit een man van zeer kloeken lichaamsbouw. Zijn dochter, die — naar men zegt — op 16 April 1616 geboren werd, overtrof hem daarin nog verre. Toen zij een jaar of zestien was, was zij 9 voet en 3 duim lang, terwijl haar voeten 23 steek maten.

Deze ongeveer 2.60 meter lange reuzin moet, als de schilder niet overdreven heeft, niettemin een heel lief gezicht gehad hebben, al had zij dan nog zulke groote voeten. Op het schilderij zien wij haar staan met aan haar linkerzijde een sleutelbos, terwijl zij aan de rechterzijde een speldekussen en een bestekschede met mes, vork en lepel draagt. Behalve dat zij de huishouding deed van haar vader, die weduwnaar was, was zij ook veel op reis, want zij liet zich kijken op de kermis, hetgeen in die dagen heusch niet zoo'n arm-

Links: De schoenen van de Grote Meydt meten 23 steek en worden als een groote bezienswaardigheid beschouwd.

Wat er nog aan Waterlandsche oudheden te vinden is, wordt naarstig opgespoord door den Edammer restaurateur Broeze, die hier bezig is een oud „flap-aan-de-wandje” weer toonbaar te maken. Zijn werkplaats is een lustoord voor knutselaars.

Buitengewone vitaliteit straalt ons ook tegen uit het wezen van den ouden museumbewaker Beukers, een gymnastiekveteraan van ruim tachtig jaren, die bovendien voor den handel alle mogelijke weelderige snijwerken maakt.

In Edam wordt het nieuws nog steeds omgeroepen door den drie-en-zeventigjarigen Piet de Wit, die in 3 uur tijds zeventig maal zijn berichten uitgalmt tegen den prijs van twee gulden per stuk.

zalige en verachte broodwinning was als dit heden zou zijn.

Op een van die kermistochten is zij gestorven en wel te Terveen, in Zeeland.

Maar in Edam heeft men de nagedachtenis van deze toegereisde inwonster, die in dit stadje blijkbaar jaren te huis was, niet vergeten. Haar beeltenis — op ware grootte — blikst vriendelijk in het voorhuis van het museum op ons neer en haar enorme, goed onderhouden schoenen bewaart men er devotelijk in een glazen schrijn....

Maar dat zij in het middenschip der groote kerk begraven zou liggen, is dus niet het geval. Opvallend is, dat men haar gedachtenis heeft bewaard in de gedaante van een goede huisvrouw, met als attributen de karakteristieke machtsteekens van goed huisbestier.

LANGEBAERDT EN DE DIKKE CASTELEIJN

Het tweede den groei verheerlijkende schilderij stelt Pieter Dirksz. voor, bijgenaamd *Langebaerd*. Hij werd geboren in 1528 en begraven op 4 Februari 1606, te Edam, waar hij lange jaren door het ambt van Weesmeester — waartoe hij in 1585 gekozen was — had bekleed. Zijn bijzonderheid was zijn lange, roode baard, die twee en een half maal zoo lang was als hijzelf en die hij op het schilderij in groote slingers opgevouwen over zijn arm draagt. Geen wonder dat deze baard meer dan lokale vermaardheid verkreeg en als bezienswaardigheid ver buiten de Edammer landspalen bekend werd. Pieter Dirckszoon trok hieruit de consequentie en liet zich eveneens op de kermissen kijken tegen belooning van een stuiver. Het mooie in hem is echter, dat hij dit niet ten eigen nutte deed, maar de geheele opbrengst — en volgens de bescheiden in de museumvitruine was die niet gering — ten goede deed komen aan de Edammer weesjes.

Het ongeluk heeft echter gewild, dat op een dezer reizen een vrouw te Haarlem zijn baard zoo hardhandig „betastte”, dat „dezelve inkromp, hetgeen hem zware pijn veroorzaakte.” De gekrompen baard werd daarom afgesneden, doch is later weer aangegroeid tot „eene buitengewone lengte.”

Behalve dezen weelderig behaarden weesmeester bezat Edam nog een derde groeizaamheids wonder, n.l. kastelein Jan Klaasz. Klees, bijgenaamd „De Dikke Man”, geboren te Den

Haag in 1570 en overleden in Wintermaand van het jaar 1612.

Ook hem zien wij in zijn ware gedaante afgebeeld op het derde groote schilderij in het kleine museum. Het betreft hier den zwaarwichtigen kastelein uit Het Heerenlogement en op zijn fiere portret lezen wij:

*Ick doe hier den leser cont
Doen ick was out 42 jaer en gesont
Doe was ick swaer 455 poont.*

Breed en wijdbreens staat Jan Klaasz. Klees voor den eenzamen bezoeker. Een kolos van vleeschelijkheid, het wijnglas in de opgeheven hand, „een zotte bacchus van het koude Noorden”, waarover wij lezen: „*Het ligchaam van dezen man, dat eenen zeer buitengewonen omvang had verkregen, wegende hij op 42-jarigen ouderdom 455 ponden, kon met de gewone baar niet behoorlijk grafwaarts worden gedragen*”, waarom, volgens bestaande aantekening, „*Pieter Pz. Trom, te Edam, eene bijzondere baar moest maken (dezelve is nog te zien) om den zwaarwichtigen kastelein grafwaarts te kunnen brengen*”....

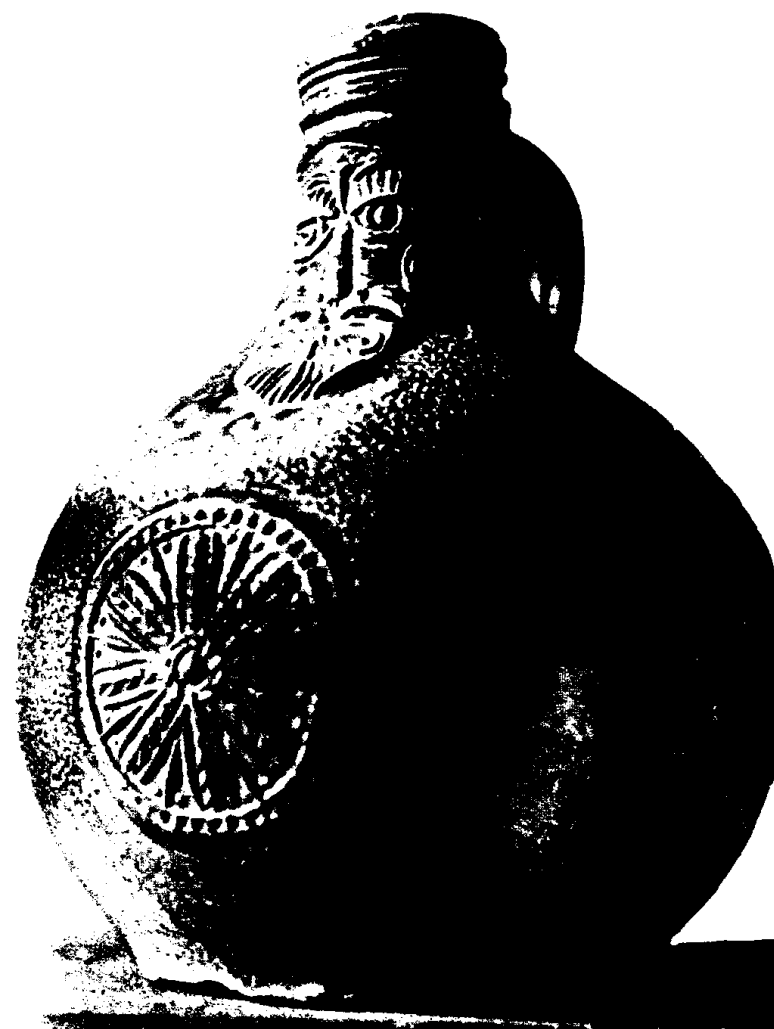
OEROUDE GESTALTEN

Zie hier eenige merkwaardige personagien, die wel een bijzondere plaats innamen in den volksgeest in dit stedeke. Men vergat hun namen niet, men liet er reusachtig groote en vrij kostbare schilderijen van maken, die men door de eeuwen heen zorgvuldig bewaarde — alsof het volksheligen betrof en geen profane curiositeiten. Wat mag daarvan wel de reden zijn geweest? Hoe werd de volksgeest zoo ontvankelijk voor juist deze gestalten. Wij weten het niet en zullen ook wel nooit weten waarom juist hier aan de schier bovenmensche-

lijke groei-kracht zoo'n groote gedachtenis-reeks werd gewijd.

Louter de grill van een eigenaardig stadsbestuur? Het overblijfsel van een oud Edamsch panopticum van natuurwonderen? Of leeft in deze zonderlinge portretgalerei de verflauwde en totaal verburgerlijkte herinnering voort aan werkelijke vruchtbaarheidszinnebeelden uit het oeroude volksgeloof? Wie zal het zeggen. Er zijn vele groote goden tot lachwekkende potsenmakers gedegradeerd, of tot onherkenbaarheid in profane pakjes vermomd. In de middeleeuwsche kerken en op middeleeuwsche wandkleeden vinden wij bijvoorbeeld menigmaal sterk behaarde gestalten, zoogenaamde „wilde mannen”. Zij rijden op een hert, dragen een knots of staan naast een levensboom. Zij zijn de zinnebeelden van de ongerstende natuurdriften, in het bijzonder van den geslachtsdrift.

Hun aard is of wild of juist zeer goedmoedig: van beide soorten bezitten wij Germaansche sagen, die verwant zijn aan die over de meermannen en meermannen. In hun roodbaardige gestalten leeft de herinnering voort aan den sterken boerengod Thor, wiens roode baard den gloed had van herfstblaren.

De „Wilde Man”, rijdend op een hert, de knots zwaaiend of leunend tegen een levensboom, is een zinnebeeld van de ongerstende natuur. Hij werd steeds sterk behaard voorgesteld. Zoo wordt ook de heidensche held Heracles in de 16de eeuw niet afgebeeld met een leeuwenhuid omgeslagen, maar met een dikken eigen pels. Vaak dragen zij een grooten rooden baard, een herinnering aan Thor. Uit deze steer en voorstellingswereld stammen ook de zoo gezochte kruiken, die men „baardmannetjes” noemt. Zij dragen aan den hals het gezicht van den „Wilden Man” en op den buik niet zelden oude zinnebeelden. Door uit deze kannen te drinken, putte men zinnebeeldig tevens kracht uit den dronk. Deze prachtige baardman werd in Broek in Waterland opgebaggerd.

De visch waarvan iedereen houdt

Voorts treft men in de heele Germaansche wereld vanaf de oudste tijden plastische voorstellingen aan van wijdsche manlijke gestalten, die zeer nadrukkelijk een soms reeds lang geleden door preutsche gemoederen afgeslagen lid ten toon spreidden. Drastische volksverbeeldingen, waar geen fantasie bij noodig was om te begrijpen welke zegen hier bedoeld werd. Dergelijke gestalten en zinnebeelden zijn ook in paalvorm overgeleverd en wij weten, dat die symbolen nog in de dertiende eeuw zijn vereerd, ja, dat op aandrang van de bevolking zelfs een christelijke priester in Engeland er toe overging, de dorpsmeisjes rond zulk een beeld te laten dansen!

In Noord-Frankrijk nam de roomsche kerk (hier wel bijzonder sterk onder den invloed van de Phallusvereering der Romeinsche legionairs, die ook ver in het Noorden ont-aardenden invloed had) zelfs een paar „volksheiligen” van hetzelfde karakter in haar schoot op (o.a. St. Fulinus, Greluchow, Gilles en Guignolt). Men bedenke hierbij wel, dat de Indogermanen oorspronkelijk — en de Germanen grootendeels altijd — hun goden vereerden als wereldbeeldvoorstellingen en niet als afgoden. Daarom ook hebben alle mythische vrouwengestalten in het volksgeloof eenigszins de trekken van Moeder Aarde: zij zijn zoowel wezens van het licht als van de donkere krachten, zoowel gevende als nemende gestalten. Zelfs in het kerkgeloof is door het volksgeloof naast de lichtstralende, blanke Maria de Zwarte Madonna ontstaan. Ook Vrouw Holle — Bertha, de Stralende — heeft als andere zijde van haar vrouwelijk wezen een duistere gestalte. Maar het volk kent haar toch vooral als een goede kracht en een vriendelijke natuur: als het sneeuwt schudt zij haar veeren bed op. Kan het lieflijker?

Al deze vrouwelijke wezens duiden terug op Wodan's gemalin Freya, de godin van de vruchtbaarheid, den akkerbouw en het huwelijksgeluk. De woorden vrijster en vrijen zoowel als Vrijdag herinneren aan haar laatste kwaliteit. Maar vooral speelt zij in de Germaansche godenwereld de rol van een goede huisvrouw. Als Vrouw Holle gaat zij na, of de meiden wel netjes en vlijtig gewerkt hebben en ook zorgt zij goed voor de kinderen, die zij in de wereld helpt. De kerk bracht haar trekken deels op Maria over en deels op de heilige Notburga.

Naast deze nieuwe heilige schiep de volksgeest uit dezelfde zielsbehoefte naar vrouwelijke goedheid en mildheid nog menige andere raadselachtige jonkvrouwe, lieflijk om aan te zien en groot en rijzig van gestalte.

Drie ervan werden nog binnen het bereik van de kerk gehaald: Ainbeth, Barbeth en Willibeth, de vage herinneringsgestalten aan de Nornen, nu vaak van de nieuwe attributen van Geloof, Hoop en Liefde voorzien. Oorspronkelijk droegen zij wellicht allen hetzelfde zinnebeeld: de drinkhoorn — deze drie heilige jonge vrouwen, waar geen mensch in den huidige eeredienst raad mee weet.

Nog zijn de volksche verbeeldingen in Edam niet ten einde. Want er staat nog zoo'n oud huisje aan het Nieuwe Vaartje. En aan dat huisje is een gevelbalk aangebracht, die wij onbesproken zouden laten, als er niet zulke boertige gestalten in gesneden waren. Gestalten, die Havard bij zijn bezoek aan Edam zelfs aan Jan Steen en Brederoo deden denken. In ieder geval hebben wij hier met een onvervalscht staaltje volkschen humor te doen en met de onsterfelijke waarheid, vervat in des dichters woorden: „Das Ewig-Weibliche zieht uns an.”

Wij hebben de schoone historie van „de visch waarvan iedereen houdt”, in een reeks fotografische opnamen vastgelegd en geven hier nog eens kort de geschiedenis, zooals die daar gesneden en geschreven staat. Op de balk, die nog vage sporen van veelkleurigheid draagt, zien wij, hoe — geheel links — een visscher een poedelnaakte vrouw in zijn netten heeft verstrikt.

Terwijl de schoone vangst zich uit zijn netten bevrijdt, komt er een soldaat voorbij, die niet nalaat om zijn bewondering over deze „visch waarvan iedereen houdt” te uiten. Wij lezen in zwierige letters:

*De soldaat spreekt zeg
Vischer hebt gij zulke
visch van goede smaak
en goede disch.*

Dan komt er een monnik voorbij, die al evenmin ongevoelig blijkt voor de bekooringe des vleesches:

*De monnik spreekt
Ja vriend hadden wij zulke
visch in 't klooster tot onze spijs
ik zou vergeten spek en vlijs.*

Dan komt er een lamme strompelaar op krukken aan, die blijkbaar zijn tol aan Vrouw Wereld heeft moeten betalen en nu smartelijk verzucht:

*Ja zulke visschen
is het gedaan. Daar
om moet ik op
krukken gaan.*

Ondertusschen zoekt iedereen zijn levensvervulling op zijn eigen manier. Een kosterdoodgraver zegt: „Ik zoek het in de aarde” en een jager getuigt: „Ik zoek het in de lucht.” De visscher verklaart: „Ik zoek het in het water” en de alchimist: „Ik zoek het in het vuur.”

Waarna de oplossing naast een vrouwengestalte geschreven staat:

*De vrouw spreekt hier
gij gekke alle vier
Wat gij zoekt
dat heb ik hier.*

De volkskunstenaar is hiermede nog niet tevreden geweest. Het spel der geslachten heeft hij ook nog eens wat dichtelijker en tevens wat dubbelzinniger met een paar zinnebeeldige gestalten willen vertolken. En zoo voert hij dan den Meerman-boogschutter ten tooneele, die bekend:

*Het micken zou mij niet verdrieten
Mogt ik in jou kransje schieten.*

Zijn aanzoek wordt echter door de Meermin afgewezen:

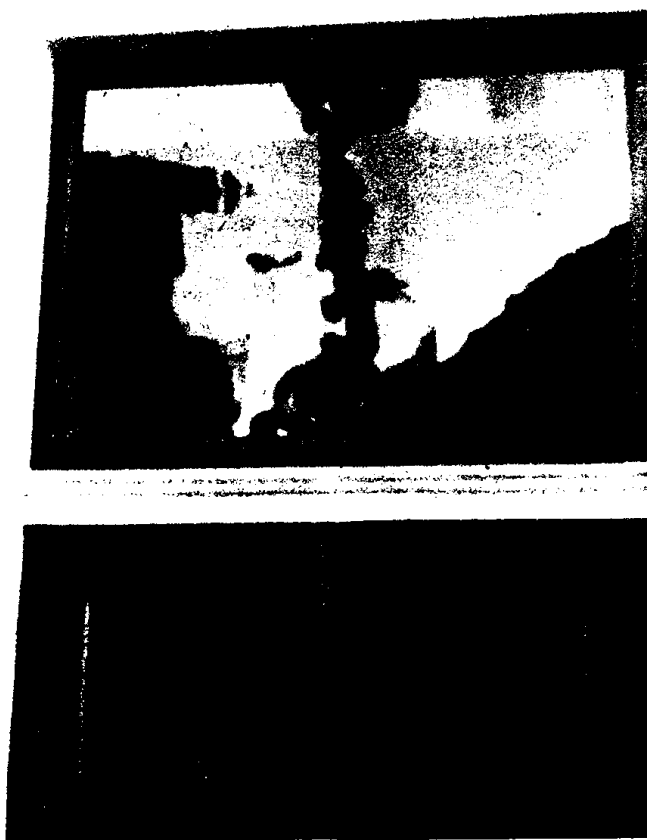
*Wat gij mikt of wat gij schiet
In mijn kransje komt ge niet.*

Na deze blauwe scheen te hebben uitgedeeld, voelt de dichter zich geroepen, aan het slot nog een laatste wijsheid aan den ontroerden lezer mee te geven:

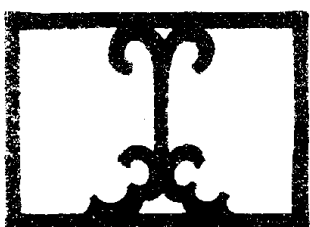
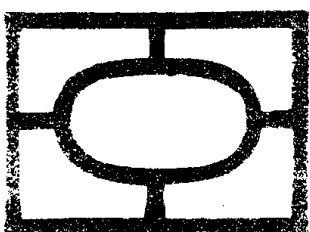
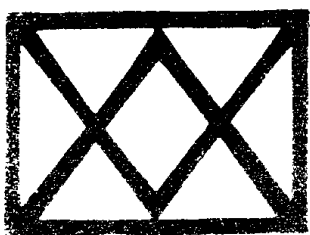
*Wie weet dat
hij niet en weet.*

Inderdaad, wereld, vrouw en volksziel zijn ondoorgrondelijke raadsele, die wij niet zoo maar een twee drie „oplossen” kunnen. Maar het kleine stadje Edam is toch wel erg vol met raadselachtige personages, dat is tenminste zeker.

NICO DE HAAS.

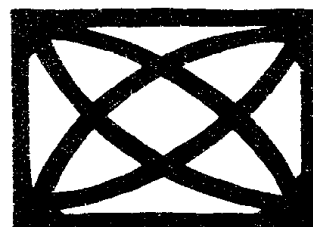
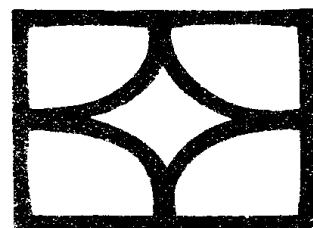
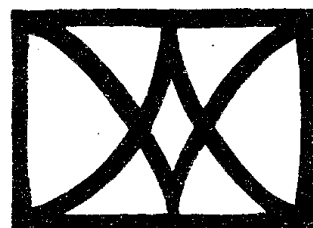
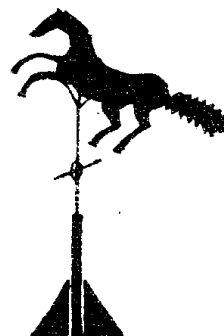
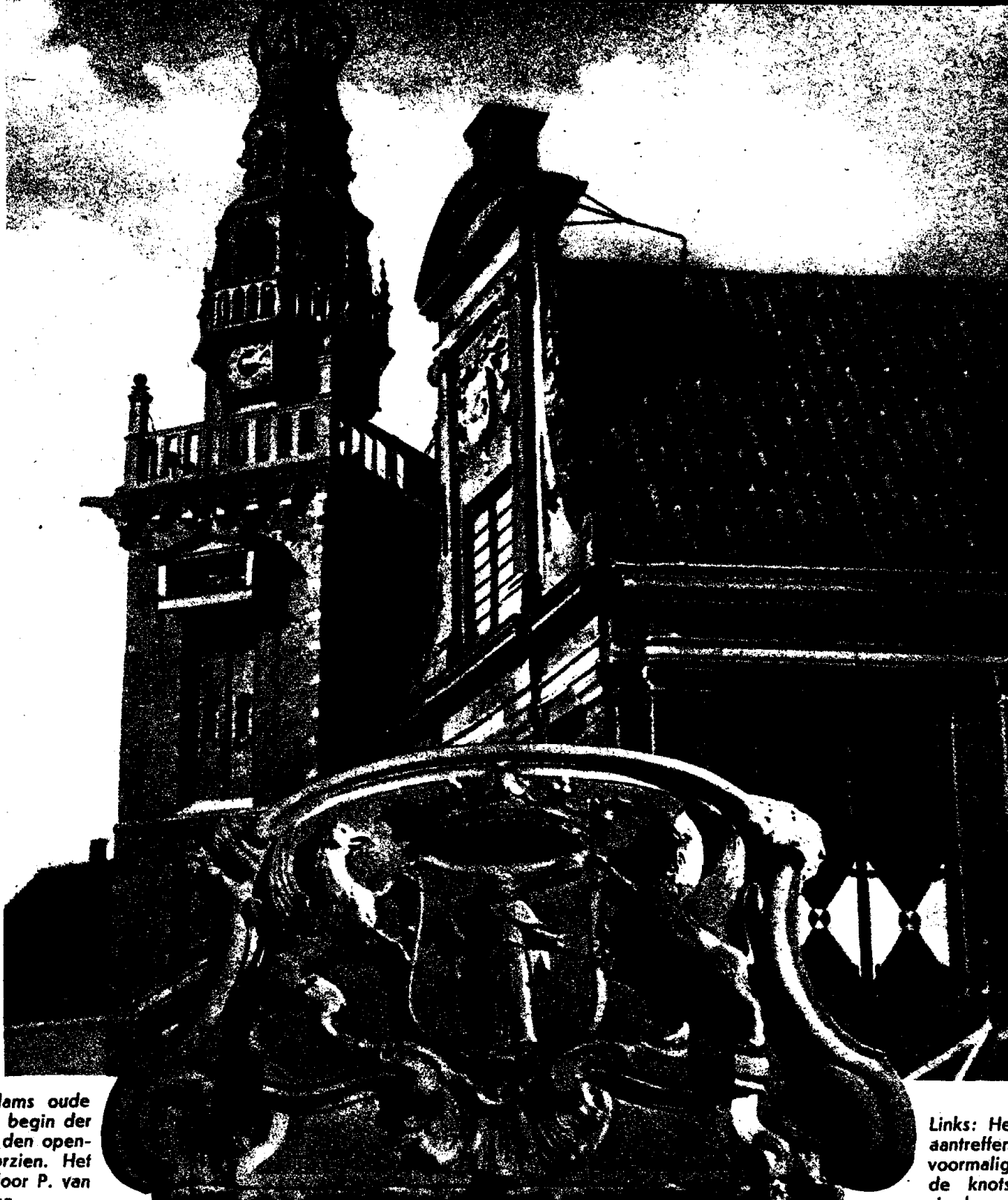

Een bovenlicht te Edam, dat duidelijk laat zien, hoe de levensboom in de bovenlichten in sommige gevallen tot zeer persoonlijke boomverbeeldingen aanleiding gaf. (Foto: N. de Haas—V.W.)

In de bovenlichten van Monnikendams huizen vinden we oeroude zinnebeelden terug, zooals de levensboom en de ingruene. Daarboven: een geveltopteeken met een driespruit boven het gedeelde jaar.

In het midden: Monnikendams oude Speeltoren, gebouwd in het begin der 16de eeuw en in 1591 van den open-gewerkten bovenbouw voorzien. Het klokkenspel werd in 1596 door P. van Gheyn te Mechelen gegoten.

Nog een drietal bovenlichten, met ruit en ingrunen. Op een schuur vonden wij een heel mooi gevormd paard als geveltopteeken.

Links: Het stadswapen, zooals we dit aantreffen tegen den muur van het voormalige raadhuis: de monnik met de knofs, het schild vastgehouden sierde oudtijds de Broekerpoort.

EEUWIG IS DES DOODEN DADENROEM

Wie kent eigenlijk Monnikendam in de herfst? Die kleurensamenklank van groen, bruin en grijs, ontstaan uit najaarsloof, slilerten rook en oude pannendaken? Het zal wel weer een enkeling zijn, die van dit schoone beeld heeft weten te genieten, die zich eens „de moeite” heeft getroost Noord-Holland in te trekken en Monnikendam niet alleen te „doen”, maar ook te beleven! Als men door de hoofdstraat, de Zarken loopt, met haar prachtige zeventiende eeuwse geveltjes, dan waant men zich eenige eeuwen terug verplaatst. Wanneer men bij de Speeltoren de hoofdstraat verlaat en de kleine nauwe grachtjes langs loopt, dan komt men tot de meest verrassende ontdekkingen. Opvallende geveltopteekens, grappige gevelstenen, die soms zoo maar ergens achter in de muur van een schuurtje zijn gemetseld, gevels, waarvan de steenen een kunstig vlechtwerk vertoonen, nauwe steegjes, die steeds nieuwe verrassingen voor je gereed houden. En plotseling sta je dan in één van die straatjes voor een heel oud gebouw, waarop het jaartal 1638 in smeedijzeren cijfers is aangebracht. Het schijnt moe te zijn, zoo hangt het daar, scheef gezakt en achterover hellend. Maar ondanks zijn hooë ouderdom vervult het nog steeds zijn beschermende taak. Op het dak staat een windwijzer in de gedaanten van een Meermin met een grooten krulstaart en wijst naar regenwind.

LANGS DE STEENEN HANDVESTEN VAN MONNIKENDAM

(met foto's van de schrijfster)

Tenslotte zijn we na een ware dooltocht door de straatjes en steegjes aangekomen op de wal, die om de stad heen loopt: aan de eene kant de groene najaarsweiden, met nog enkele grazende koelen en schapen, met in de verte de dorpjes, verscholen in het geelbruin van het geboomte. Aan de andere kant het roodbruin van heel oude daken, die zich warmkleurig tegen een egaal grijze lucht afteekenen en waaruit op verschillende plaatsen dunne, blauwgrijze rookwolken omhoog kringelen. Hier is alles herfst: in de lucht, in de kleur en in de gedempte geluiden. Zachtjes begint het te regenen en de wellanden verdwijnen meer en meer in een schemerig waas. Wat is dat mooi...

IN EN OM DE KERK

Wanneer we de wal dan tot het eind aflopen, komen we aan de zuidkant van Monnikendam bij de Groote of St. Nicolaaskerk. De achter-

zijde van deze driebeukige hallenkerk werkt zeer breed. Maar laten we het gebouw eens van binnen gaan bekijken om van het inwendige een indruk te krijgen. Het eerste wat ons opvalt bij onze binnenkomst is de schoonmaakster in Marker-dracht met het kleurig borstlapje. Zij kijkt nauwelijks van haar werk op, ze gaat ijverig door met boenen en poetsen, want voor het Avondmaal moet de kerk weer blinken en schoon zijn. Het schip van de kerk, dat door een dubbele rij van 24 pijlers, versierd met bladkapiteelen, in drie even hoge beuken is verdeeld, is zeven en zestig meter lang en ongeveer dertig meter breed. We verwonderen ons wel even over de grootte van het gebouw in dit kleine stadje. Wat moet er in de vijftiende eeuw, toen de kerk gebouwd werd, een rijkdom onder de geloovigen bestaan hebben, om een dergelijk bouwwerk tot stand te brengen! De kerk is van binnen wel treffend van ruimtewerking, maar niet zoo sfeervol als andere Gothische bouwwerken uit dien tijd en waarschijnlijk vindt dit zijn oorzaak in het feit, dat de gebrandschilderde ramen hier ontbreken. Eens sierden ze de spitsboogvensters, maar ook aan Monnikendam ging de Hervorming niet voorbij zonder haar sporen achter te laten. De beeldhouwwerken werden vernietigd, de beschilderingen van zuilen en muren werden verwijderd, evenals de vensters. Het felle zonlicht, dat nu ongedempt binnenvalt, geeft het gebouw inderdaad een

eenigszins koud karakter. Het is te begrijpen, dat de Fransche reiziger Henri Havard, die het mystieke in de roomsche kerken juist zoo bewondert, deze kerk, na haar vluchtig bekeken te hebben, wrevelig verliet, met het gevoel, dat *zijn* God hier niet meer aanbeden werd.

Het eikenhouten koorhek vertoont groote overeenkomst met dat uit de Groote Kerk te Haarlem. De hoofdstijlen moeten van ouder datum zijn dan de balusters, waarop de jaartallen 1562 en 1563 prijken. Meerdere malen zien we hierop een zich herhalend huismerk, tusschen een reeks oude heilsteekens, het recht kruis en het maalkruis, aangebracht. Opvallend is verder een steenen doopvont aan de Westzijde, waarvan het laat-gothische karakter duidelijk spreekt uit het beeldhouwwerk met zijn ruiten en „lilies”, oude Germaansche zinnebeelden, die we zoo vaak in de Gothische versieringen terug vinden. Het doopvont rust op een aantal ruwe koppen, die waarschijnlijk het heidendom voorstellen.

SPREKENDE STEENEN

In den kerkvloer, die geheel uit grafzerken bestaat, vinden we naast ontelbare huismerken een groot aantal grafschriften, die nog heel wat over den volksaard vertellen aan wien te lezen weet. Van de wapens, die op deze steenen waren aangebracht, zijn de blazoenen bijna allemaal in het laatst van de 18e eeuw weggehakt. Maar laten wij de grafschriften laten spreken. Daar lezen we bijvoorbeeld:

D. G. Z. H. I. GEWEEST
D. I. B. S. W. D. D. LEEST

Wat dat beduidt? Het is een soort Memento Mori: Die gij zijt heb ik geweest, die ik ben sal worden die dit leest.....

Deze nederige doodsgedachte heeft echter niet allen beziel. Een kapitein wil ook gestorven nog kapitein zijn — en waarom niet?

Hier leyt begraven

capiteyn Arent Dircksz. Kloot.

*Is in den Heer ontslapen op den 15 Februarij
A. 1660.*

die dertich jaer 't landt diend met lust.

Ook de schoolmeester vervulde zijn taak niet zonder vreugde en trotsch:

H. L. B. G.

JAN JANSSEN VOOGELS

GEWESEN STADTS SCHOOLMEESTER AL-
HIER DE TIJD VAN 53 JAREN
OUT 76 JAREN GESTORVEN DEN 18DE
MERTO ANNO 1652

Op een zerk met een zeer uitgesleten schip lezen we:

**Cornelis reek met haer 4 schepe baliand
hebben eerst gebonden het out eplant van Blge
drie iaer gelegen op 15 graden van hier tot
desse nederlande**

Anno 1586

Aan den ouden ervvijand Engeland herinnert een groot grafschrift:

HIER RUST HELD REYNTJES, HIJ, GETROUW
[AANT VADERLAND
BOOD BRITLANDS OVERMAGT DEN STOUTSTEN
[TEGENSTAND,
GEWOND, MOEST HIJ ZIJN KIEL, GANSCH
[REDLOOS, OVERGEVEN.
DIE WOND ONTRUKTE HEM, IN LONDEN,
[T DIERBAAR LEVEN.

HERMANUS REYNTJES

VICE ADMIRAAL

TEN DIENSTE VAN HET BATAAFSCHE GEMEENE-

[BEST

DAPPER STRIJDENDE GEWOND

IN DEN ONGELUKKIGEN ZEESLAG TEGEN EENE

[GROOTE

OVERMAGT DER ENGELSCHEN

OP DEN 11 OCTOBER

AAN HET GEVOLG DIER WONDE

BINNEN LONDEN OVERLEEDEN

IN DEN OUDERDOM VAN 53 IAAREN

OP DEN 9 NOVEMBER

ALHIER BEGRAAVEN

22 DECEMBER

MDCXCXVII

Op een zerk zonder wapen staat:

CAPITAIN IAN MAUW IS GEQUETST DEN
7 JUNY, GERUST DEN 14 DITO 1672

*Hier rust die groote Mauw
Die Brit en Frans deed vluchten
Doort donderen van cartouw
En andere krijgsgeluchten,
Maer wert toen, laas, ontsielt,
Doch echter leeft zijn naam,
Die hij bij ons behield
Door gunste van de Faam.*

NELLETIEN CLAAS CORTES
SYN HUYSVROU

Met zijn zandsteenen banden, profielen en nissen is de zware toren het rijkst behandelde gedeelte van de kerk. De balustraden en de spits zijn 17de-eeuwsch, de romp ongeveer uit het begin der zestiende eeuw.

Aan de Noordzijde van de kerk bevinden zich twee laat-gothische portalen en daartusschen een renaissance-gevel van 1626, verder is het uitwendig zeer sober. De meeste vensters hebben hun traceringen verloren...

Kijk, dat herinnert aan den geest van ons verre voorgelacht:

Eeuwig is des dooden dadenroem!

Zooals de Edda zingt. In de 17de eeuw was dit blijkbaar bij deze late Wikingen nog niet vergeten.

En hoe ver Germaansche wil uitstraalde over de wereld, lezen we op een eveneens gladgehouden zerk:

HIER LEYT BEGRAVEN DE HEER JAN JANSZ VISSER IN SYN LEVEN GEWEEST PRESIDENT OVER DE EYLANDEN VA BANDA OPT FORT NASSOUW IN OSTINGE IS IN DEN HEER GERUST DEN 15 AUGUSTUS ANNO 1630

Aan de Noordzijde der kerk zijn twee portalen, misschien wel overblijfselen van het Vrouwenklooster dat op deze plaats gestaan moet hebben. Tusschen de portalen is later in 1626 het fraaie in renaissance-geest opgetrokken kostershuis gebouwd, dat nu als het ware tusschen de beide portalen inhangt. Boven den ingang van één der portalen is een steen ingemetseld, waarin in Gothische minuskelen de volgende spreuk gebeiteld staat:

*„Dese doer is ges'icht t eere goed
Met die ghelbe dat ghecoemen is
Da symorzoen die is doet
Bidt boer die ziel”*

DE SWARTE MONICK

In de hoofdstraat, de Zarken, staat, een paar stappen van de kerk vandaan, het stoere gebouw van het Hoogheemraadschap Waterland. „Het Waterlandshuis”, dat in 1619 gebouwd werd. Hier zetelen sinds jaar en dag de heeren dijkgraven en heemraden, die het heele waterschap besturen en de zorg voor de dijken hebben.

Tegenover het „Waterlandshuis” staat het gebouw, dat eens het grootste en mooiste hotel van Monnikendam was. Nu wordt „De Doelen”, na eenige jaren geleden geheel gerestaureerd te zijn, bewoond door den burgemeester van de stad. Bovenin de voorgevel ontdekken we het wapen der stad, met de monnik. Oude kronieken duiden het wapen als volgt: „Een silver veld, waarop een monnik in natuurlijke kleur en kleeding, staande op een terras van sinople, het schild gedekt met een krans van elken loof en vastgehouden ter weerszijden door een griffioen”.

Jan François le Petit schreef, dat „het wapen deser Stadt is eenen swarten monnik met een knodse, in een silveren veld”.

Dat het een knots zou zijn, daarmee zijn de burgers in de stad het niet heelemaal eens, want toen we één van de Monnikendammers

vroegen, wat die knots te beteekenen had, glimlachte hij goedmoedig en schudde een paar keer wijsgeerig het hoofd. Neen, dat met die knots, dat was maar een opvatting van geleerde heeren, want in werkelijkheid droeg de monnik een roespaan op zijn schouder. De monniken van het klooster Mariëngaard op Marken trokken vroeger per roeiboot naar het klooster Gallen in Monnikendam. Om nu te voorkomen, dat zwervend volk hun bootjes mee zou nemen, namen ze hun roespaan mee. Tot zoover de lezing van den Monnikendammer. Het verhaal staat nergens „geschreven”, het lijkt me daarom beter, op de oorspronkelijke lezing van de kroniekschrijvers af te gaan.

Bij het hooren van den naam der stad en bij het zien van het wapen, is het wel voor de hand liggend, te veronderstellen, dat de monniken bij den oorsprong en ontwikkeling der stad een groote rol hebben gespeeld. Slaan we hierover de kronieken eens op, dan blijkt dit ook inderdaad het geval te zijn.

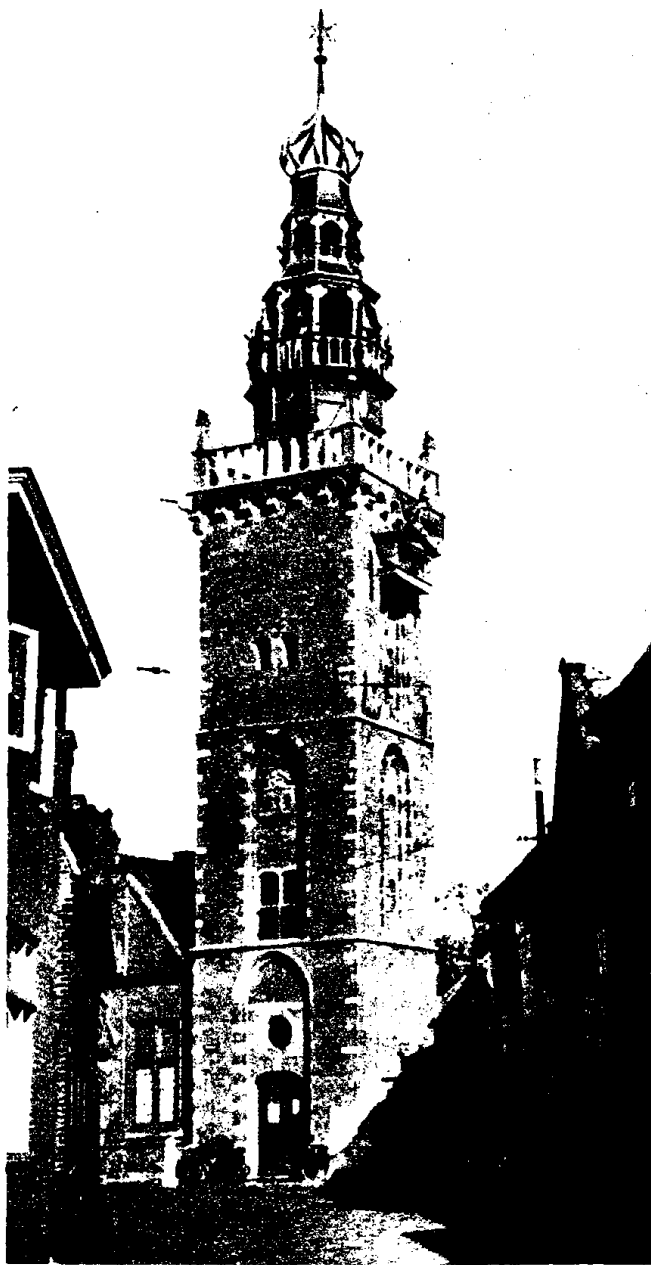
Waterland, het land ten Noorden van het IJ, waarvan Monnikendam eens de hoofdstad zou worden, droeg zijn naam niet voor niets. Het land was moerassig en doorsneden met vaarten, slooten en meeren. De „Korte Beschrijvinge van Monnickendam”, uit 1797, door Den WelEdel Gestrengen Heer Capiteyn H. Meyer, vermeldt hieromtrent:

„Onder de Meiren die nu ter tydt omtrent de Stadt syn is de Monnicke-meer wel de voornaemste, die bynae aen de Stadt spoelt. Dese door de Stadt in de Gouwszee sich uitwaterende schynt uyt tegenstelling van den dyck oft Dam (den welcken een sluys om schepen en wateren in en uyt laten, doorganckelyk maekt), den naem Monnickemeer-dam aen de Stadt gegeven te hebben als den dyck oft Dam door dewelcke de Monnicke-meer sich uitwatert: welke naem Monnicke-meer-dam naderhandt, om de lichtheyd in 't spreekken, door intrecking een syllabe weghnemende in Monnickendam verandert is.”

Hoe het meer aan zijn naam Monnikenmeer gekomen is, daaromtrent loopen de meeningen ook nogal uit elkaar. Sommigen beweren, dat het zijn naam te danken heeft aan de monniken van het klooster Galileen, anderen zeggen, dat er eens een monnik in het meer verdronken is en sindsdien zou het dan Monnikenmeer heeten.

Pierius Winsemius wil in zijn „Kroeniek over Friesland”, „dat Monnickendam van de Monnicken van de Abdij Marriengarde in Vrieslant haren naem soude hebben, aen welck klooster een gedeelte van 't Eylandt Marcken van sommigen religieuzen uyt Holland omtrent den jaere MCCXXXVII, geschonken soude zijn. De Jurisdicctie met een gedeelte van

't Eylandt is naderhand van den Heer Claes van Persyn aen 't selve klooster verkocht, als voren verhaelt is. Deses convents conserven en leecken hadden tegen Marcken over (alwaer een hogen dijk ofte wech was) seeckere buyrte gebouwt en met huysen vorsien, dewelcke toenemende door den aenloop der conserven (die nu voor een tyt langh op Marcken gewoont

Tot welk bouwwerk de speeltoren oorspronkelijk heeft behoord, is niet meer bekend, maar een mooie toren is het zeker en het is goed dat hij van 1926-'29 grondig werd gerestaureerd.

Een alleraardigst gebouwtje is de Waag, in de manier van Vingbooms opgetrokken en in 1904-'05 hersteld. Heden herbergt het de oudheidkundige verzameling van den heer J. v. d. Lingen.

hadden) is eyndelycken met Stadt privilegie begifticht ende Monnickendam geheeten.”

Het wordt ons uit al deze berichten van de oude beschrijvers der stad wel duidelijk, dat monniken een groot aandeel in de stichting der stad hebben gehad en dat destijds velen in deze contreien gewoond en gewerkt hebben. En waar monniken zijn, vindt men veelal ook nonnen, zoo ook in Monnikendam. Ten Oosten van de Groote Kerk stond namelijk het Vrouwenklooster Mariëngaard, van de derde orde van de Penitentiën van St. Franciscus. Wanneer het gebouwd werd is niet bekend, zooals dat met zooveel van Monnikendams oude gebouwen het geval is. Maar in 1403 moet het er al gestaan hebben. In 1580 werd het afgebroken en op deze plaats werd later het Oude-Mannen-Huis, het „Tobiashuis” gesticht. Oude mannen uit de stad en uit den omtrek konden zich daar inkoopen en er rustig hun verdere leven slijten. In de eerste helft van de 18e eeuw is ook dit verdwenen. De grond bleek er geschikt te zijn voor tuinbouw en jaren is het plekje toen als moestuin gebruikt, totdat de kerk het in beslag nam en er een begraafplaats van maakte, wat het tot op den huidigen dag nog is.

DE STRIJD OM HET BESTAAN

Wanneer de eerste woonhuizen van Monnikendam gebouwd werden is niet precies bekend. Voor het eerst komt de stad ter sprake in 1297. De Monnikendammers en de Waterlanders behaalden in dat jaar een overwinning op de Friezen, die den Bisschop van Utrecht in zijn strijd tegen Johan I, Graaf van Holland te hulp waren gekomen. De eerste die op een oneervolle wijze de aftocht blies, was de Bisschop zelf. Hij wist nog juist bijtijds in een klein bootje te ontsnappen.

Tot 1356 behoorde Monnikendam tot de heerlijkheid van den heer Persyn en later van den Heer Van Velsen. In dat jaar nam de Graaf van Holland, Willem V van Beyeren, Monnikendam echter van de heerlijkheid af en voegde het aan zijn graafschap toe. Hij nam de stad op een gunstig oogenblik, want het jaar daarvoor had Monnikendam juist dezelfde privileges ontvangen, die Medemblik destijds van Willem V en Floris V had gekregen. Groote beroering was er in de stad, toen in 1402 Hertog Albrecht van Beyeren besloot de Purmer Ee te bedijken, want wat was hiervan het gevolg? De groote verschillen tusschen eb en vloed zouden verdwijnen, waardoor de haven, die daardoor juist zijn groote diepte had verkregen, langzaam maar zeker zou verzanden. En het lot van de stad? Zij zou haar uitgebreiden handel op Noorwegen, Denemarken en Zweden op den duur moeten staken, omdat de groote handelsschepen de haven niet meer zouden kunnen binnenloopen. De grootste bron van welvaart zou verdwijnen en het stadje zou vervallen tot een plaatsje, dat van binnenscheepvaart en visscherij en verder wat de landzijde betrof, als marktplaats van wat landbouw- en veeteeltproducten zou moeten leven. Is het wonder, dat de handelslieden en allen die er verder iets mee te maken hadden, zich heftig tegen deze plannen verzetten? Het kwam zelfs zoover, dat het geschut aan de Noordeinderpoort in stelling werd gebracht en de arbeiders die aan den dijk werkten, werden met kanonvuur bestookt. De Monnikendammers lieten niet met zich spotten, de ware strijdare aard kwam boven. Maar aan den anderen kant liet Hertog Albrecht zich door de burgers van deze stad niet de wet voorschrijven, ook hij nam zijn maatregelen. Hij liet één der burgemeesters gevangen nemen en in Den Haag moest deze voor het gedrag van zijn burgers met zijn hoofd boeten. De bedijking ging natuurlijk door, maar als vergoeding voor het nadeel, dat de stad berokkend werd, kreeg Monnikendam in 1404 verschillende privileges, waardoor de gemoederen weer wat tot rust kwamen. De stad kreeg o.a. *de Jurisdicctie over het landt tusschen de Stadt, de Munnickenmeer, de Leeck, de Wilt-floet, de Purmer-Ee gelegen en haar deel in deselve wateren; anders het lant van de Stadt tot Ilpendam toe streckende;*

Boven: Het deurkalf boven den ingang is mooi bewerkt. Het vertoont twee mannen in 17de eeuwse dracht, die een os ter slachtbank leiden, tusschen twee cartouches waarin geschreven staat: „Looft Godt boven al”. De hoekvullingen vermelden het hersteljaar 1923.

Boven: Een klokgevel uit 1681, die met zijn festoenen en zijn verdeeling het karakter van Amsterdamsche voorbeelden verradt, hetgeen ook voor den gevel van „De Posthoorn” geldt.

Rechst: Terwijl van de meeste gevels de onderpui werd gesloopt en de top behouden bleef, is het bij dezen gevel juist andersom het geval. Het betreft hier waarschijnlijk een voormalige slachterij. Op den gevelsteen lezen wij althans: „In de Bonten Os”. Verder ontdekken wij het jaartal 1611. De onderpui is in 1923 gerestaureerd.

Middenboven: De klokgevel van het bekende hotel „De Posthoorn” met het jaartal 1697 op een zwierig lintje. Volgens de waard zou hier Napoleon eens geslapen hebben.

de Inwoonderen deses of namaels komende, souden Poorteren der Stadt zijn, gelijk sij noch gereeckent worden, en in 't selve waren, en zijn oock noch, begrepen de gehuchten of buurten groot en klein Overlzeck, en de huysen op Wyltfloot.” Het land, dat een omtrek van ongeveer twee uur gaans had, heette in het vervolg Monnikenbroek.

In 1426 werd de stad ingenomen door de Kennemerlanders, onder leiding van Willem van Nagel, op last van Jacoba van Beyeren. De gravin kwam kort daarna zelf in de stad en met een stalen boog schoot ze toen een pijl over eenige huizen van het Noordeinde en van de Kerkstraat. De inwoners hiervan moesten voortaan jaarlijks zes of meer penningen, „Het Spellegelt”, betalen. Maar er zat voor hen ook een goede kant aan deze zaak, want hun goederen zouden nooit meer aan de grafelijkheid verbeurd verklaard kunnen worden. De stad was juist in haar bloeitijd. De koningen van de Oostzeelanden hadden den Monnikendammer kooplieden verschillende voorrechten verleend, waardoor zij een zeer uitgebreiden handel op die landen konden drijven. Er was dus iets te verbeuren!

MONNIKENDAMS „BEZOEKINGEN”

Naast voorspoeden heeft Monnikendam ook vele tegenslagen gekend. In 1499 stonden ook hier de roode hanen op de daken. De Hollandsche Kroniek schrijft daar o.a. over: „In 't jaer MCCCCXCIX, op den tienden dagh in JULIO al ten lastigen brand was binnen de stadt Monnickendam, want de gehele Stadt verbrande van haer selfs vier datter niet

meer dan omtrent tachtigh huysen bij de kercke bleven staan met de kercke, daer al te swaren en goedt van kooren en andere goederen inne verbranden.”

En zulke „bezoeken” waren er meer. In 1504 werd de stad door de Harderwijkers aangevallen, de aanval werd echter afgeslagen en de Monnikendammers namen niet minder dan 130 van hun belagers gevangen.

In 1509 heerschte er een besmettelijke ziekte, die velen ten grave sleepte. En in 1514 werd de stad opnieuw door een hevigen brand geteisterd, die haar bijna volkomen verwoestte. Ook nu werd de kerk weer gespaard, waarschijnlijk, doordat dit een van de weinige steenen gebouwen uit dien tijd was. De houten huizen vatten natuurlijk dadelijk vlam en aan blusschen viel nauwelijks te denken. Ook het Vrouwenklooster en eenige huizen daar in de omgeving bleven gespaard, evenals een groepje huizen bij de Noordeinderpoort. De Watergeuzen konden de stad ook niet met rust laten, wel een bewijs, dat er inderdaad wat te halen was. Zij plunderden en roofden en verdwenen toen weer even snel als ze gekomen waren.

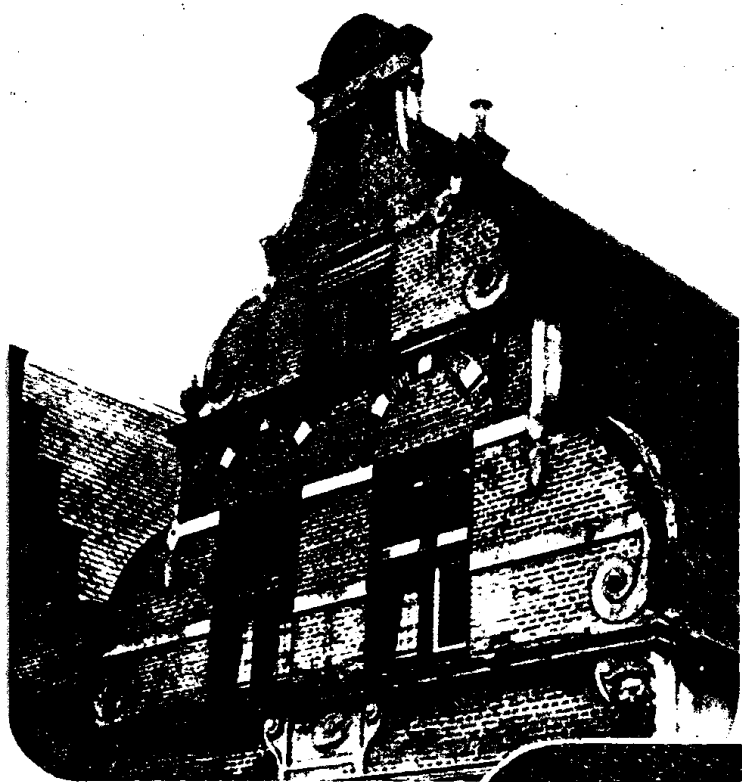
Zoo zien we, dat Monnikendam, al ziet het er nu zoo vredig en verlaten uit, niet altijd zoo'n rustig voortkabbelen leven geleid heeft. Het heeft een harden strijd om zijn bestaan moeten voeren. Dat de stad tenslotte een „ville morte” is geworden — en nu eerst recht — daar hebben de burgers niet in 't minst schuld aan, zij wisten hun mannetje wel te staan, maar wanneer het om het droogleggen van heele gouwen gaat, die van onschatbare

waarde voor heel het volk zullen worden, dan moeten de belangen van een kleine stad als Monnikendam hiervoor wijken.

MANNEN VAN MONNIKENDAM

Eensgezind trokken de burgers vaak ten strijde tegen een gemeenschappelijke vijand, aangevoerd door één der hunnen, wiens bevelen zij trouw opvolgden. De grootste en meest vermaarde aanvoerder was wel Cornelis Dirkszoon, in 1573 burgemeester der stad. Voor den stadhouder, den Prins van Oranje, moest hij met behulp van Diderik van Sonoy den Diemersdijk bezetten en verschansen. Hij heeft dit gedaan en ondanks de groote moeilijkheden waarmee hij te kampen had, zooals hongersnood en felle vijandelijke aanvallen, heeft hij de schans behouden. Hij werd voor deze roemrijke daad benoemd tot Admiraal van Noordholland. Het zou echter niet zijn grootste verdienste zijn, want pas in den zeeslag tegen den Graaf de Bossu, Ridder van het Gulden Vlies, heeft hij laten zien, wie hij was. Hij versloeg de vloot van Bossu en ondanks het feit dat hij gewond was, bracht hij zijn vijand zelf naar de autoriteiten in Hoorn over. De overlevering wil, dat hij voor zijn kloek optreden toen Bossu's riddersketen van het Gulden Vlies zou hebben gekregen. De verguld zilveren keten, die te Monnikendam als zoodanig bewaard wordt, heeft echter meer van een schuttersketen (St. Joris).

Al vroeg stierf Dirkszoon, in 1583, op 41-jarigen leeftijd, nadat hij tien jaar Admiraal geweest was. Een fraai schoorsteenstuk in het stadhuis, waarop hij als Admiraal staat afgebeeld, be-

Boven: De gevel van het Waterlandshuis is niet „echt” oud, daar de oorspronkelijke gevel in 1908 gesloopt moest worden. De huidige gevel is een vrije navolging van de oude, met gebruikmaking van de oude sierstenen. Het oude gebouw dagteekende van 1619. De eigenaardige in- en uitbuijende gevellijnen waren hier in zwang in de 2de helft der 16e en in het begin der 17de eeuw. In het midden het wapen van Waterland.

Boven: Uit 1743 dateert de huidige burgemeesterswoning, het voormalige Doelen-Hotel. In het geweldig breede frontispies zien wij het wapen der stad. Lang heeft het gebouw, toen het verval van Monnikendam een zoo groot hotel volkomen overbodig maakte, leeg gestaan.

Rechts: Het Weeshuis der Herv. Kerk aan „Het Weezenland”, blijkens de smeedijzeren gevelcijfers opgericht in 1638. De oude kozijnen met glas-in-loodvensters en de oude luiken zijn nog in goeden staat. Op de topgevels bevinden zich twee gesmede windvanen, die beide een Meermin voorstellen.

Midden boven: Het stadshuis werd als een deftig woonhuis in 1746 door Albert Timmerman, burgemeester en Raad van Monnikendam, gebouwd. De breede gevel eindigt in een gebogen fronton met rijke versiering. Binnen vinden we een mooie trouwzaal met betimmering, goudleerbehang, schoorsteen en plafond in rococo-stijl. Men bewaart er een verguld-zilveren keten, die van Bossu en een ring, die van Cornelis Dirksz. heet te zijn en een boek uit het oude klooster Galileen uit omstreeks 1200.

waart nog de herinnering aan zijn roemrijke daden. Maar ook minder strijdlustige en toch zeer beroemde mannen heeft deze stad voortgebracht en één daarvan was mr. Johan Buyes. Hij was rechtsgeleerde en theoloog en één der meest vermaarde raadsheeren uit het begin der zeventiende eeuw.

GEVELS MET EEN GESCHIEDENIS

Een opvallende gevel in de Hoofdstraat is de gevel van de vroegere slagerij „In den Bonten Os”. Het onderste gedeelte van den voorgevel is nog oorspronkelijk zeventiende eeuwsch, d.w.z., dat zij in het begin dezer eeuw geheel gerestaureerd werd. Het kalf boven de deur is versierd met twee cartouches, waarin staat „Looft Godt boven al”. Iets hooger vindt men een ouden gevelsteen, waarop een dikke os staat afgebeeld, met daaronder den toepasselijken naam „In den Bonten Os”.

Maar er zijn hier meer fraaie gevels te bewonderen.

Op den hoek van het Noordeinde staat de Speeltoren, waarvan men nog steeds niet weet, bij welk gebouw hij oorspronkelijk behoorde. Het gedeelte boven de door renaissance consoles geschraagde balustrade is geheel van met lood beslagen hout en eindigt in een fraaie open peervormige bekroning. Het carillon met zijn 16 klokken boven in den toren werd gegoten door den Mechelschen klokkegieter Peeter van Ghein in 1595. Wanneer de klokken het heele of het halve uur slaan, komen aan de zuidzijde van den toren vier ruitertjes naar buiten rijden en daarboven blaast „De Faam”, een

vergulde engel, met schokkende bewegingen op een bazuin, zonder evenwel iets anders dan knarsende geluiden van het mechanisme voort te brengen.

Het gebouwtje naast den toren, dat vroeger raadhuys was, wordt nu gebruikt als spuitenhuis en politiewacht. Het nieuwe Raadhuis zelf is een heel wat voornamer gebouw. Oorspronkelijk was het een heerenhuis, dat in 1746 door Albert Timmerman, destijds burgemeester der stad, gebouwd werd. Pas in 1814 werd het als gemeentehuis ingericht.

Een ander overblijfsel van oude glorie is ook het Waaggebouw met zijn fraalen halsgevel aan de voorzijde. Hier togen in den bloeitijd de kooplieden heen om er hun waren te laten wegen. Nu is het, nadat het jarenlang zoo goed als ongebruikt heeft gestaan, tot museum ingericht, door één van Monnikendams burgers. Jaap van der Lingen, een merkwaardig man, die een buitengewoon fraaie verzameling tegels heeft aangelegd. Heel wat moeite heeft het den „Tegelkoning” gekost om zijn verzameling daar onder te brengen, maar ten slotte is het hem met behulp van „Monumentenzorg” toen gelukt om de bovenverdieping van het gebouw tot zijn beschikking te krijgen. Wanneer men zich aan het touw langs de zware eikenhouten wenteltrap naar boven heeft gepalmd, dan komt men in zijn tegelparadijs, een waar lustoord voor ieder die belang stelt in dit mooie gebruiksgoed.

SINTERKLAAS IN MONNIKENDAM

Merkwaardig is echter de manier waarop de Monnikendammers hun Sinterklaasfeest vieren.

Op Sinterklaasavond wordt in alle winkels, maar vooral in de bakkerijen, een sjoelbak opgesteld. De bakker zet dan een stevig krentenbrood in en verzamelt bij zijn klanten net zooveel dubbeltjes, totdat hij zijn kosten gedekt heeft. Dan wordt er door de deelnemers gesjoeld om het brood en heeft iedereen, die meebetaalde, een kans.

Ook wordt er wel met ringen geworpen inplaats van met schijven geschoven. Maar wat er ook gespeeld wordt, tenslotte wordt het niet zelden katjesspul, d.w.z. een verwoede vechtpartij, waarbij brood en koek her en der vliegen. Vroeger was dat nog aanmerkelijk erger. Toen werd er ook niet zoo „tam” gespeeld, maar stevig gedobbeld op Sinterklaasavond.

De huidige omstandigheden maken zoowel het een als het ander minder goed mogelijk, daar brood nu een te kostbaar goed is om verspeeld en versmeten te worden.

Maar Monnikendam had toch in ieder geval wel een „heel eigen” manier om Sinterklaas te vieren!

Nu is het stil in de straten van Monnikendam. Een oude visscher wandelt langzaam met zijn kleinzoon voorbij. Af en toe merk je nog iets van de nevenbedrijven der visscherij, waar de Monnikendammers nu van bestaan: schoonmaken, rooken en zouten.

Over alles ligt een bestorven kleur en een glans van vergane grootheid. Hier en daar herinnert ons iets aan het groot verleden. Ja — eeuwig is des dooden dadenroem.

GERDA SCHAAP.

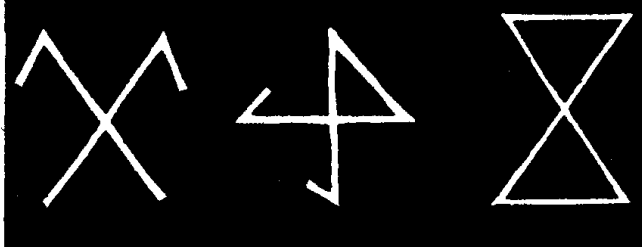
EEN BELANGRIJK DOCUMENT

Het jaar 1648 maakte voor ons land een einde aan den Tachtigjarigen Oorlog. Maar terzelfdertijd werd ook de Westfaalsche vrede gesloten, die voor Midden-Europa den vredestoestand deed terugkeeren, die men daar gedurende dertig jaar had gemist. Deze Dertigjarige Oorlog had Duitschland op een vreeselijke manier geteisterd. Onder de leuze van godsdienst had men politiek bedreven, ook toen reeds een gewoon verschijnsel. Gedurende dertig jaar was het Rijk door vriend en vijand gebrandschat en verwoest. Geen wonder, dat na het sluiten van den vrede de vorsten er op bedacht waren hun landen in zoo kort mogelijken tijd van de geleden schade te herstellen.

Een van deze vorsten was Fredrik Willem I. Keurvorst van Brandenburg. Toen hij veertien jaar was, had zijn moeder, Elisabeth Charlotte van de Pfalz, een kleindochter van Willem den Zwijger, hem naar de Nederlanden gezonden, waar hij onder Stadhouder Frederik Hendrik een goede leerschool had doorloopen. Toen hij in 1640 aan de regeering was gekomen, rustte een zware taak op zijn schouders. Zijn vader had onder roomsche invloeden het land aan de rand van den afgrond gebracht en het scheen den ondergang nabij. Spoedig slaagde hij er in zich van zijn vijanden te ontdoen en hij versterkte zijn positie door zijn huwelijk met Louise Henriette, een dochter van Frederik Hendrik.

DE TREK NAAR HET OOSTEN

Terstond na het sluiten van den Westfaalschen vrede begon hij aan het herstel van zijn land en hij koos daarvoor het middel, dat herhaaldelijk door de Duitsche vorsten, zoowel geestelijke als wereldlijke, was toegepast: hij trachtte nieuwe onderdanen te werven in de Nederlanden. Vanaf de twaalfde eeuw was deze methode in alle deelen van Duitschland, vanaf den benedenloop van de Wezer tot in Silezië en Polen, met succes toegepast. In den loop der

eeuwen waren duizenden en nogmaals duizenden Nederlanders uit alle gewesten vanaf Groningen tot Vlaanderen naar Oostland vertrokken, om daar de Slavenstammen weer terug te drijven naar hun oorspronkelijke haardsteden. Krachtige, arbeidzame, moedige telgen van ons voorgeslacht hebben door de germaniseering der heroverde gebieden voor ons volk eeuwigen roem verworven.

Gedachtig aan de grootsche taak, die Nederlanders vroeger ook in de Brandenburgsche landen hadden vervuld, streefde Frederik Willem I er naar, opnieuw zulke uitnemende krachten voor zijn land te winnen. Hij zond agenten naar de Nederlanden, die jonge boeren moesten werven, bereid om op gunstige voorwaarden („billicke en aequitabile conditien“) met den Keurvorst een overeenkomst te sluiten („verdragen, compositien ende accoord“). Zulk een agent verscheen in het jaar 1649 ook in Friesland. Hij vond talrijke jonge boeren bereid om gehoor te geven aan den oproep van den Keurvorst. Zij verkozen boven het moeilijk bestaan op een klein boerderijtje of als daglooner in dienst van een grooten boer of edelman, een nieuw leven op een eigen hofstede, die groote en ruime vooruitzichten bood voor henzelf en hun nageslacht.

HET „OOGGETUIGE VERSLAG“

Maar Brandenburg was niet naast de deur. En hoe verleidelijk de condities ook waren, die hen werden geboden, deze Friesche boeren gingen niet over één nacht ijs. Alvorens dus toe te

stemmen, besloten zij, „als geen genoegzame kennis hebbende van de vruchtbaarheid ende bequaemheijt“ van het hun aangeboden land, twee van hen af te vaardigen, om deze streken in oogenschouw te nemen: „oculaire inspectie“.

Zij kozen daartoe Pieter Sickes (Haarda) en Liewe Wilckes. Waar Pieter Sickes woonde, weten we niet, maar van Liewe Wilckes wordt gezegd, dat hij van Oudebildtzijl kwam. Deze twee zouden naar Brandenburg gaan, de landen in oogenschouw nemen en definitief de voorwaarden vaststellen, waarop de kolonisatie zou plaats vinden. Mochten zij de landen geschikt achten en de voorwaarden goed, dan konden zij namens allen de contracten afsluiten. Pieter Sickes en Liewe Wilckes traden dus als gevolmachtigden op namens de geheele „compagnie“, zooals zulk een groep kolonisten steeds werd genoemd. Alle „medeparticipanten“ bonden zich door middel van hun handteekening aan de door de twee genoemden te nemen beslissingen.

HET HUISMERK ALS HANDTEKENING

Van groot belang is dit stuk door deze handteekeningen der boeren, die daar „op ter Bildt“ zich voor dit groote werk lieten vinden. Men zal bij nadere beschouwing der handteekeningen Friesche en Hollandsche namen vinden, hetgeen door de vroegere kolonisatie van Hollandsche boeren in Het Bildt niet verwonderlijk is. En behalve handteekeningen zal men ook tal van huismerken aantreffen van die boeren, die hun naam niet konden zetten. Van wie het huismerk was, is door de hand van den notaris Klerk toegevoegd. Hier waren het dus niet losse individuen, hier teekende in het midden der 17e eeuw nog de sibbe! Moge het Friesche geslachtkundigen gegeven zijn, om aan de hand van deze gegevens iets naders over deze boerengeslachten aan het licht te brengen.

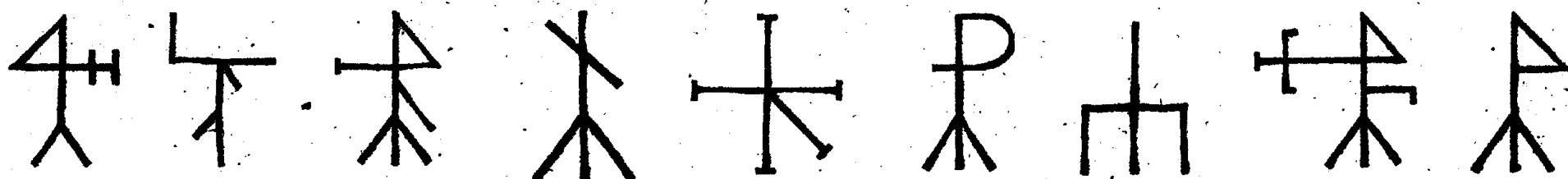
Dr. JOHAN THEUNISZ.

De inhoud van het Document

Also sijn Chur-vurstelijcke Deurluchticheijt van Brandenburg bij opene Patente heeft te kennen gegeven: dat sijn deurluchtige Hoogheijt genegen is, enige landen onder sijn Churvorstendom behorende, van Nederlandsche Natie te willen laten bewonen: ende daeromme met deselve Nederlanders dien hen sulcx soeden willen engageren, op billicke ende aequitabile conditien seecker verdragen, compositien ende Accoord te willen aengaen: Ende wij onderges. constituenten alle inwoonders van de Provincie van Friesland, nae goede deliberatie ende voorbedachten gemoede goed ende raetsaem hebben gevonden, voor ende aler sodanige een sake van gewichte mochte werden geappreheendeert, als geen genoegzame kennis hebbende vande vruchtbaarheid ende bequaemheijt der Lands-douwe, daarmede sijn welgedachte Hoogheijt soede gelieven den voors. Nederlandsche Nation te beplanten ende in te rijmen: Soe ist dat sulcx nae behoren erweecht werdende, wij onderges. daertoe genelijde Constituanten participanten ende medestanders, goed, raetsaem ende oirbaerlijck hebben bevonden, volgens sijn welgedachte hoogheijts patente eerst ende alvorens derwaerts enige uijt haerluijden te committeren, dwelcke voor hen ende onsentwegen van de selve in te rijmende landen, oculaire inspectie nemen, ende haer voorts allesins informeren op de vruchtbaarheid ende commoditeijten van de selve

landen, met den dependentien van dien: Ende in sulcx doende, wij onderges. constituenten, participanten ende medestanders verclaren ende bekennen met dese onse opene letteren daertoe, beneffens den achtbaren ende seer discreten Pieter Sickes Haarda onse orig gedeputeerde, mede genomineert, gecommittiert ende in mandatis gegeven te hebben alvorens, sulcx doende mits desen den Eersamen ende seer discreten Liewe Wilckes, tegenwoordich wonende op de olde Bildtzijl in Friesland voornoemd, omme hem beneffens d'gemeide Pieter Sickes Haarda op het spoedighst bijde alder eerste gelegenheijt derwaerts te transporteren, ende haeren voorts informere, soo op de gelegenheijt, bequaemheijt ende frugaliteijt sampt commoditeijten vanden voors. lande, als mede op de eigentien ende finale conditien, waarop sijn deurluchtige hoogheijt voornoemt sal willen gelieven d'selve landen uijt te deijlen ende een verdragh te maken: Ende indien hem geconstitueerde t'selve in alle poincten voor hem selfs ende ons constituenten raetsaem ende oirbaerlijck mochte bevonden werden, Ist dat wij committenten mits desen den gedachte onse gecommiteerde voorn. beneffens vorgemelde Pieter Sickes Haarda, alsoo tsamen volle macht, procuratie ende sonderlinge bevel sijn gevende; omme mede voor ons ende onsentwegen te contraheren, accorderen ende aen te gaen sodanigen finale ende absoluten contracte ofte accoord,

nopens t'gebruick ende aenvaerdinge der voors. landen, privilegien ende beneficien sampt commoditeijten vanden, als sijn volmachtige benevens anderen gecommiteerden van andere compagnien derwaerts gereijst sijnde met sijn Churvorstel. deurluchticheijt sullen bedingen, accorderen, ende condon overendragen, daertoe wij hem Liewe Wilckes allesins beneffens d'voors. Pieter Sickes sijn autoriserende. Twelck dan oock gelijcke cracht sal wezen en voors. volcomene effect sorteren, recht off t'selve in elijger persoon bij ons praesenten gedaen ende geffectueert ware: met belofte daerbenevens dese onse gecommiteerde voornoemt soo wel nopens sijn te doene oncosten dieshalven, als mede het aen te gane voors. contract met sijn deurluchtige hoogheijt gedacht, daeraff cost ende schadeloos te indemneren ende pro quota te ontheffen, onder expresse hypothecatie ende verbintenisse van alle onse hebbende ende noch te vercrijgene goederen, actien ende gerechtigheden, ende submissie dieshalven van onse personen ende voors. goederen alle Overicheden, hoge ende lege gerechten, waertoe plaetse wij oock diesaengaende geconveniente mochten werden: alles oprecht ende t'oirconde dies hebben wij committenten ende medeparticipanten desen met onse plegende ondertijckeninge ondergeschreven ende becrachticht, gelijck mede t'onser requisitie heeft gedaen Cornelius Harrentij Vogel Not. Publ. als getuijge. Actum ofte aldus gedaen inde provincie van Friesland op ter Bildt desen 16de Januarij int Jaer onses Heren ende Salichmakers Jesu Christi 1649 St. Fris.

[illegible]

John H. H. H.
Jan. 1888

Stöckhörn

Anders Janson

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

Handwritten signature: *James M. Smith*

March
1960

Walter Dillard

失

[Handwritten signature]

100

Abstract

D. H. H. H.

with for the

2016-1-15

[Faint handwritten notes at bottom of page]

Handwritten signature: *Handwritten signature*

Stens pöbba

24/10/1952

2

100

W. A. G. 1000

Kyler. Jacobi.

[illegible]

Jan Jansen

fe 860
Gibbs and

My Best Friend

Mark Bishop

stee zil' b' or

*first circle
for class*

Deutscher Geschäftsbau

Charles Mich

2) 90% X 90%

10/11 95/3012 01

Cornelius J. Zemanek
10-2-56

22

১৯৬৬

6711

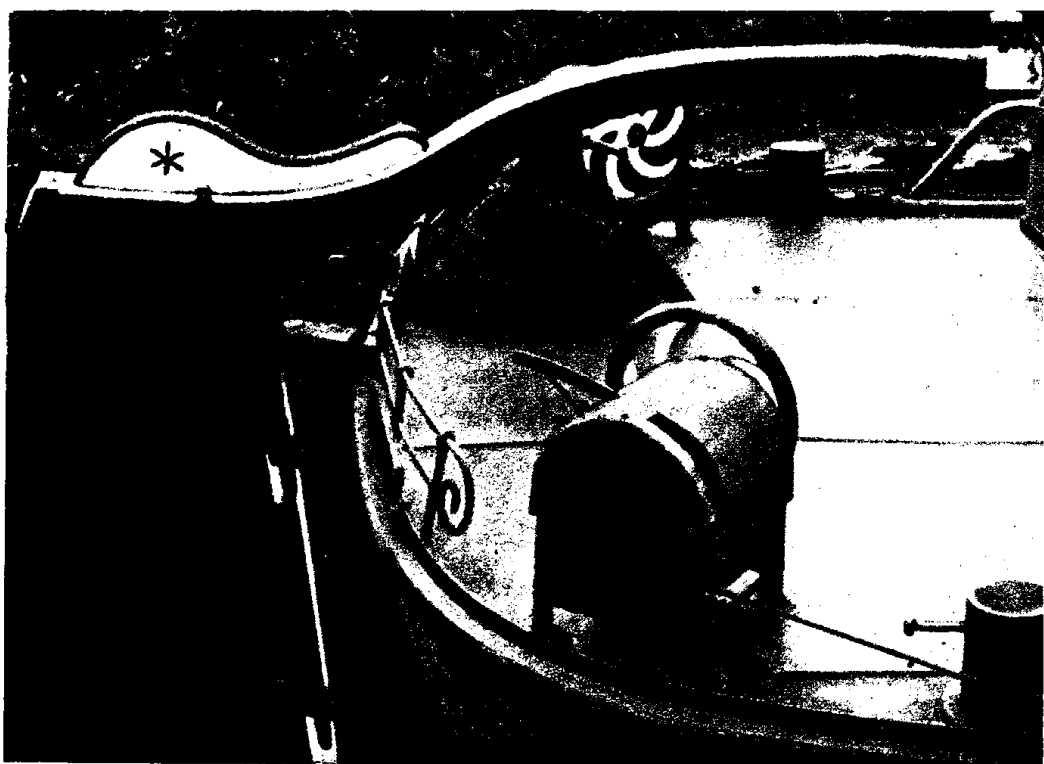
1

... *Handwritten text, possibly "Handwritten" or "Handwritten"* ...

Reunited State

人

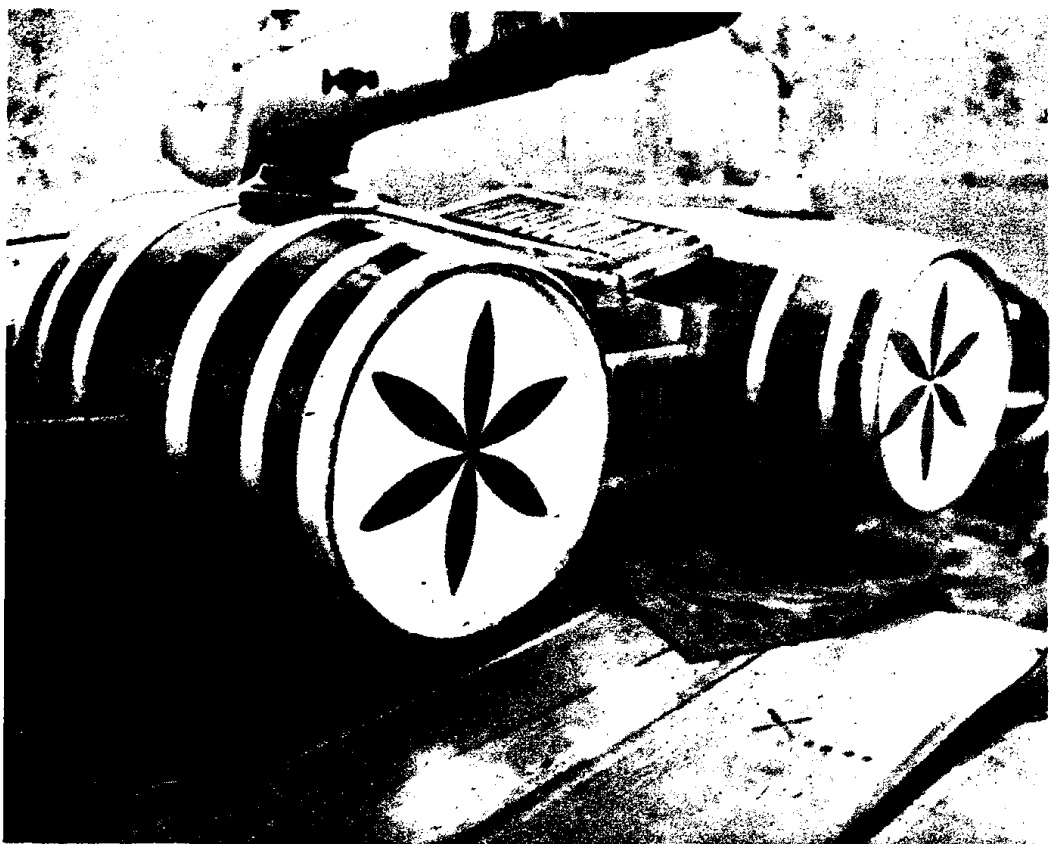

Zesster op een scheepsroer.

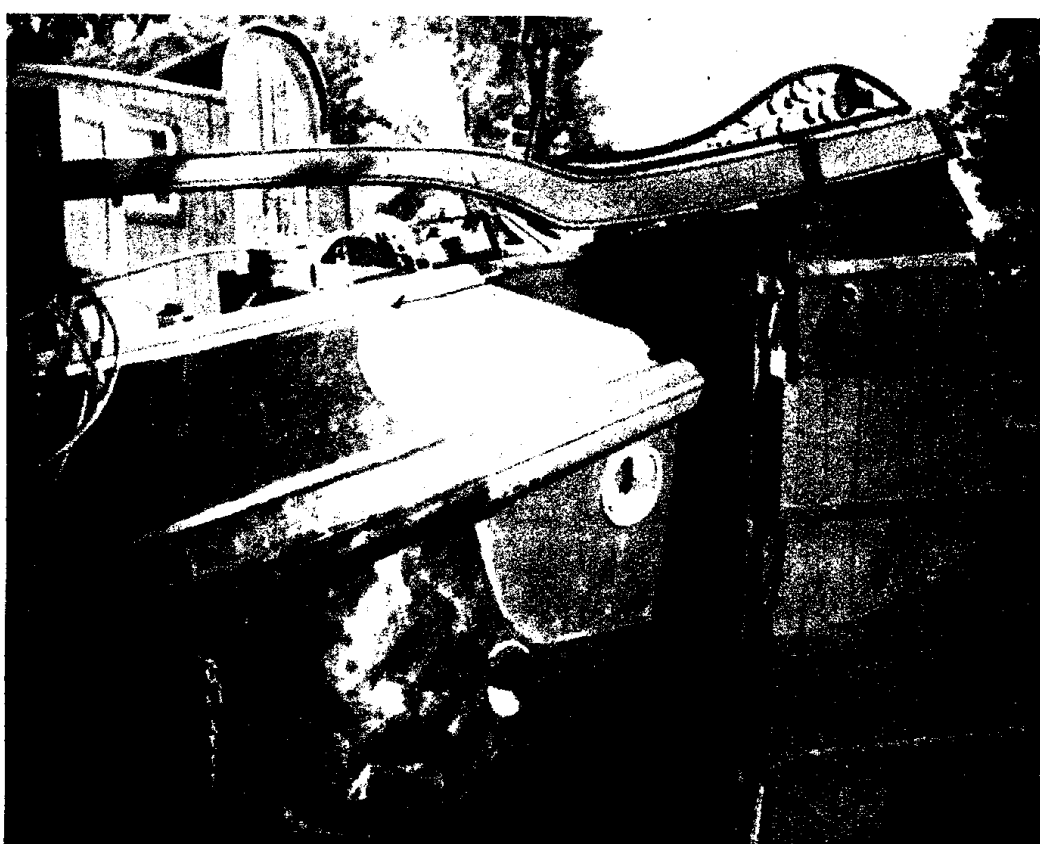

Levensboom en hoorn op een roer.

HEILSTEEKENS

Zessterren op waterfonten.
Onder: Beschermteekens.

Levensboompje en hoorn op een roer.
Onder: Rouwvlaggetje.

OP SCHEPEN

